

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

**ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ**

**НОВЕМБАР — ДЕЦЕМБАР
1976.**

Уређивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни и одговорни уредник),
др Смиља Аврамов, др Велимир Васић, др Драгаш Ден-
ковић, др Драгољуб Димитријевић, др Владимир Јова-
новић, др Љубица Кандић, др Драгољуб Кавран (секре-
тар Уређивачког одбора)

Технички уредник Вукосава Манојловић

Штампа: Штампарија ПТТ, — Београд, Таковска 2

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXV

новембар — децембар 1976.

Број 6

ЗАКОНИК ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА — СТРУШКИ И АТОНСКИ РУКОПИС —

Објављивањем текста Душановог законика по Струшком и Атонском рукопису у издању САНУ учињен је значајан корак у правцу отварања широке могућности свестранијег проучавања културне баштине средњовековне српске државе. Посебно су правни историчари добили могућност да упоредноправном анализом свих преписа Душановог законика, истраже и систематски обраде низ питања из правне историје. Са правом се очекује да ће објављивање свих рукописа Душановог законика допринети интересовању и бољем упознавању ширег круга читалаца са значајним раздобљем српске средњовековне државе.

Објављивањем поменутих рукописа у интегралном тексту од стране Одељења друштвених наука САНУ односно Одбора за изворе српског права на челу са академиком др Мехмедом Беговићем ⁽¹⁾ почиње да се реализује озбиљан и дугогодишњи рад на изворима права српских земаља међу којима Душанов законик заузима најзначајније место.

Законик је, као што је познато, донет у два маха. Први део на Сабору у Скопљу 1349. и други део на Сабору у Серезу 1354. године. Оригинални текст Законика није пронађен, али је пронађено 25 рукописа насталих у периоду од XIV до XIX века. Душанов законик је први пут објављен по Текелијином рукопису (у књизи Јована Рајића „Историја словенских народа“, објављене у Бечу 1975. године). Од тада па до данас у нашој и страној литератури објављено је у интегралном тексту

(1) Издање Српске академије наука и уметности, Београд 1975. У оквиру Академијиног Одбора за изворе српског права посебна редакциона комисија чији су чланови били академици Т. Живановић, М. Барош, А. Дероко, М. Беговић, Б. Ст. Радојичић, Р. Лукић и научни саветник САНУ Т. Никчевић, радила је на издавању ових рукописа. У међувремену су преминули академици Т. Живановић, Б. Ст. Радојичић и М. Бартош.

дванаест рукописа. ⁽²⁾ Остали рукописи су објављени фрагментарно, ⁽³⁾ а неки ни до данас нису објављени. ⁽⁴⁾

О Душановом законик у се почев од објављивања првог рукописа па све до данас доста писало и у стран ој и у домаћој литератури. Проналажење нових рукописа често је био повод за расправу. Досадашња истраживања углавном су била усмерена у два правца. Претежно су проучавани рукописи Душановог законика да би се утврдило време настанка, њихова аутентичност у односу на оригинал, разлике које су постојале између појединих рукописа. Но нису изостала проучавања ни за значајних питања из домена друштвених, економских и политичких односа средњовековне српске државе. Међутим, мора се истаћи да у послератној југословенској историографији и поред веома значајног доприноса неколицине истакнутих историчара (међу којима значајно место припада Н. Радојичићу и Б. Ст. Радојичићу) остала су многа питања недовољно обрађена или уопште необрађена.

Чињеница да је Душанов законик један од малобројних извора за проучавање српске средњовековне државе и један од ретких правних споменика тадашње феудалне Европе, тражи ширу и дубљу обраду многих неистражених проблема. Посебно сматрамо да историчари права, истина не без разлога, нису адекватну пажњу посветили изучавању овог Законика. Тешкоће за тематску обраду појединих питања из Душановог законика произилазе делом из чињенице што нису објављени сви рукописи Душановог законика, затим, што постоје значајне разлике у погледу броја чланова односно садржине материје која је обухваћена у појединим члановима рукописа, као и разлике у редоследу чланова. Према томе, како је то већ уочено у уводној напомени овог издања, било је неопходно да се изда Зборник рукописа Законика Цара Стефана Душана како би се на једном месту приказао упоредни преглед свих рукописа Душановог законика објављених у нас и у иностранству и необјављених, као претпоставка њихове упоредноправне анализе. ⁽⁵⁾

Читајући поново Душанов законик, а у вези са његовим даљим истраживањем, јављају се нека питања на која у даљем проучавању треба дати одговор. Нека од њих, на први поглед, изгледају техничка али су тесно повезана са развојем правне науке у средњовековној српској држави. На пример, интересантно би било нешто више знати о припремању нормативних аката у средњовековној српској држави, ко је владао том правном техником (вероватно служба Царске канцеларије по византијском узору) а у вези са тим, како се изучавала правна наука? Она се могла изучавати у правним школама културних центара Визан-

⁽²⁾ Атонски, Струшки, Студенички, Призренски, Ходошки, Раванички, Софијски, Равочачки, Текелјин, Загребачки, Грабачки.

⁽³⁾ Хилендарски, Бистрички, Барањски, Шишатовачки, Борбошки, Стратимировићев, Ковиљски, Патријаршијски (познат под именом Карловачки), Карловачки, Вршачки, рукопис попа Николајевића (познат и као Попиначки), Руднички (назван и београдским рукописом).

⁽⁴⁾ На пример Јагићев рукопис.

⁽⁵⁾ Др М. Бартош, Зборник рукописа Законика Цара Стефана Душана, Бгд, 1957, стр. 10.

тије или у главним манастирима уз теолошке науке; манастири су, као што је познато, били депозитари целокупног средњовековног знања. Законик су у најмању руку њима предавани на чување. Можда се право изучавало у пракси радом код судија, или у Дворској канцеларији. У вези са напред изложеним, поставља се питање, на који су начин судови снабдевани законским текстовима и какав је однос партикуларног права и Душановог законика у погледу примене.

Није без интереса за правну историју да се утврди због чега су преписи вршени када је после сто година од доношења Законика, држава пропала и са њом феудални поредак на коме је Законик почивао и штитио га заједно са системом државних органа — судским и извршним који су га спроводили. Ти су преписи вршени у XVII и у XVIII веку када о примени овог Законика вероватно није могло бар у неким крајевима бити речи. У то време су се у Срба-досељеника у Угарској већ јавили нови покушаји правног регулисања онога што им је било неопходно. Осим тога, ни сами преписивачи нису били у стању да разумеју текст који су преписивали. Одступања у новијим рукописима у односу на старије једним делом долази због неразумевања старијег текста. Разумљиво је зашто су преписивана дела свештеника и књиге за богослужење (то је текућа литература у манастирима) али није довољно јасно зашто је преписиван Законик? Да ли само као писани историјски споменик, што је за оно време мало вероватно, или што је прихватљивије, као могући текст који је уз неке новелације могао да се примењује у неким крајевима југословенских земаља на чијој територији су рукописи пронађени. Чињеница да постоје новелирани рукописи Душановог законика међу којима има великих разлика, наводи на размишљање о прилагођавању Душановог законика потребама и приликама крајева у којима су рукописи пронађени. У вези са тим намеће се питање, да ли су се пронађени рукописи уопште примењивали као извор права, уколико јесу, да ли су имали санкцију органа власти, или су били допуна постојећем обичајном праву. Да би се одговорило на ова питања потребна су истраживања и упоређивања новелираних рукописа са постојећом судском праксом да би се утврдило да ли се и у којој мери судска пракса ослањала на текстове пронађених рукописа.

У вези са настанком рукописа интересантно би било сазнати где су настали и зашто су настали преписи. Многи рукописи пронађени су у манастирима, неки су настали у манастирима, а неки су само чувани у манастирима. Међутим, не зна се како су рукописи стигли до манастира уколико нису у њима настали. За неке рукописе се зна да су се налазили у рукама појединаца; вероватно су узети из црква и манастира, али се по правилу не зна да ли су настали у њима или су их свештеници донели. На сва ова и многа друга питања треба дати научно фундиране одговоре што захтева веома опсежна истраживања садашњих и будућих генерација историчара.

Одобр је као основни критеријум у редоследу објављивања рукописа Душановог законика узео време настанка и аутентичност рукописа

са оригиналним текстом. Наиме, сматра се са правом, да су хронолошки најстарији рукописи и најверодостојнији. Према томе ирелевантно је када је који рукопис пронађен са становишта аутентичности, већ у којем је веку с обзиром на садржину настао.

Струшки и Атонски рукописи сматрају се најстаријим рукописом Душановог законика. Претпоставља се да је први настао крајем XIV а други почетком XV века. Струшки и Атонски рукопис пронашао је руски професор В. И. Григорович, Струшки у манастиру св. Богородице у Струги 1845. а Атонски у манастиру св. Павла у Светој Гори. Сада се и један и други рукопис налазе у Библиотеци Владимир Иљич Лењин у Москви. Први пут је оба рукописа објавио Т. Д. Флоринский (Т. Д. Флорински) 1888. године. Касније су оба рукописа у нас објављивана фрагментарно од стране Ст. Новаковића, А. Соловјева и Н. Радојичића⁽⁶⁾. Фотокопију Струшког рукописа у нас је први пут објавио Н. Радојичић⁽⁷⁾.

Струшки и Атонски рукописи нису посебно проучавани већ у контексту других рукописа. Кратак приказ оба рукописа први пут је дао В. И. Григорович али без већих научних претензија. Убрзо затим преглед оба рукописа дао је П. Ј. Шафарик на основу података које је добио од Григоровича. Међутим, његова саопштења као и истраживања других (међу којима треба истаћи А. Е. Викторова, П. Ј. Шафарика, А. Мајкова, Н. Крстића, Т. Т. Зигеља, Ст. Новаковића, А. Соловјева и друге) више су била усмерена ка утврђивању хронолошког поретка рукописа, класификацији и оцени редакцијских верзија као и упореднофилолошком проучавању текстова. Значајнија проучавања вршена су у домену утицаја страног права на Душанов законик. Посебно место у истраживању оба рукописа Душановог законика припада Т. Д. Флоринском. Он је дошао до неких закључака који ни до данас нису оспорени. Упоређујући Струшки, Призренски и Ходошки рукопис, уочио је велику сличност између Струшког и Призренског рукописа, с једне, и Ходошког и Струшког рукописа, с друге стране. Истакао је тезу да су Струшки и Призренски рукопис најстарије и најсродније редакције, при том је Струшки рукопис оценио као најстарију и најверодостојнију редакцију изворног текста Душановог законика. Флорински је такође упоређивао Атонски рукопис са напредпоменутиим рукописима и утврдио да Атонски рукопис има сличности са Призренским и Струшким али много више са Ходошким. По њему, Атонски и Ходошки рукопис представљају исту редакцију, односно Атонски рукопис представља најстарију редакцију новелираног текста, па према томе, како он истиче, могао је да настане у Душаново доба.

Упоредну анализу неких старијих рукописа извршио је и Ст. Новаковић. Посебно су значајна његова запажања у погледу Призренског и

(6) Ст. Новаковић је то учинио на тај начин, што је уз чланове Призренског рукописа компаративно приказивао чланове осталих те и Струшког и Атонског рукописа. Соловјев је такође чланове других рукописа интерполирао у Призренски рукопис и на тај начин објавио неке чланове Струшког и Атонског рукописа. Н. Радојичић је сачинио Законик тако што је по свом уверењу одабирао чланове разних рукописа за које је сматрао да су најверодостојнији и да највише одговарају духу Законика. Из Струшког и Атонског рукописа узео је неке чланове у целини а неке делимично.

(7) М. Бартош, Зборник рукописа Законика цара Стефана Душана, Законик цара Стефана Душана, САНУ, Бгд, 1975, 11

Струшког рукописа. Наиме, он је утврдио значајне текстуалне подударности као и сличности у погледу стила, језика, система. Новаковић је, такође, прихватио тезу о Струшком рукопису као најстаријем тексту Душановог Законика ⁽⁸⁾. Он је, такође, упоређивао Атонски рукопис са Призренским, Ходопшким и Струшким и дошао до сличних закључака као и Флорински, тј. да Атонски рукопис представља новелирани текст знатно систематичнији у односу на Струшки и Призренски.

Слична запажања имао је и М. Костренчић ⁽⁹⁾.

Соловјев је прихватио тезу Флоринског и Новаковића да Струшки и Призренски препис представљају најстарију верзију Душановог законика али да оба рукописа нису настала из аутентичног текста ⁽¹⁰⁾.

Досадашња проучавања Душановог законика као правног споменика и приказ средњовековног српског права дата су у југословенској историографији на основу Призренског преписа који је приредио Ст. Новаковић (Т. Тарановски, А. Соловјев, Д. Јанковић). Било би врло корисно с обзиром да су Струшки и Атонски рукописи најстарији и најаутентичнији текстови Душановог законика, истражити разлике које постоје у садржини појединих одредаба и упоредити их са до сада интересатним текстовима Душановог законика у нашој историографији.

Објављивањем интегралних текстова свих познатих рукописа пружа широке могућности упоредноправне анализе и синтетичке обраде многих питања. Стога нам се чини да је концепција Одбора САНУ да прикаже све познате рукописе Душановог законика у оваквој збирци добра, јер омогућава стручњацима који се баве одређеним проблемима да имају скупљене и објављене све текстове пред собом. Идеја Одбора да се уз рукописе, у оквиру појединих књига, дају прилози из државно правне или правне историје Србије, прихватљива је јер се на тај начин са неким значајнијим питањима из историје средњовековне Србије могу упознати не само они који се баве тим проблемима него и шири круг читалаца. Међутим, уколико за следећа издања не буде било таквих прилога, то не треба да буде кочница даљем несметаном објављивању рукописа. Међутим, свакако треба наставити са праксом да се уз сваки рукопис да историографија рукописа. То је прилика да се читаоци, пре читања текста, упознају детаљније са подацима везаним за настанак рукописа.

Душанов законик је до сада преведен на неколико страних језика. Најпре је преведен на немачки и издат у књизи Ф. Х. Енгел (*F. Ch. Engela*, ⁽¹¹⁾) затим на француски у књизи А. А. Буе (*Boue-a*) ⁽¹²⁾. Оба превода су извршена на основу Текелијиног рукописа. В. А. Мађејовски (*W. A.*

⁽⁸⁾ Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана, цара српског 1349—1354, Бгд. 1898, стр. LX — LXXXVII

⁽⁹⁾ М. Костренчић, Хрватска правна повјест, Загреб, н. г., 309—312.

⁽¹⁰⁾ А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка, 36—45.

⁽¹¹⁾ F. Ch. Engel, *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer* Т. 111. *Geschichte von Serbien und Bosnien*, Halle, 1801.

⁽¹²⁾ A. Boue, *La Turquie d' Europe*, IV. Paris 1840.

Maciejowski) објавио је старо-српски текст Раковачког рукописа са паралелним преводом на немачки језик ⁽¹³⁾. Затим Кухарски 1838. године такође објављује Раковачки рукопис на латински ⁽¹⁴⁾. П. Ј. Шафарик 1851. објављује Ходошки рукопис и неколико чланова Раковачког рукописа ⁽¹⁵⁾. Т. Зигел је 1870. у Петрограду објавио Призренски рукопис ⁽¹⁶⁾. Затим Х. Јиречек на чешком 1870 ⁽¹⁷⁾, Флорински 1888. у Кијеву ⁽¹⁸⁾. Каснији преводи Душановог законика (румунски, француски и енглески) вршени су на основу текста Призренског рукописа који је приредио Ст. Новаковић у II издању своје књиге објављене у Београду 1898. године ⁽¹⁹⁾.

Струшки и Атонски рукопис у овом издању објављени су у облику фотографске репродукције са паралелним преписом старосрпског текста и преводом на савремени српскохрватски језик. Преводи на српскохрватски језик задржали су архאיчни изворни текст како би се сачувао стил и законодавна техника времена када су настали рукописи. Уз сваки рукопис ће бити објављен посебан регистар са појмовима, терминима и институцијама садржаним у члановима Законика.

Преписе и преводе Струшког и Атонског рукописа припремио је Димитрије Богдановић. О језику Струшког и Атонског рукописа посебну студију дала је Ирена Грицка Радуловић. Терминолошки речник је такође израдио Димитрије Богдановић. Регистар појмова и израза за оба преписа приредио је Томица Никчевић, а транскрипцију Митар Пешикан. Такође је дат посебан индекс чланова Душановог законика. На француски језик преведен је само Атонски рукопис а превод је урадила Жана Миловановић уз рецензију Владе Драшковића.

У овом издавању налазе се прилози Милана Бартоша, „Зборник рукописа Законика Цара Стефана Душана 1349 и 1354,” Бранислава Недељковића „О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине Цара Стефана Душана, са посебним освртом на доношење Законика Цара Стефана Душана” и прилог Томице Никчевића „Историографија Струшког и Атонског рукописа”.

др Љубица Кандић

(13) W. A. Maciejowski, *Historia pramodawstw slawianskich*, T. 1 — IV, Warszawa 1832 — 1835.

(14) A. Kuharski, *Antiquissima monumenta iuris slovenici*, Varsovia 1838.

(15) P. J. Safarik, *Pamatky drevniho pisemnictvi Jihoslovanov* Prague 1851, VII

(16) T. T. Zigel, *Zakonik Stefana Dusana*, S. Peterburg 1877,

(17) H. Jirecek, *Svod zakonov, slovanskyh*, V Praze 1880.

(18) Т. Д. Флоринский: *Помятники законодательной двьтельности Душана, Цара Сербовъ и грековъ, Киевъ*, 1888.

(19) Ст. Новаковић, *Законик Стевана Душана Цара Српског 1349 — 1354*. Бгд., 1898.

— РЕЗЮМЕ —

О Законнике царя Стефана Душана

С выходом в свет полного текста Законника царя Стефана Душана, изданного Сербской Академией наук и искусств, было положено начало реализации долголетних и серьезных работ над источниками права сербских земель, среди которых Законник царя Стефана Душана занимает самое видное место.

Проводимые до сих пор исследования Законника главным образом сводились к установлению времени возникновения отдельных рукописей и их аутентичности оригинальным текстам, а в меньшей степени занимались изучением вопросов из области общественно-экономического, политического и правового развития сербского средневекового государства. Затруднения, возникшие в связи тематической обработкой отдельных вопросов, вытекают из обстоятельства, что не все рукописи Законника были опубликованных рукописях существуют значительные текстуальные расхождения и что, наконец, порядок статей в рукописях не был одинаков.

В связи с дальнейшим изучением рукописей Законника появился ряд вопросов, ожидающих ответ в предстоящих исследованиях. Было бы, например, интересно узнать подробнее о подготовке нормативных актов в средневековой Сербии, о том, кто располагал этой правовой техникой и как изучались правовые науки. Было бы интересно для правовой истории установить, по какой причине производились позднейшие переписывания, имея в виду, что через сто лет после принятия Законника государство распалось, я вместе с ним распался и феодальный строй, на котором основывался Законник. Само существование дополняющих и частично изменяющих Законник рукописей, между которыми существует и большая разница, приводит к выводу, что Законник подгонялся к нуждам и обстоятельствам краев, в которых были обнаружены рукописи. В связи с этим возникает вопрос, применялись ли вообще обнаруженные рукописи в качестве источников права, а если применялись обладали ли они санкцией органов власти или же являлись дополнением к существовавшему обычному праву.

SUMMARY

The Legal code of Emperor Stephin Dushan

With the publishing of the manuscript of the Dushan legal code in its integral text by SANU, there has begun the realisation of the serious and long-term project of the exploration of the sources of law in Serbian countries, of which Dushan's legal code is one of the most significant.

The up to date research efforts on this legal code have been more directed at determining the time of origin of the particular manuscripts and their authenticity with the original text; much less time has been devoted to questions of social-economic, political, and legal development of the medieval state. The difficulties concerning the thematic processing of particular questions originate in the fact that all manuscripts of the legal code have not been published so far, that the published manuscripts contain significant textual variations, and lastly, that the order of the articles in the manuscripts is not the same.

In connection with further research of the manuscripts of the Dushan legal code, there are a number of questions which this stage of research should provide answers for. For example, it would be of interest to know more about the preparation of legal paper in the medieval Serbian state; who were the people with the legal technical knowledge and the methods used for the study of legal science. It is not without interest in legal history to determine why transcripts were made, when it is known that the empire and feudal order on which the legal code was originally based collapsed only 100 years after the origin of the legal code. It is also a fact that certain manuscripts of the Dushan legal code have been published in novel form, and that there are large differences between them; this leads to the consideration of adjustment of the legal code to the circumstances of the regions in which the various manuscript had been found. It is still a question whether the discovered manuscripts could before anything else be considered as sources of law, in the affirmative, were they backed by the sanction of an administrative body, or were they only an addition to existing common law.

RÉSUMÉ

Le Code de l'empereur Douchan

Per la publication du Code de l'Empereur Douchan dans le texte intégral de la part de l'Académie serbe des sciences et des arts commence à se réaliser un travail sérieux qui a duré pendant de longues années sur les sources du droit des pays serbes, parmi lesquelles le Code de l'Empereur Douchan occupe une place importante.

Les recherches effectuées jusqu'à présent relatives au Code de l'Empereur Douchan ont été surtout dirigées dans le sens de la détermination de la date de naissance des divers manuscrits et de leur authenticité avec le texte original; on s'est moins consacré à l'étude des questions dans le domaine du développement socio-économique, politique et juridique de l'Etat serbe médiéval. Les difficultés qui ont trait à l'élaboration thématique des diverses questions découlent du fait que tous les manuscrits du Code de l'Empereur Douchan n'ont pas été publiés et que dans les manuscrits publiés il y a de importantes différences textuelles et, enfin, l'ordre des articles dans les manuscrits n'est pas identique.

En relation avec les études ultérieures des manuscrits du Code de l'Empereur Douchan de nouvelles questions se posent auxquelles il faut donner la réponse dans les recherches futures. Par exemple, il serait intéressant d'avoir des connaissances plus précises sur la question de la préparation des actes normatifs dans l'Etat serbe médiéval, ainsi que sur la question qui a dirigé cette technique juridique et comment a été étudiée la science juridique. De même, il n'est pas dénué d'intérêt pour l'histoire du droit de déterminer pour quelle raison les copies ont été effectuées du moment que cent ans après l'adoption du Code l'Etat serbe s'est écroulé et avec lui le régime féodal sur lequel le Code était basé. Le fait qu'il y a des manuscrits innovés du Code de l'Empereur Douchan, parmi lesquels il y a de grandes différences, incite à réfléchir sur la question si le Code de l'empereur Douchan a été adapté aux besoins et aux circonstances des pays dans lesquels les manuscrits ont été découverts. A ce sujet la question se pose si les manuscrits découverts ont été appliqués en général en tant que source du droit, et dans le cas d'une réponse affirmative s'ils avaient la sanction de l'organe du pouvoir ou s'ils étaient le complément du droit coutumier existant.

УЛОГА ДРУШТВЕНОГ ПРАВОБРАНИОЦА САМОУПРАВЉАЊА У ПРАВОСУЂУ

Поред низа других нових одредаба и установа, новим Уставом СФРЈ од 1947. године предвиђена је и установа под именом: друштвени правобранилац самоуправљања. Као што је познато, постојање ове установе условљено је правосходно потребом једне потпуније и боље заштите самоуправљања и друштвене својине. То ћемо и из даљег излагања видети.

У вези са тим настојаћемо овде да свестраније и ближе прикажемо и проучимо одговарајуће одредбе и прописе. Наша је жеља да на тај начин, по могућству, допринесемо свестранијем и бољем познавању и разумевању поменутих установа и њене постојеће улоге и функције. Ово, пак нарочито уколико се тиче правосуђа.

1. Уопште о друштвеном правобраниоцу самоуправљања и његовој улози и функцији

У дискусији о Нацрту новог Устава СФРЈ, која је претходила уста новљењу институције друштвеног правобраниоца самоуправљања као новог самосталног органа друштвене заједнице, констатовано је, поред осталог: да су идеје о увођењу оваквог једног органа у сфери самоуправно-политичког система произишле из више извора у припремама уставног уобличавања механизма што потпуније заштите самоуправљања и друштвене својине од разноврсних облика посезања на друштвену својину или на друштвено-економска и друга самоуправна права радних људи и њихових самоуправних организација и заједница. Осим тога, речено је: да ова наша институција не спада у правосудни систем, јер у својој функцији нема обележја правосудних органа као органа принуде и њене примене, те да би било погрешно уврстити је или класирати у државне органе. — При томе се, пак, такође врши упоређење и повлачи разлика између установе друштвеног правобраниоца самоуправљања и јавног правобраниоца, с обзиром на њихова овлашћења и функције.)

(1) В. о томе поближе: Др Миленко Јовановић, Самоуправни правобранилац, „Архив за правне и друштвене науке“, број 2—3/1973. В. и Јуре Ивезић: Неке дилеме око остваривања уставних одредаба о друштвеном правобраниоцу самоуправљања, „Наша законитост“, број 5/1974.

По новом Уставу СФРЈ: друштвени правобранилац самоуправљања, као самостални орган друштвене заједнице, предузима мере и правна средства и врши друга законом утврђена права и дужности ради остваривања друштвене заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине. Ради тога, управо, друштвени правобранилац самоуправљања покреће пред скупштином друштвено-политичке заједнице, уставним судом или судовима поступак за заштиту самоуправних права радних људи и друштвене својине, као и поступак за укидање или поништавање одлука и других аката којима се повређују самоуправна права и друштвена својина (члан 131. став 1. и 2). Сличне одредбе о улози и функцији друштвеног правобраниоца самоуправљања, то јест, о заштити самоуправних права радних људи и друштвене својине предвиђене су Законом о друштвеном правобраниоцу самоуправљања „Службени лист СФРЈ”, бр. 36/75). Овим нашим законом, управо, утврђена су начела о положају и правима и дужностима друштвеног правобраниоца самоуправљања. И то сагласно одговарајућој одредби члана 281. новог Устава СФРЈ, коју ћемо овде доцније навести.

Међутим, по Закону о савезном друштвеном правобраниоцу самоуправљања („Службени лист СФРЈ”, бр. 36/75): у погледу положаја, права и дужности Савезног друштвеног правобраниоца самоуправљања примењују се одговарајуће одредбе савезног Закона о друштвеном правобраниоцу самоуправљања, ако овим Законом није друкчије одређено (члан 29). то значи да, по овом Закону, поменути Закон о друштвеном правобраниоцу самоуправљања има, у ствари, карактер и значај једног својеврсног основног закона. Иако у нашој земљи, као што је познато, не постоји више она ранија подела савезних закона на тзв. потпуне, основне и опште законе.²⁾

Иначе, надлежност за регулисање питања која се тичу правног положаја друштвеног правобраниоца самоуправљања и његове улоге и функције, подељена је, на целисходан начин, између федерације и република односно аутономних покрајина. Тако, по новом Уставу СФРЈ, федерација преко савезних органа, поред осталог: утврђује начела о положају, правима и дужностима друштвеног правобраниоца самоуправљања (члан 281, став 1. тачка 3). То, без сумње, значи: да доношење правила и прописа ради непосреднијег и ближег регулисања или уређења питања о правном положају друштвеног правобраниоца самоуправљања, као самосталног органа друштвене заједнице, спада у надлежност република и покрајина. Али, томе и таквом регулисању треба стварно да претходи доношење једног одговарајућег савезног закона, као што је у овоме случају и поступљено.

По смислу одговарајућих уставних одредаба, установа друштвеног правобраниоца самоуправљања, као таква уопште, јесте несумњиво јед-

(2) По досадашњим прописима: федерација је доносила тзв. основне законе кад је, ради обезбеђивања основних слобода и једнакости у остваривању уставних права грађана, радних људи и њихових заједница, као и ради обезбеђивања јединства привредног система и тржишта и јединствене основе друштвено-економског и политичког система потребно да се савезни закон непосредно примењује (в. Уставни амандман XVI, тачка 3).

на и јединствена. А по поменутом савезном Закону о друштвеном правобраниоцу самоуправљања, функцију друштвеног правобраниоца самоуправљања врше: савезни, републички, односно покрајински друштвени правобранилац самоуправљања, као и друштвени правобранилац самоуправљања законом установљен за одређену територију у републици, односно аутономној покрајини (члан 17). Ово с тим: да друштвени правобранилац самоуправљања за територију одређене друштвено-политичке заједнице може, ради заштите друштвене својине или самоуправних права радних људи који раде у удруженом раду на територији те заједнице, предузимати мере и правна средства и пред судовима и органима друге друштвено-политичке заједнице (став 4, члана 18). Иначе, по истом Закону (став 1, члана 23): друштвени правобранилац самоуправљања самосталан је у вршењу своје функције и одговоран је за њено вршење.

Уопште, из наведених одредаба-уставних и законских — видимо: да је функција друштвеног правобраниоца самоуправљања увек тесно повезана са питањима која се тичу остваривања друштвене заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине. А судска заштита је несумњиво једна од најзначајнијих облика и начина те заштите, утврђених уставом и законом.³⁾

Уколико се, пак, посебно тиче улоге друштвеног правобраниоца самоуправљања у правосудју, њена важност и значај одређени су, унеколико, и самим друштвеним значајем судства и правосудја. Наиме, одавно је већ и у нашој земљи, то јест и у изградњи права и законодавства наших народа, запажено и речено: „да ништа тако не унапређује правилан развитак народа и држава, да им ништа тако не утрђује благостање, како добро уређено, свуд и за свакога једнако правосудје („правосудје“) ... То је и наше народне законодавце вазда потстицало, тиме су се они управо налазили побуђени, да у њиховој законодавној („законотворној“) радњи обрате „особиту пажњу правосудној струци“ — како се то, на пример, лепо каже у акту објаве или промугације Општег имовинског законика за Црну Гору од 25. марта 1888. године.⁴⁾ — И у новом Уставу СФРЈ, као што је познато, правосудју и судству поклоњена је посебна пажња.

(3) В. наш рад: О судској заштити самоуправних права радних колектива, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 2—3/64.

(4) В. наш рад: Суд и закон у демократијама и даља изградња нашег правосудног система, „Архив за правне и друштвене науке“, број 2—3, Београд, 1971, с обзиром на тамо наведену литературу. — Највећи међу старим грчким песницима, Хезиод, писао је да је много боље чекати суд а избећи употребу силе. Син Кроносов говорио је он, прописао је овај закон: „Рибе, звери и птице, прождиру се међу собом; човеку су богови дали на дар правосудје, што је најлепше од свега онога што постоји“. — Цит. на стр. 201.

II. Утицај друштвеног правобраниоца самоуправљања на развој и ток судског поступка

Уопште о овом утицају. — По новом Уставу СФРЈ (члан 129): самоуправна права радних људи и друштвена својина су под посебном друштвеном заштитом. Ту заштиту, пак, поред судава и других тамо предвиђених органа и установа, остварује и друштвени правобранилац самоуправљања. А облици и начини тога остваривања, то јест остваривања друштвене заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине, утврђују се уставом и законом.

Према постојећим прописима, у остваривању своје службене улоге и функције, односно у вршењу својих права и дужности, друштвени правобранилац самоуправљања не доноси одлуке о спорном питању, већ само, на одређени начин, интервенише пред надлежним органима и установама ради остваривања предвиђених циљева и задатака. Али он, својом благовременом, целисходном и правилном интервенцијом, као и познавањем ствари, може знатно утицати на резултате и ток и развој покренутог поступка, уопште, па и уколико се тиче могућег доприноса интервенције друштвеног правобраниоца самоуправљања правилној и успешној примени предвиђених принудних законских мера односно санкција, које се предузимају у вези са остваривањем друштвене односно судске заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине. То ћемо, такође, из даљег излагања видети.

Циљ је, међутим, да те принудне мере и санкције буду заиста правне и законске, односно самоуправне, а не евентуална самовоља или злоупотреба права државе и њених органа овлашћених на изрицање и примену извесне санкције. Што нас овде, поред осталог, потсећа и на познате речи Светозара Марковића, о санкцијама и њиховоме основу или разлогу и дејству, који, на пример, каже: У друштву владају закони тако исто као и у свим другим појавама и природи, — то је начело што га изриче савремена наука. Није доста, на пример, само ухватити злочинца и казнити га пошто је он учинио злочинство. Ма какве биле казне — варварске или човечне — статистика показује да од начина казни не зависи број злочинастава и преступа, већ да зависи од општих услова друштва, као: материјалног благостања, степена развитака, породичних и друштвених установа итд. То исто важи, на прилику, и за број парница које се у даним околностима дешавају у друштву, за буне, преврате, — једном речи за све што се догађа у друштву. . . Основно, дакле правило у свакој друштвеној политици, које има за циљ добро грађана, јесте ово: да се униште зле последице, које сметају развитуку народа, треба уништити узроке који изазивају те последице. То је, као што се види, — закључује на истом месту Светозар Марковић, — само изврнуто правило, које важи за сву природу: Извесни узроци вуку за собом извесне последице⁵⁾. То, у овом случају, без сумње, значи: да треба систематски и трајно спречавати и отклањати све нежељене и штетне последице и појаве у нашем друштву, па и у нашем правосуђу и судству, које се тичу самоуправних права радних људи и друштвене својине и њихове заштите.

Сходно томе, по поменутом Закону о друштвеном правобраниоцу самоуправљања: друштвени правобранилац самоуправљања може поднети захтев: да надлежни суд, односно други надлежни орган, привремено обустави извршење општег акта или појединачног акта донетог ван управног или судског поступка, као и извршење радње организације удруженог рада, друге самоуправне организације или заједнице, друштвене политичке организације, односно органа друштвено-политичке заједнице осим скупштине те заједнице, ако би се извршењем акта или радње теже повредило самоуправно право радних људи или друштвена својина, а околности случаја захтевају да се повреда неодложно спречи (став 1, члан 5). При томе, пак, надлежни суд, односно други надлежни орган, дужан је: да одмах узме у поступак захтев друштвеног правобраниоца самоуправљања и да најкасније у року од три дана од дана подношења захтева донесе одлуку о том захтеву, а у настављеном поступку донесе коначну одлуку о спорном питању (став 2, члан 5). Познато је, међутим, да је заштита самоуправних права радних људи и друштвене својине била стварно основни и први разлог и циљ (тзв. *ratio legis*) установљења и постанка друштвеног правобраниоца самоуправљања, као једнога посебног и самосталног органа друштвене заједнице.

Покретање судског поступка. — Новим Уставом СФРЈ регулисано је, у основи, и питање иницијативе за покретање потребног судског поступка од стране друштвеног правобраниоца самоуправљања. Наиме, по одредбама овог Устава, друштвени правобранилац самоуправљања покреће поступак за заштиту самоуправних права радних људи, као и поступак за заштиту друштвене својине: по својој иницијативи или на иницијативу радника, организације удруженог рада и других самоуправних организација и заједница, синдиката и других друштвено-политичких организација, државних органа и грађана (члан 131, став 3). Сличне одредбе по истом питању садржи и поменути Закон о друштвеном правобраниоцу самоуправљања. Тако, по овом нашем закону: ради заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине, друштвени правобранилац самоуправљања покреће поступак пред судом или другим органима, и у том поступку има овлашћења утврђена законом (члан 9). По члану 7. поменутог Закона о савезном друштвеном правобраниоцу самоуправљања: Савезни друштвени правобранилац самоуправљања је овлашћен да покрене поступак пред судом удруженог рада, другим судом или другим органом, ако је у питању повреда самоуправног права или друштвене својине у савезном органу организације, заједнице или удружења, односно у радној заједници из члана 2. овог Закона.

Осим тога, поменути Закон о друштвеном правобраниоцу самоуправљања садржи и одређене посебне одредбе које се тичу подношења пријаве надлежном јавном тужиоцу од стране друштвеног правобраниоца самоуправљања, у вези са појавом извесног кривичног дела. Наиме, ако сматра да је повредом самоуправног права радних људи или друштвене

(3) Видети: Свотзар Марковић, Радничко питање у Србији, Београд, 1946, издање „Просвете”, стр. 53.

својине учињено кривично дело, односно привредни преступ, друштвени правобранилац самоуправљања подноси пријаву надлежном јавном тужиоцу ради вођења поступка против одговорних лица (члан 11. став 1). При томе, пак, јавни тужилац који поступа по таквој пријави обавештава друштвеног правобраниоца самоуправљања о изходу поступка по поднетој пријави (члан 11. став 2). А кад јавни тужилац одбаци кривичну пријаву због кривичног дела повреде самоуправног права или друштвене својине, коју је поднео други орган, односно правно лице или појединац, обавештава о томе надлежног друштвеног правобраниоца самоуправљања (члан 11. став 3). Ове законске одредбе нас, поред осталог, потсећају и на својевремено појављену идеју о могућности целисходног обједињавања тужилачке и правобранилачке организације, то јест организације јавног тужилаштва и јавног правобранилаштва.⁶⁾

Осим тога, по одговарајућим одредбама новог Устава (члан 387, став 2. тачка 7), друштвени правобранилац самоуправљања може покретати и поступак пред Уставним судом Југославије, а по поменутом Закону о савезном друштвеном правобраниоцу самоуправљања: савезни друштвени правобранилац самоуправљања покреће поступак пред Уставним судом Југославије ради оцењивања уставности закона и уставности и законитости других прописа или општих аката органа друштвено-политичких заједница, као и самоуправних општих аката, сагласно одредбама Устава СФРЈ (члан 6, став 1). По истом Закону: савезни друштвени правобранилац самоуправљања покреће и пред уставним судом републике, односно аутономне покрајине, поступак за оцењивање законитости прописа и других општих аката органа друштвено-политичких заједница, као и самоуправних општих аката који су у супротности са савезним законом, за чије су извршавање одговорни органи у републици, односно аутономној покрајини, ако тај поступак није покренуо републички, односно покрајински друштвени правобранилац самоуправљања (члан 6, став 2). У овом случају, Савезни друштвени правобранилац самоуправљања појављује се, стварно као заменик или тзв. супститут републичког односно покрајинског друштвеног правобраниоца самоуправљања.

С обзиром, пак, на то да је улога друштвеног правобраниоца самоуправљања, узевши уопште, више превентивног карактера, а циљ је да се избегну и спрече могуће појаве нарушења или оштећења права и интереса радних људи, — његова интервенција треба такође, да буде вазда и благовремена. Но, та благовременост, разуме се, није увек везана за један строго одређени или преклузивни рок, већ она зависи и од конкретних околности и природе ствари у сваком датом случају, као и од природе и врсте предложених и предузетих мера и правних средстава. Имајући при томе, пре свега, у виду нашим новим Уставом (основна начела — П/1, IV/1 и X) прихваћени основни и правни критеријум оцене уставности и законитости, а то је: интерес радничке класе и свих радних људи. Реч је овде, управо, о Уводном делу нашег новог Устава, који је део „ос-

(6) В. наш инт. рад: Суд и закон у демократијама не даља изградња нашег правног система „Архив, број 2—3/1971, стр. 215, с обзиром на тамо наведену литературу.

нова и правац за тумачење устава и закона, као и за деловање свих и свакога". У томе делу су, стварно, изражна основна начела социјалистичког самоуправног друштва и његовог напретка.

По закону, судови су дужни да, на одређени начин, помогну друштвеном правобраниоцу самоуправљања у вршењу његове функције. Тако, по поменутом Закону о друштвеном правобраниоцу самоуправљања: судови удруженог рада и други судови дужни су да друштвеног правобраниоца самоуправљања обавештавају о случајевима повреде самоуправних права радних људи и друштвене својине и да му достављају, на његов захтев, обавештења и податке од интереса за обављање његове функције (члан 16 став 1). Осим тога, судови удруженог рада и други судови дужни су да пружају правну помоћ друштвеном правобраниоцу самоуправљања (члан 16 став 2). Ово пружање правне помоћи врши се, по правилу, првенствено по одговарајућим одредбама Закона о парничном поступку (в. члан 168. овог Закона⁽⁷⁾).

За покретање поступка пред судом удруженог рада важе и неке посебне одредбе. То ћемо из даљег излагања видети.

Спречавање несавесног парничења и злоупотребе процесних права. — Као што је познато, по нашем грађанском процесном праву, а посебно по Закону о парничном поступку: странке су дужне да пред судом говоре истину и да савесно користе права која су им призната овим Законом (члан 8). А суд је, пак, дужан да настоји да се поступак спроведе без одуговлачења и са што мање трошкова, као и да онемогући сваку злоупотребу права која странкама припадају у поступку (члан 9). У овим законским одредбама су, очигледно је, нарочито наглашене и истакнуте неке посебне и веома значајне дужности суда и странака односно учесника у парничном поступку. С обзиром, пак, на његов познати правни положај, друштвени правобранилац самоуправљања је, несумњиво, овлашћен и дужан: да помаже суду у поменутим настојањима, то јест да и са своје стране такође настоји да се отклоне и спрече поменуте и друге штетне појаве у поступку пред судом.

У новије време, међутим, све више се указује на појаве спорости и и недовољне ефикасности или успешности у раду наших судова, а посебно судова опште надлежности. При томе се обично наводе и поједини разлози или узроци тих појава, нарочито они објективне природе, као што су, на пример, нецелисходност организације и начина рада судова, тзв. формализам судских поступака и слично. И поставља се питање: како да се ови и слични недостаци у области нашег судства и правосуђа отклоне

(7) По члану 2. Уставног закона о изменама и допунама Уставног закона за спровођење Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије („Службени лист СФРЈ” бр. 32/75): савезни закони ускладиће се са новим Уставом СФРЈ до 31. децембра 1976. године. А већа Скупштине СФРЈ одредиће рокове за усклађивање закона из овог делокруга. — Ово усклађење, разуме се, на одговарајући начин, важи такође и за Закон о удруженом раду, чији је напрт, као што је познато, сада предмет једне свестране и брижљиве оцене и расправе.

или бар ублаже, али без штете по жељену правну сигурност и законитост, што све, несумњиво, заслужује и посебну пажњу⁽⁸⁾.

Када је, пак, реч о заиста, доста често помињаном формализму судских поступака и његовоме дејству, треба увек правити разлику између одређених, законом установљених правних форми и појава тзв. судског или правног формализма. Наиме, законом предвиђене правне форме, то јест начин поступања и рада судова, установљене су да служе као једно од нужних оруђа и средстава у борби за право и законитост, односно за заштиту права и интереса радног човека и грађанина као учесника или странке у извесном судском поступку. Међутим, тзв. правни формализам смета брзом и успешном остваривању те заштите и представља један вид самовољног поступања или злоупотребе датих Законских овлашћења и могућности. А то стварно значи: да одређене процене правне форме постоје и треба да постоје, баш ради сузбијања евентуалних произвољности и самовоље. У томе смислу, законом одређене правне форме се појављују стварно, и као последња баријера или брана права Треба само вазда тражити и наћи њихову одговарајућу и праву меру, у теорији као и у пракси. Тиче се, у ствари, познавања и примене правила тзв. процесуалне технике и технологије. А савесност у поступању и раду уопште значи: осећање дужности и свест о одговорности⁽⁹⁾.

Рад на изградњи судске праксе. — Један од видова или облика у којима стварно треба да дође до изражаја улога и функција друштвеног правобраниоца самоуправљања у правосудју и судству, јесте такође и рад на изградњи једне адекватне и уједначене и трајне судске праксе. С обзиром, пак, на права и овлашћења која су, уставом и законом, друштвеном правобраниоцу самоуправљања призната у вршењу његове службене дужности уопште, и за тај и такав његов рад постоје, несумњиво, велике могућности, правне и стварне природе. Разумљиво је, међутим, да рад на изградњи односно на уједначавању и проучавању праксе наших судова, у вези и са одговарајућом улогом у функцији друштвеног правобраниоца самоуправљања, тареба такође да буде целисходно организован и систематски.

И зато, када је реч о судској пракси и потреби њенога систематског и трајног уједначавања и проучавања, посебну вредност има и једна одговарајућа одредба савезног Закона о судовима удруженог рада („Службени лист СФРЈ”, бр. 24/74), која се тиче дужности највиших судова удруженог рада у републикама и аутономним покрајинама. По тој законској одредби, наиме: највиши судови удруженог рада у републикама и аутономним покрајинама, преко својих делегата, на начин утврђен ме-

(8) Видети: Мр Жељко Хорватић, Организација и начин рада у судовима — један од основних чинилаца који утичу на ефикасност вршења њихове функције „Наша законитост”, број 4/1972.

(9) В. о томе: Др Синиша Трива, Мјере које имају за циљ да грађански судски поступак буде бржи и ефикаснији, „Архив за правне и друштвене науке”, број 4/1972 — В. и наш рад: Суђење по слободном судијском уверењу и савести, „Зборник Правног факултета у Загребу”, год. X, број 3—4/1960, с обзиром и на тамо наведену литературу. — Треба, међутим, увек разликовати савесно суђење од суђења по савести.

бусобним договором, заједнички разматрају питања која су од значаја за уједначавање судске праксе у погледу заштите самоуправних права и друштвене својине (члан 17). Заиста, значај ове законске одребе, и у теоријском и у практичном погледу, очигледно је и несумњив⁽¹⁰⁾.

III. Посебно о улози и функцији друштвеног правобраниоца самоуправљања у поступку пред судовима удруженог рада

Као што смо до сада унеколико већ видели, овлашћења друштвеног правобраниоца самоуправљања нарочито су велика и свеобухватна у поступку пред судовима удруженог рада. Отуда и посебна важност и значај ове установе у томе поступку.

Иначе, одребе које се тичу положаја друштвеног правобраниоца самоуправљања и његове улоге и функције у поступку пред судовима удруженог рада—предвиђени су највећим делом у поменутом савезном Закону о судовима удруженог рада. Те одребе су, стварно, доста бројне и разноврсне.

1. По овом нашем савезном закону: друштвени правобранилац самоуправљања, исто као и друштвено-политичка заједница и статутом синдиката овлашћена синдикална организација, може да покреће поступак пред судом удруженог рада увек кад је у питању заштита самоуправних права радних људи и друштвене својине (члан 23, став 5). Уопште, по поменутом закону: друштвени правобранилац самоуправљања, као и друштвено-политичка заједница и овлашћена синдикална организација могу, у поступку пред судом удруженог рада, бити учесници и у сваком поступку који није покренут њиховим предлогом, ако пријаве своје учешће у томе поступку (члан 24, став 2). Овлашћење о коме је у овим законским одредбама реч разумљиво је, имајући у виду чињеницу, да и ове друге наше институције, исто као и друштвени правобранилац самоуправљања, интервенишу и појављују се као учесници у одређеном поступку пред судом удруженог рада, ради заштите права и интереса друштвене заједнице. Тиче се овде управо, у првом реду, заштите права и интереса радних људи и то као учесника у удруженом раду.

2. По члану 25. поменутог савезног Закона о судовима удруженог рада, суд удруженог рада пред којим се води поступак дужан је да обавештава надлежног друштвеног правобраниоца самоуправљања о том поступку у случају кад он није покренуо тај поступак. Ово је, стварно, једна посебна законска дужност судова удруженог рада према друштвеном правобраниоцу самоуправљања. — А по одредби става 2. члана 30. истог Закона: друштвени правобранилац самоуправљања може и пре покретања спора пред надлежним судом удруженог рада, поднети том суду предлог

(10) В. у вези са тим наш рад: Теорија тумачења закона и судска пракса, „Архив за правне и друштвене науке“, април 1934, с обзиром и на тамо наведену литературу.

за одређивање једне или више привремених мера, ради спречавања или отклањања самовољног поступања којим се теже нарушава самоуправно право радних људи или друштвена својина. Тиче се овде, без сумње, одређивања привремених мера обезбеђења, које су у науци грађанског процесног права познате и под именом тзв. привремених наредаба⁽¹¹⁾.

3. Нарочито су интересантна и значајна права и овлашћења друштвеног правобраниоца самоуправљања у поступку пред судовима удруженог рада која се тичу могућности изјаве правних лекова или правних средстава. И постојеће законске одредбе о томе су доста бројне и разноврсне.

Тако, по одредбама члана 32. поменутог савезног Закона о судовима удруженог рада: пре одобрења закљученог споразума учесника о спорном односу, то јест њиховог поравнања, суд о садржини споразума обавештава надлежног друштвеног правобраниоца самоуправљања, који може, у року који му суд одреди, изјавити противљење закљученом споразуму. Против одлуке којом се одобрава поравнање, друштвени правобранилац самоуправљања може изјавити жалбу.

Осим тога, по одредби става 2, члана 35. истог Закона против одлуке суда удруженог рада донете у првом степену, друштвени правобранилац самоуправљања може изјавити жалбу и кад није био учесник у првостепеном поступку. Исто тако, по одредбама овог Закона поступак који је окончан правоснажном одлуком донетом у поступку по овом Закону може се, по предлогу учесника, или по предлогу друштвеног правобраниоца самоуправљања и кад није учествовао у поступку, поновити (члан 39). Али, разуме се, и за то понављање поступка потребно је да постоје законом предвиђени разлози. — Иначе, овде је, узевши уопште, реч о једној својеврсној и свестраној борби за законитост⁽¹²⁾.

4. Посебну пажњу, несумњиво, заслужује и одредба члана 52. Закона о судовима удруженог рада, која се тиче испитивања одлука унутрашње арбитраже пред судом удруженог рада првог степена. По тој одредби, наиме: унутрашња арбитража у организацији удруженог рада, другој самоуправној организацији и самоуправној интересној заједници дужна је да своју коначну одлуку којом је одлучено о самоуправним правима или дужностима из самоуправних односа достави надлежном друштвеном правобраниоцу самоуправљања. Тиче се, у ствари, односа између судова удруженог рада и других самоуправних судова, у вези са одговарајућом иницијативом и предлозима друштвеног правобраниоца самоуправљања. По новом Уставу СФРЈ (члан 225), судови удруженог рада су један посебан облик самоуправних судова⁽¹³⁾.

(11) В. нашу књигу: Основни извршног поступка са стечајним поступком и припадном ликвидацијом предузећа, Скопље, 1956. Издање Универзитета. Друго издање ове књиге објављено је на македонском језику.

(12) Видети: Иван Матовић, Судови удруженог рада као инструмент самоуправног рјешавања спорова из друштвено-економских и других самоуправних односа у удруженом раду, „Наша законитост“, број 10/1974.

(13) В. о томе: Др Верољуб Рајовић, Судови удруженог рада, „Анали Правног факултета у Београду“, јануар-април 1975, стр. 79 и след.

IV Неки закључци и општа опажања и напомене

Установа друштвеног правобраниоца самоуправљања, по својој улози и функцији не само да је оригинална и нова него је она и веома деликатна, свеобухватна и сложена. То нам досадашњи рад ове наше установе у пракси такође показује. И зато је, поред осталог, лепо примећено и речено: потребна је друштвена акција и помоћ како би се институција друштвеног правобраниоца самоуправљања, која је установљена новим Уставом СФРЈ од 1974. године, и организовала и оспособила за вршење своје уставне улоге. Ово је речено у вези са питањем усаглашавања правосудног система са Уставом⁽¹⁴⁾.

Иначе, при оваквим и сличним разматрањима и оценама, треба такође вазда имати у виду и познату чињеницу: да је досадашња организација наших судова била, углавном, изграђена и заснована на концепцијама и мерилима тзв. класичног правног система, у коме су средишне или најважније позиције припадале грађанском и кривичном праву. У томе погледу, и наравно не само у томе, извесна темељна и значајна померања извршена су и предвиђена, стварно, тек Уставом СФРЈ од 1963. године.

Запажено је, пак, да се улога и функција друштвеног правобраниоца самоуправљања највише испољава и долази практично до изражаја у области грађанског правосуђа, схваћеног у једном потпунијем и ширем смислу. А то је разумљиво, када се има у виду чињеница: да грађанско право и грађански судски поступак, па и грађанско правосуђе као такво, по својој природи и функцији, нису у толикој мери везани за државу и њену принуду, као што су то, на пример, кривични судски поступак и кривично правосуђе. То је, поред осталог, у вези и са природом грађанскоправне санкције, која је, као што је познато, редовно или најчешће имовинске природе. Као и са појавом тзв. подруштљавања грађанског права и правосуђа и слично. (15).

Према томе, за правилно и успешно остваривање улоге и функције друштвеног правобраниоца самоуправљања, потребно је, заиста, свестрано и добро познавање и проучавање ове установе. Нужно је, такође, и једно систематско и трајно повезивање одговарајуће научне и практичне делатности, уопште, а нарочито уколико се тиче правосуђа.

др Адам П. Лазаревић

(14) Видети: Елаборат Комисије за питања самоуправног друштвено-политичког система и међунационалних односа Централног комитета Савеза комуниста Хрватске, „Наша законитост“, број 5/1975, стр. 10.

(15) В. наш рад: Грађанско право данас, Скопје, 1970, и рад: Поопштестување на грађанското процесно право и правосудство и стварна надлежност на судовите, Скопје, 1971.— Правни факултет — Постипломске студије за грађанско право.

— РЕЗЮМЕ —

Роль общественного защитника прав и интересов самоуправления
в правосудии

Институт общественного защитника прав и интересов самоуправления введен новой Конституцией Социалистической Федеративной Республики Югославии 1974 года, а более детальное регулирование законом. Как видно из статьи, существование данного учреждения обусловлено главным образом необходимостью обеспечить более полную и широкую охрану самоуправления и общественной собственности.

Статья вначале знакомит с ролью и деятельностью общественного защитника прав и интересов самоуправления, а приводится, также вкратце и дискуссия предшествовавшая введению указанного учреждения. Согласно положениям Конституции, общественный защитник прав и интересов самоуправления, являясь самостоятельным органом общественного сотрудничества, принимает необходимые меры и другие юридические шаги и выполняет другие законом установленные права и обязанности в целях осуществления общественной охраны прав трудящихся, вытекающих из самоуправления, а также охраны общественной собственности. В этих целях он возбуждает дело в соответствующем суде.

Затем в статье говорится о влиянии общественного защитника прав и интересов самоуправления на развитие и ход судебного процесса. Он при выполнении своей служебной роли и своих обязанностей не выносит решения по спорному вопросу, но своей своевременной и целесообразной интервенцией; а также знакомством с делом, может в большой степени повлиять на решение возникшего спора, а также и на обработку соответствующей судебной практики. Суды же, по закону, обязаны в установленном порядке оказать помощь общественному защитнику прав и интересов самоуправления в отправлении им его деятельности, которая, вообще говоря, носит скорее превентивный характер.

Для разбирательства дел в судах объединенного труда предусмотрены некоторые особые положения. Например, общественный защитник прав и интересов самоуправления может возбудить дело в суде объединенного труда, а также уведомить о своем вступлении в любом разборе дела, в возбуждении которого он не участвовал, во всех случаях, когда вопрос идет об охране прав трудящихся, вытекающих из самоуправления и общественной собственности. Кроме того, решение суда объединенного труда, вынесенного в суде первой инстанции, общественный защитник прав и интересов самоуправления может обжаловать и в тех случаях когда не участвовал в разбирательстве дела в суде первой инстанции.

В заключение приводятся несколько выводов и общие заключения и обобщения. Они касаются природы и значения учреждения общественного защитника прав и интересов самоуправления и путей дальнейшего развития данного института, а также условий для успешного осуществления его роли и деятельности.

SUMMARY

The Role of the Public Legal Attorney of Self-Government in the Judiciary

The institution of the public legal attorney of self-government was provided by the new Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia of 1974, and more closely regulated by law. As this article will explain, the introduction of this institution was initiated by the necessity of a better and more thorough protection selfgovernment and public ownership.

First of all, there is the matter of the public legal attorney of self-government, his role and function. It has in short been pointed out what the preliminary discussion to the adoption of this institution was all about. To quote the constitutional provisions: the public legal attorney of self-government, as an independent officer of the community, undertakes measures and legal means, and carries out other activities determined by law for the accomplishment of public protection of the rights of the working people and public ownership. To that aim, he has the right and duty to bring the necessary legal action in the relevant courts of law.

Secondly, there is the matter of the impact of the public legal attorney of self-government on development and course of proceedings before courts of law. In the course of carrying out his official role and function, he has the right to make decisions in conflictive matters, but by taking prompt and appropriate action, and with the necessary knowledge, he may have considerable impact on the outcome of the case, and even on the unification of relevant practice. The courts are, according to law and in the appropriate way, obligated to render assistance to the public legal attorney of self-government in the carrying out of his duties, which, generally speaking, is more of a preventive character.

The proceeding before the courts of associated labour are characterised by certain special provisions. For example, the public legal attorney of self-government is authorised to bring proceedings before the court of associated labour, and even to announce his own presence before the court in proceedings which have not been brought by his action — motion in all cases concerning the legal protection of the rights of the working people and public ownership. Moreover, the public legal attorney of self-government may appeal against a decision passed by the court of associated labour in the first instance even if he did not take part in the proceedings in person.

Lastly, some general observations and conclusions. They concern the nature and significance of the institution of the public legal attorney of self-government, the current development of this institution, and the social conditions for the successful accomplishment of its role and function.

RÉSUMÉ

Le rôle de l'avocat social de l'autogestion dans l'administration de la justice

L'institution de l'avocat social de l'autogestion est prévue par la nouvelle Constitution de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie, de 1947, et elle est réglementée avec plus de détails par la loi. Comme on peut le voir d'après cet article, l'existence de cette institution est conditionnée par la nécessité impérieuse d'une meilleure protection et plus complète de l'autogestion et de la propriété sociale.

En premier lieu il est question de l'avocat social de l'autogestion et de son rôle et sa fonction. L'attention est attirée en peu de mots sur la discussion qui avait eu lieu avant l'adoption de cette institution. D'après les dispositions constitutionnelles mentionnées: l'avocat social de l'autogestion, en tant qu'organe autonome de la communauté sociale, applique les mesures et les moyens juridiques et il exerce les autres droits et devoirs déterminés par la loi qui ont pour but la réalisation de la protection sociale des droits autogestionnaires des hommes travailleurs et de la propriété sociale. A cette fin il initie la procédure nécessaire devant les tribunaux compétents.

Ensuite il est question de l'influence de l'avocat social de l'autogestion sur le développement et le cours de la procédure judiciaire. Dans la réalisation de son rôle officiel et sa fonction il rend les décisions sur la question litigieuse, mais par son intervention en temps utile et opportune, ainsi que par la connaissance des choses, il peut influencer dans une large mesure sur l'issue du litige qui se présente et sur l'uniformisation de la jurisprudence correspondante. Or, les tribunaux sont tenus, par la loi, de prêter leur aide, d'une manière déterminée, à l'avocat social de l'autogestion dans l'exercice de sa fonction qui est, d'une manière générale, davantage de caractère préventif.

Pour la procédure devant les tribunaux de travail associé sont valables aussi quelques autorisations c'est-à-dire dispositions spéciales. Ainsi, par exemple, l'avocat social de l'autogestion peut initier la procédure devant le tribunal de travail associé et même déclarer sa participation dans chaque procédure qui n'a pas été initiée sur sa proposition, toutes les fois qu'il est question de la protection des droits autogestionnaires des hommes travailleurs et de la propriété sociale. En outre, contre la décision du tribunal de travail associé rendue en première instance, l'avocat social de l'autogestion peut porter plainte même quand il n'a pas été participant dans la procédure de première instance.

Enfin, quelques observations et remarques concluantes et générales ont été formulées. Elles se rapportent à la nature et à l'importance de l'institution de l'avocat social de l'autogestion, ainsi qu'au développement qui a eu lieu jusqu'à présent de cette institution et des conditions requises pour la réalisation efficace de son rôle et sa fonction.

ОБЈЕКТИ ГРАЂАНСКИХ ПРАВА

Терминологија

1. У овој материји влада велико шаренило, пре свега, што се тиче терминологије, и то не само посматрано глобално већ и у делима писаца и текстовима узетим појединачно. У употреби су изрази „објекти права“, „правни објекти“, „објекти или предмети“, „објекти правних односа“, „објект права или правног односа“.

2. Тако, Војислав Спаић (Основи грађанског права, Општи дио, Сарајево, 1957, стр. 223—225) индиферентно употребљава више назива: „објект права“, „правни објект“, „објект у грађанском праву“, „објект грађанскоправног односа“. Михајло Вуковић (Општи дио грађанског права, књига друга, Загреб, 1960, стр. 2—3) говори о „објектима правног односа“ али у истом смислу и о „правном објекту“ и „објекту права“. Лазар Марковић (Грађанско право, Општи део и стварно право, друго издање, Београд, 1927, стр. 162—164) најчешће говори о „објекту права“ али у истом значењу и о „предмету или објекту права“. Иван Пепулић (Систем опћег приватног права, Загреб, 1925, стр. 77—80) у истом пасусу једном каже „објект права“ а други пут „објекти правних одношаја“. Слично и Драгољуб Стојановић (Увод у грађанско право, Београд, 1974, стр. 193): „објект (предмет) субјективних права“ и „предмет грађанскоправних односа“. И совјетски писци често индиферентно говоре о „објектима грађанских права“ и „објектима грађанскоправних односа“ (Советское гражданское право, том I, група аутора, редакција проф. О. А. Красавчиков, Москва, 1972, стр. 145—152).

Разна схватања о појму објекта права

3. Још веће разлике постоје о суштинским питањима: о појму објекта субјективних права, његовом разграничењу од других појмова, о томе шта се све сматра за објект права. Разлике су такве да је немогуће дати један систематизовани општи преглед ових схватања већ се мора ићи од писца до писца.

4. По Анри Капитану (Henri Capitant-u) (Introduction à l'étude du droit civil, Paris, 1927, 5e éd., n 204) објекти имовинских права су ствари на која се та права односе, или новчана вредност коју представљају (писац као што се види своју дефиницију ограничава на подручје имовинских права). Тако, стварна права имају за објект ствари, облигациона права престацију или уздржавање на које је дужник обавезан, интелектуална

права новчану вредост права умножавања уметничког дела или проналаска . . . „Објекти права се називају *добрима*. Добра, дакле, на првом месту подразумевају све ствари спољног света . . . , а затим, на другом месту, нетелесне вредности представљене облигационим и нетелесним правима”. — Совјетски писац Красавчиков (који је и аутор одговарајућег одељка наведене књиге), под објектом подразумева „све оно *поводом* чега настају правни односи међу лицима”, а посебно спомиње ствари, лична нематеријална добра (име, част, ауторство, тајност преписке), резултат рада, услуге (нпр. код уговора о чувању, о превозу). — Немачки писац Кирулф (*Theorie des gemeinen Civilistrechts*, 1839, стр. 155). прави разлику између „правног објекта” и „фактичког објекта”. Правни објект права је активност субјекта, а ствари су само нека врста тачака везивања, практични објекти. Он је настојао да стварима одузме карактеристику правног објекта. Суштина права је однос између субјеката, између воља, и стога је воља „правни објект” права. (према Спаићу, *op. cit.*, стр. 224). — Бирлинг (*Juristische Prinzipienlehre*, I, 246) под правним објектом подразумева на правом месту правне субјекте односно њихове саставне делове и својства (такође према Спаићу, наведено место). — За Л. Марковића (*op. cit.* стр. 162—164) питање објекта је ствар конструкције и различита мишљења која о томе постоје у суштини изражавају једно исто, само на разне начине. И мишљење, каже он, које под објектом права замишља увек једно лице, једну потчињену вољу, води такође рачуна о оном животном добру које доводи у везу два субјекта. Власт воље једног субјекта према другоме није нешто празно већ има одређену садржину. Она се редовно попуњује једним животним добром. Сва разлика своди се на то што једно мишљење замишља и схвата ово животно добро као непосредни објект права *истред* обвезног субјекта. Обвезни субјект повлачи се у позадину, а истиче се онај животни интерес, оно животно добро на које се односи обавеза тог субјекта. Други, пак, схватају то животно добро као посредни објект *иза* обвезаног лица. На прво место се истиче лице које је обвезано а тек у позадини се налази оно животно добро на које се обавеза односи. То се лепо види на примеру права својине, које се може схватити или као власт воље према сваком трећем лицу у погледу одређене ствари, или као власт на ствари у погледу трећих лица. Обе конструкције изражавају у крајњој линији исту идеју што је, истиче писац, лепо уочио још Гирке. На питање шта се све сматра за објект, Л. Марковић одговара: ствари, људске радње које имају привредне или пак чисто личне вредности и, најзад, сама субјективна права као таква. — Андра Борђевић (*Систем приватног права*, прва књига, општи део, Београд, 1893, стр. 305) је мишљења да свако субјективно право, као правна власт правног субјекта, битно претпоставља неки предмет на коме се та правна власт врши. „И такав предмет зове се правни предмет (објект)”. Правни су, пак, предмети: ствари, радње или дела човекова и сама лица (у породичном праву). — Милијан Поповић, (Покушај дефиниције субјективног права, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1 за 1966, стр. 87—88) полази од тога да свако субјективно право има свој објект и да се појам објекта мора унети у саму дефиницију субјективног права. Субјективно право без објекта представља

contradictio in adiecto, и то произилази из саме суштине субјективних права, која се дају субјектима ради заштите добра (интереса). Овлашћење на акцију без објекта има празну егзистенцију. „Акција на коју је овлашћен титулар субјективног права врши се на неком предмету (код стварних субјективних права на некој ствари) или у погледу нечега (код облигационих субјективних права захтевањем нечије радње). Овај предмет на који се односи овлашћење зове се објектом субјективног права.” — По Милану Бартошу (Основи приватног права, Београд, економски течај Коларчевог народног универзитета, стр. 41) „објект права је све оно што може бити предмет субјективног права. То су ствари, људске радње и туђа субјективна права.” — Пепулић (loc. cit.) истиче да се „појам објекта права схваћа врло различито и свашта се под тим разумијева: сад се разумијевају људи и ствари над којима имамо власт, сад чини и дјела на која смо овлашћени, сад опет дужности другог на које је управљено право. Код тога се често замјењује објект права са садржајем права.” Он посебно истиче да човек није објект права, како то неки тврде, јер и она власт коју нам даје породично право (а да о облигационом не говоримо) над неким лицем сасвим је друге природе од оне коју можемо имати на ствари. Што се тиче нетелесних ствари, оне су сама права а не објекти права. Објекти су ствари у правнотехничком смислу, дело и пропуст другог (нпр. предмет купчевог права је дело продавца, које се састоји у томе да купцу преда кућу), проналасци и уопште производи људског духа. — Према Вуковићу (loc. cit.) објектима правних односа сматрају се: ствари, чинидбе, имовина, субјективна права, а донекле и интереси. „Но ти су објекти толико разнородни да се не може поставити за њих једно заједничко гледиште испуњено одговарајућим садржајем. На тај начин остао је појам објекта без одређеног садржаја” . . . „Међутим, за грађанско право није ни потребно да се оперира с неким опћим појмом објекта, кад су правни односи усредоточени само на ствари, чинидбе, имовину, субјективна права и интересе те кад те појединости заправо и немају заједничких елемената”. Писац иначе сматра да „питање објекта у правним односима показује много сложености а и много садржајне празнине.” — Спаић (loc. cit.) такође сматра да је немогуће одредити јединствену категорију правних објеката. Поред „понашања” субјекта, које се изражава у његовим радњама или нерадњама, као објект се појављује и „ствар”. „Понашање” и „ствар” не могу да образују јединствену категорију правног објекта. Он иначе сматра да постоје четири врсте објеката: ствари, људске радње, лична добра и производи људског духа. — Андрија Гамс (Увод у грађанско право, Београд, 1974, стр. 124—125) истиче да је, нарочито код неких права, тешко разликовати објект од садржине права, али иначе не покушава да врши то разграничење. По њему, објект грађанског права може да буде само оно што се посредно или непосредно може свести на економска добра односно на новац. То одговара суштини грађанског права а нарочито његовој економској санкцији. Ти су објекти: ствари, људске радње, лична добра и производи људског духа. — Д. Стојановић (loc. cit.) у потпуности дели претходно мишљење али такође каже да је „у крајњој линији предмет свих грађан-

скоправних односа људско понашање, јер правни однос па и грађанско-правни, настаје између људи." — Димитар Поп — Георгиев (Граѓанско право, Скопје, 1971, стр. 109) под објектом подразумева „све оно поводом чега се заснивају грађанскоправни односи". То су ствари, људске радње, лична добра и интелектуалне творевине, а такође и имовина као целина".

5. Значајног утицаја на дискусију у овим питањима имала је околност што приличан број писаца брка појам објекта субјективних грађанских права са појмом предмета уговора (и уопште правног посла, па чак и општег правног акта). Тако, Ђепулић (ор. cit. стр. 80) се пита „да ли имовина може бити објект права" и одговара: „Са гледишта позитивног права имовина као таква често долази у обзир, те је предмет правних послова, или је опет тај појам од важности као у наследном праву". — Слично и Димитар Поп — Георгиев (ор. cit. стр. 204): „Имовина као таква, у целини или поједини његови делови, може да се појави и као објект у грађанском праву. Такав је случај са наслеђивањем, конфискацијом, стечајем." — По М. Бартошу (ор. cit., стр. 47), поред ствари и људских радњи „и туђа субјективна права могу бити објект права у корист трећих лица, нпр. могу се обвезати да своју тражбину од X уступим лицу Y . . . Не могу бити објект права у корист трећих лица она субјективна права која су непреносива". — Слично резонује и Л. Марковић (ор. cit., стр. 195—196), који сматра да се као правни објект могу појавити и субјективна права. Он истиче да Србијански грађански законик „познаје и установу права на правима" (у чему види доказ за тврдњу да су и сама субјективна права објекти) и позива се на § 190, који гласи: „Права се сматрају као покретне ствари, ван ако нису са непокретним добрима скопчана." — Д. Стојановић (ор. cit., стр. 169) под насловом „Објекти грађанских права" поставља питање шта је предмет уговора о испоруци електричне енергије (практични пример бр. 229), затим питање да ли органи човечјег тела могу бити предмет „грађанскоправног уговора" (пример бр. 31), да ли коса може бити предмет „грађанскоправног посла" (пример бр. 32). У свим овим случајевима изједначава се објект грађанског права са предметом грађанскоправног уговора. — То исто чини и Радомир Лукић (Увод у право, Београд, 1971, стр. 279): „У правној науци, каже он, често се среће и појам правног објекта. Под правним објектом се обично подразумева ствар . . . Тако је, на пример, објект уговора о купопродаји књига или машина која се купује односно продаје, а објект зајма је новац." — Од овога нису имуни ни сами законски текстови. Бивши Чехословачки грађански законик од 1950. прописује да „предмет правног односа може бити и право, уколико то дозвољава природа једног и другог; у тим случајевима саобразно важе прописи о правним односима чији су предмет ствари" (§ 28). Настављајући мисао, законодавац у следећем параграфу говори о праву на непокретној ствари, које је „засновано правним послом".

*Покушај дефиниције објекта субјективних
грађанских права*

6. По нашем мишљењу, у досадашњој дискусији није довољно вођено рачуна о томе да појам објекта (као усталом и сваки други појам) мора да изражава једну реалност која није већ обухваћена другим појмовима (из чега произилази да је он нужан у мери у којој одражава специфичну реалност али да је тиме и ограничен на одређено подручје); друго, није довољно вођено рачуна о стварности субјективних права (која се једним делом изражава и у појму објекта), о разликама које постоје између њих, посебно о разлици која се тиче односа између права и обавеза.

7. Са гледишта решења нашег питања намеће се разлика између две велике групе права. Једну сачињавају она која су корелативна са обавезама: на основу њих титулар може да захтева од обавезног лица одређено понашање (предаја неке ствари, неко чињење или нечињење) а суштина права је баш у обезбеђењу тог понашања, ван којег право нема никаквог смисла и никакав домаћај. Извршење обавезе је исто што и остварење права; извршењем обавезе право престаје (односно престаје у мери у којој је обавеза извршена). Купац има право да захтева предају ствари и пренос права својине и то је све. Кад је продавац своју обавезу извршио (дакле, кад се понашао на одређени начин) купчево право је остварено и угасило се. Тако је исто и са правом продавца да тражи цену, закуподавца да тражи закупнину, зајмодавца, повраћај суме дате на зајам, оштећеног, накнаду штете. У свим овим случајевима се заиста може рећи да оно што је право за једну страну представља обавезу за другу, и обрнуто, а читав однос се може подједнако дефинисати како помоћу права тако и помоћу обавезе. Рећи да оштећеник може да захтева од штетника извршен износ на име накнаде штете и да се тај износ може и принудно наплатити, исто је што и рећи да штетник дугује оштећеном извршен износ на име накнаде штете и да се тај износ по потреби може и принудно наплатити из његове имовине.

8. Другу групу сачињавају права која се састоје у непосредној правној власти на одређеном добру а тек ради обезбеђења ове правне власти, чији квалитет зависи од врсте добра на које се односи, намеће се трећим лицима одређено понашање и оно се увек састоји у једној пасивности (боље рећи тоталној пасивности у односу на дато добро). Код односа ове врсте извршење обавезе од стране пасивних субјеката не значи и вршење права од стране активног субјекта, већ тек стварање услова за вршење тога права (то што нико трећи не сме да употребљава нити употребљава мој аутомобил не значи да га самим тим употребљавам ја). Наметање одређеног понашања пасивним субјектима не значи само по себи и позитивну конструкцију оваквих субјективних права, па је при истом степеноу пасивности трећих (у ствари тотална пасивност) могуће титулару права признати ужу или ширу правну власт на објекту (као код права својине, чији обим зависи од врсте ствари на коју се односи).

9. Под објектима права ми, дакле, подразумевамо правна добра на којима постоји непосредна правна власт, са којом обавеза пасивних субјеката није у корелативном односу. Постоје четири врсте оваквих правних добара: ствари, које су објекти стварних права; лична добра, која су објекти права личности (права на част, на телесни интегритет, на лични и породични мир, слободу); интелектуална добра (производи људског духа), која су објекти права ауторства; и, у породичном праву, сама човекова личност кад су у питању одређена породична права. Ово последње многи писци оспоравају, истичући да у данашњим правима за разлику од робовласничког човек може бити само субјект а никако објект права. То резонување не може се прихватити. Начелно признање да је човек објект права уопште не значи да се њиме може располагати правним пословима (како мисле присталице горњег резонувања, који у ствари бркају појам објекта права са појмом предмета уговора како га они схватају), нити да се на човеку могу имати права која овлашћују на повреду његовог физичког и моралног интегритета (као у робовласничком праву), већ само тачно одређена права (нпр. на васпитање детета и примену васпитних мера) која су инспирисана управо интересима личности објекта (што присталице горњег резонувања испуштају из вида).

10. Ми смо до сада правили разлику између права која нису и права која јесу корелативна са обавезама, што је, у ствари, подела на апсолутна и релативна односно облигациона права. Објект у специфичном правнотехничком смислу, као нешто што се разликује од других појмова (обавеза друге стране, предмет обавезе, циљ права, садржина права) имају само апсолутна права, и то сва; свуда тамо где постоји право које делује *erga omnes* постоји и објект у изнетом смислу. Како гласи одговор на питање постављено из другог угла: да ли свака непосредна правна власт на објекту нужно има облик апсолутног права или се може појавити и у облику релативног права? Шта је конкретно говорећи са послужом и закупом? Ми се не бисмо сложили са уобичајеним сврставањем ових права у релативно. Право захтевати ствар на послужу (на основу претходног уговора који ствара правне обавезе) јесте релативно, али само право послуже од тренутка предаје ствари односно од тренутка од кад постоји право на употребу апсолутно је, јер послужопримац ради заштите непосредне правне власти коју има на ствари ужива правну заштиту и у односу на трећа лица а не само у односу на послужодавца. Тако је и код закупа: захтевати предају ствари у закуп релативно је право, али је само право закупа, од тренутка настанка овлашћења на употребу ствари и прибирање плодова, једно апсолутно право, пошто ужива заштиту у односу на сва трећа лица, а то је битно. Тачно је да то право пада пред новим власником, због чега се уобичајено сврстава у релативна права, али то је нешто друго; овде је реч о томе према коме делује право закупа које постоји (дакле, док постоји) а не о начинима престанка права закупа. И право својине једног лица престаје кад друго лице стекне право својине на истој ствари по правилима о стицању од невластника или одражајем, пада пред њим, па још нико није дошао на идеју да му због тога пориче карактер апсолутног права.

11. Непосредна правна власт на ствари по својој природи захтева правну заштиту у односу на сва трећа лица и зато увек има облик апсолутног права. По страни остају случајеви у којима се та правна власт не врши за себе већ за другога а држалац (детентор) нема активну легитимацију за заштиту те власти, која се и по свом карактеру разликује јер представља у ствари техничко манипулисање стварима. Ту се не може говорити о апсолутном праву али ни о релативном, јер је реч о употреби ствари у извршавању обавеза, дакле, о обавези употребе ствари (кућна помоћница која ради у домаћинству, шофер који вози кола у предузећу у коме је запослен). Такви случајеви према томе остају без утицаја на изнети критеријум поделе права на апсолутна и релативна и сврставање у апсолутна свих оних која се састоје у непосредној правној власти на ствари, заштићеној самосталним тужбама у односу на сва трећа лица.

Зашто људске радње (нерадње) нису објекти права

12. Схватање да су и људске радње односно нерадње (понашање пасивних субјеката) објекти права, водило би закључку да право својине има два и то потпуно разнородна објекта: ствар на коју се односи и пасивно понашање свих трећих у односу на ову ствар (ово сходно важи и за друга апсолутна права). Та конструкција је неприхватљива јер врећа две премисе: да једно право може имати само један објект; друго, да само једнородне појаве могу бити обухваћене заједничким вишим појмом јер само оне имају заједничку нит која их везује у кохерентну целину (што важи не само за појам објекта посматрано глобално, већ и то нарочито за појам објекта једног права посматраног изоловано). — Или ће се, да би се избегли ови приговори, рећи да су људске радње односно нерадње објекти само релативних права? Са каквим прихватљивим образложењем? Јер, гледано сада из другог угла, сваки појам је једна целина и не могу се из њега искључивати и изостављати делови који су у сваком погледу квалитативно једнаки; не може људско понашање (у овом случају нерадња) у једној врсти права бити објект а у другој врсти не бити. Или ће се рећи да је то могуће и да је људско понашање (нерадња) код облигационих права квалитативно другачије? У чему би била та разлика? Да ли у томе што код релативних права не постоји правно добро на коме титулар права има непосредну правну власт а које би правно добро истовремено било различито од понашања пасивног субјекта? То је фактички прихватање једне сасвим друге идеје о појму објекта субјективних права, чија је једна од консеквенци одбацивање саме полазне тачке да су и људске радње односно нерадње објекти права. И најзад питање: ако се тврди да су радње односно нерадње (понашање пасивног субјекта) објекти облигационих права, каквог смисла овде има појам објекта који је идентичан са једним већ постојећим појмом (обавеза дужника) и нема никакво самостално значење?

13. Схватање да су и људске радње односно нерадње објекти права, отвара на подручју облигационих права и друга питања чије одговоре је немогуће ускладити. Ако се узме да је код облигација које гласе на *facere*

објект повериоачевог права дужниково чињење, поставља се питање шта је објект права код облигација на *date*: понашање пасивног субјекта (предаја ствари) или и сама ствар. Ако је обоје, онда опет имамо конструкцију права са два објекта, која је, као што смо видели, неодржива; ако је само ствар, остаје без одговора питање зашто је искључено понашање пасивног субјекта кад је већ прихваћено код обавеза на чињење (приметимо уз то да би овде ствар била објект у једном сасвим другачијем смислу него код права својине, пошто пре предаје купац нема правну власт да ствар употребљава); ако је објект права само понашање (предаја ствари), остаје без одговора питање зашто је искључена ствар, кад је начелно прихваћено да је ствар објект права (рецимо права својине). Или ће се одговорити да је то зато што код облигација на *date* поверилац нема право да ствар употребљава већ само да захтева њену предају (дакле, једно понашање дужника), за разлику од власника који има непосредну правну власт на њој. То је прихватање једне сасвим нове идеје, која садржи одрицање од полазне тврдње да су радње објекти права, како апсолутних тако и релативних, и прихватање становишта да је суштина објеката у томе да он представља једно правно добро на коме субјект права има непосредну правну власт са којом обавеза пасивног субјекта није у корелативном односу.

Објекти права и објекти (предмети) грађанскоправних односа

14. Објект права у изнетом смислу није исто што и објект (предмет) грађанскоправног односа, како то приличан број писаца мисли. Додуше, свуда тамо где постоји објект субјективног грађанског права може се говорити да самим тим постоји и објект грађанскоправног односа, пошто је субјективно право саставни део правног односа, његов изглед из перспективе активног субјекта (овде је, дакле, исто правно добро и објект субјективног грађанског права и објект грађанскоправног односа). Међутим, код неких грађанскоправних односа субјективна права немају објект у правотехничком смислу али постоји *предмет (објект) обавезе*, о коме се преко обавезе као саставног дела правног односа (његовог изгледа из перспективе пасивног субјекта) може истовремено говорити као објекту правног односа. Тако, сума новца коју дугује штетник јесте предмет (објект) његове обавезе на накнаду штете па преко тога и објект грађанскоправног односа који настаје проузроковањем штете. То исто важи за ствар коју дугује продавац или послугопримац, која је предмет дужникове обавезе (продавчеве, послугопримчеве) па преко тога и објект грађанско-правног односа купопродаје односно послуге, али ни у једном од ова два случаја немамо објект субјективног права (ни код купопродаје ни код послуге). Ствар је објект једног другог субјективног права и правног односа — права својине. — И закони и писци понекад говоре о предмету обавезе односно о стварима као предмету обавезе и тај начин изражавања је разумљив у обавезама које гласе на предају ствари, али не и обавезама које гласе на чињење односно нечињење, код којих је теже

говорити о предмету обавезе као нечем различитом од понашања које чини садржину те обавезе.

15. Са гледишта постојања објекта права и објекта правног односа могуће су, дакле, три ситуације. Прва је она у којој постоји и објект субјективног права и објект грађанско-правног односа (то је исто правно добро). Тако је код свих апсолутних права односно односа. Друге две могућности тичу се облигационих односа. Неки од њих имају објект иако субјективно-право из тог односа нема објект (постоји предмет обавезе). Најзад, постоје облигациони односи који су без објекта (јер нема ни предмета обавезе који је различит од садржине). Некад се, међутим, и за ове односе каже да имају објекат под чим се у том случају подразумева дужничково понашање (чињење односно нечињење), иако не постоји предмет обавезе као нешто различито од тог понашања.

Објект права и предмет уговора

16. О појму предмета уговора, његовој оправданости и о томе шта се све појављује као предмет уговора, у праву постоје различита становишта. Општи имовински законик за Црну Гору под предметом уговора подразумева „оно о чему је уговор” а посебно спомиње ствари и радње (чл. 513—514). По француском грађанском законик у предмет уговора је ствар коју треба предати или чињење односно нечињење на које се једна страна обавезује (чл. 1126). Према Скици за Законик о облигацијама и уговорима „предмет уговора може бити све што није законом забрањено и што није противно јавном поретку” (чл. 22, став 1) а посебно се спомињу: ствар, цена, радња, право, наследство (чл. 22, став 2, чл. 24. став 1, чл. 383, чл. 387. став 1). По чл. 29. „уговором се стране уговорнице, или једна од њих, могу обавезати да доцније закључе други, главни уговор (предговор)”, а по чл. 388. „ништав је уговор о продаји наследства које још није отворено.” Закон о наслеђивању СР Србије у одредбама које уређују уговор о уступању и расподелу имовине за живота као „предмет уступања и расподеле означава „имовину уступичевој” и „добра која се буду затекла у заоставштини уступичевој” (чл. 108). Мађарски грађански законик од 1959. године говори о стварима као предмету уговора (§ 365. став 2) али у § 226 (чији наслов гласи „предмет и садржина уговора”) под предметом уговора подразумева обавезе из уговора: „Обавеза предвиђена у уговору може се односити на давање неке ствари у извршење одређене радње, уздржавање од раније или на неко друго понашање”. Швајцарски Законик о облигацијама има опште одредбе о објекту (предмету) уговора али поименице не наводи ствари (чл. 19. и 20). Немачки Грађански законик је такође избегао да означи ствари као могући предмет уговора а уместо о предмету говори о садржини уговора и под тим подразумева обавезе из уговора (§§ 311—315; само у § 306. говори о „објекту” и то опет у смислу престације). И о одредбама о појединим уговорима поступљено је тако и само на једном месту се говори о „предатом објекту” (§ 434). И по етиопском Грађанском законик у предмет уговора су обавезе из угово-

ра (што се види како из одредаба које говоре о појму предмета тако и из одредаба које прописују да предмет мора бити одређен, допуштен и могућ — чл. 1712, 1714, 1715). Али у одредбама о појединим врстама уговор под предметом (објектом) се подразумева и ствар (нпр. по чл. 2270. предмет уговора о купопродаји је ствар).

17. И у нашој правној литератури има присталица схватања да предмет уговора чине „права и обавезе поводом којих уговор настаје или другим речима облигационоправни однос који настаје уговором” (Живомир Борђевић у: Живомир Борђевић и Владан Станковић, Облигационо право, Општи део, Београд, 1974, стр. 170). Од стране других писаца поименице се као предмети уговора наводе: ствар (чију се својину једна страна обвезује да пренесе на другу, или коју се једна страна обвезује да преда другој на употребу, или да јој врати после употребе или чувања), неко право (стварно или тражбено), радња коју се једна страна уговорница обвезује да изврши, неко уздржавање (нечињење), имовина, наследство интелектуална добра. Најзад, неки писци уопште одбацују појам предмета и говоре о садржини уговора, као на пример Стеван Јакшић (Облигационо право, општи део, друго издање, Сарајево, 1957, стр. 128 и сл.; ипак на стр. 130. писац говори о „уговорима којима је предмет нека радња која представља кривично дело”).

18. По нашем мишљењу материја уговорног права постаје јаснија и систем појмова који је изражава усклађенији, ако се уместо предмета говори о правним дејствима уговора. Такав приступ намеће сама дефиниција уговора: сагласност воља која производи грађанскоправно дејство. А да би уговор постојао и производио жељено правно дејство, његова правна дејства морају бити одређена, што подразумева двоје. Прво мора бити прецизирана *врста правног дејства*, тј. да ли је реч о преносу права (мислимо на случај где пренос права наступа на основу самог уговора), о преузимању обавезе, о престанку или измени постојећег права односно обавезе, о настанку уговорних права односно обавеза (које тек треба извршити да би странке оствариле крајњи циљ). Ово је неопходно јер, као што се види, правна дејства уговора могу бити различита. Друго, морају бити прецизирана *само права (обавезе)* о којима је реч (који, дакле, настају на основу уговора, или се преносе, или мењају или гасе) а то се постиже на различите начине, у зависности од врсте права. Код апсолутних права мора се означити како обим и врста правне власти на објекту тако и сам објект (ствар, интелектуално добро) а код релативних се мора прецизирати да ли гласе на предају ствари (и које), на чинијење или нечинијење и у чему се састоји то понашање (као и то да ли се дужник обвезује само на одређено понашање или и на резултат). Нека права су довољно одређена употребом назива којима се уобичајено означавају а имовина и наследство су увек довољно одређени, јер је реч о *скупу* права и обавеза *одређеног* лица.

19. Имовина, наследство, субјективно право, обавеза, чинијење, нечинијење, резултат чинијења, ствар, интелектуално добро представљају тако разнорodne појаве да оне не могу образовати заједнички виши појам

„предмета уговора“. То би значило у исти ниво ставити четири по природи различите категорије: а) сама права и обавезе односно њихове скуповс (имовину и наследство); б) објекте права (ствар, сума новца, интелектуално добро); в) предмете обавеза (ствар, сума новца, резултат чињења); г) садржину права и обвеза (чињење, нечињење). Отуда и неуспех оваких дефиниција и тешкоће и нејасноће у њиховој практичној примени. Ако је ствар један од могућих „предмета уговора“ а предмет битан елемент који одређује биће уговора, могу ли предмети разних врста уговора у свему бити подударни? Може ли се рећи да ствар и сума новца представљају и предмет уговора о купопродаји (ствар и цена) и уговора о закупу (закупљена ствар и закупнина) и уговора о чувању (ствар дата на чување и награда чувару)? Ако се као предмет уговора појављује и чињење односно нечињење, шта је предмет уговора којим се неко обвезује да поправи туђу ствар, сама ствар или чињење (поправка)? Ако се као предмет уговора појављује и само субјективно право (нпр. код цесије), зашто код купопродаје предмет уговора није право својине на продајној ствари него сама та ствар?

20. Вредност иако ограничену имала би само дефиниција по којој су предмет уговора права и обавезе о којима је уговор закључен, који, дакле, на основу уговора настају или се мењају или гасе, или преносе (код купопродаје бисмо имали и посредни и непосредни предмет, при чему би посредни предмет представљало право својине на продатој ствари а непосредни би чинили право купца да тражи предају ствари и пренос својине и право продавца да тражи исплату цене). Вредност овакве дефиниције била би ограничена јер „одређеност“ овако схваћеног предмета уговора не би давала самом уговору одређеност у потребној мери, пошто се још не види врста правног дејства. Није уговор довољно одређен ако се каже да му је предмет потраживање суме од милион динара, већ се мора знати да ли је у питању настанак, престанак, пренос или гашење оваквог права,

21. Међутим, без обзира на то што би се подразумевало под предметом уговора, ако се уопште прихвати постојање предмета уговора као посебне категорије, појам објекта права у изнетом смислу мора се јасно разликовати од предмета уговора. Једно је субјективно право а друго је уговор па према томе ни њихови објекти (предмети) не могу бити исти (субјективно право, уосталом, настаје и из других правних чињења а не само из уговора, а уговор је опет само једна подврста правних послова односно аката). Извесни писци, међутим, ту разлику не истичу довољно а неки, како смо раније навели, чак појам објекта права мешају са предметом уговора (и уопште правног акта, па чак и општег правног акта), што је довело до тога да се међу објекте права убраја и оно што се сматра за предмет уговора (сама субјективна права, имовина, људске радње односно нерадње), а да се у предмете уговора убраја оно што се сматра за објекте права (ствари, интелектуална добра, људске радње односно нерадње).

— РЕЗЮМЕ —

Объекты гражданского права

Под объектами субъективного гражданского права подразумеваются блага, над которыми осуществляется непосредственная юридическая власть, а с которой обязательства пассивных субъектов не находятся в корреляционных отношениях. Существует четыре вида благ: вещи, являющиеся объектами вещного права, блага неотделимые от личности гражданина (как честь, неприкосновенность личности, личный и семейный мир, свободы, интеллектуальные блага, являющиеся продуктом творческой деятельности человека, а в семейном праве сама личность гражданина, когда речь идет о каком-либо из семейных прав (например, право воспитания детей, право применения воспитательных мер.) Последнюю из мер многие оспаривают, выдвигая доводы, что в современных правах, в отличие от робовладельческих, гражданин может быть только субъектом и ни в коем случае объектом права. Автор не присоединяется к такому взгляду. Он находит, что принципиальное согласие с тем, что гражданин является объектом права, вообще не означает, что им можно располагать в юридических актах (так как часто понятие объекта права не сходится с понятием предмета договора). Над гражданином нельзя иметь права, допускающие нарушение неприкосновенности личности, над ним можно иметь только точно определенные права, установленные как раз в интересах самой личности объекта.

Объекты, по мнению автора, располагают лишь абсолютными правами, при чем всеми. Относительные права не имеют объектов, так как они находятся в корреляционных отношениях с обязанностями должника: на основании их лицо, располагающее юридическим титулом, вправе затребовать от другого лица выполнение соответствующих действий и в этом заключается их сущность. Вне их обязательственное право не имеет никакого смысла и не производит никакого действия. Объект права в относительных отношениях означал бы согласие с тем, что и человеческие действия или же воздержание от действий являются объектами, а понятый в таком смысле объект относительного права фактически бы был тождественен обязательствам другой стороны и не имел бы никакого специфического значения. В то же время, он бы приводил к выводу, по которому право собственности (а это также действительно для всех абсолютных прав) имеет два и к тому же совершенно различных объекта (вещь и обязательство третьего лица воздерживаться от действий), что является неприемлимым своей нелогичностью.

Объект права, как выше сказано, следует отличать с одной стороны от объектов гражданско-правовых отношений, а с другой стороны от предмета договора, что часто упускается из вида и в качестве объекта права упоминается и то, что фактически представляет предмет договора.

SUMMARY

The Objects of Civil Laws a Summary

The writer understands the term object of subjective civil law as those legal properties over which direct legal power may be exercised, and with which the liabilities (obligations) of the passive subject is not in any correlative relation. There are four types of such legal properties: things (movable objects), these are objects of real (estate) rights; personal properties, which are the objects of personal rights (the right to self-esteem (honor), the right to physical integrity, the right to personal peace and quiet, and the right to peace and quiet in the family, the right to freedom) intellectual property, which is the object of intellectual rights. and in law dealing with domestic relations, man's own person in the case of certain rights pertaining of the family (for example, the right to raise children, and exercise educational measures). This last point is the subject of dispute, and many critics point out that the difference between current law and the laws of earlier times is in the fact that man (the person) can only be the subject of law and not the object (slavery). The writer does not accept this point of view. He states that the principal acceptance that man (the person) can be the object of law does not in any case mean that he can be disposed of in legal business transactions (as the concept of the object of law is not identical with the concept of the subject of a contract), nor that right to violation of physical integrity of the person may be exercised; the rights in question are only certain ones inspired by the very interests of the object.

According to the writer, these objects have all absolute rights, only. Relative rights do not have any objects, since they are in a correlative relation with the obligations of the debtor: on the basis of these, the title holder may insist on certain behaviour of the debtor, which constitutes their essence; apart from that, obligation law does not have any sense nor scope. The object of law in relative relations would mean an acceptance that human activity or inactivity are also objects; an object understood in that sense of the term would in fact be identical with the obligation of the other party and would therefore have no specific meaning. At the same time, it would lead to the conclusion that the right of ownership (that stands for all absolute rights) has two completely heterogeneous objects (the thing and the obligation of all third parties to inactivity) which is an unacceptable construction because it is not logical.

The object of law in the above outlined sense must be distinguished from the object of civil legal relations on the one hand, and from the object of the contract on the other hand, which is frequently not taken into account, so that the object of law is taken for what is really the object of a contract.

RÉSUMÉ

Les objets des droits civils

Par l'expression les objets des droits civils l'auteur entend les biens juridiques sur lesquels existe le pouvoir juridique direct, avec lequel l'obligation des sujets passifs n'est pas en rapport corrélatif. Il y a quatre sortes de tels biens juridiques, à savoir, les choses qui sont objets des droits réels; les biens personnels qui sont objets des droits de la personne (les droits à l'honneur, à l'intégrité corporelle, à la paix personnelle et familiale, à la liberté); les biens intellectuels, qui sont objets des droits intellectuels; et, dans le droit familial, la personne même de l'homme quand certains droits familiaux sont en question (par exemple le droit à l'éducation des enfants et à l'application des mesures d'éducation). Plusieurs auteurs contestent cette dernière sorte de biens juridiques, en soulignant que dans les droits contemporains à la différence du droit esclavagiste l'homme peut être seulement sujet et nullement objet des droits. L'auteur n'adopte pas ce point de vue. Selon son opinion, la reconnaissance en principe que l'homme est objet des droits en général, ne signifie pas qu'on peut disposer de celui-ci dans les affaires juridiques (parce que la notion de l'objet des droits ne coïncide pas avec la notion de la matière du contrat), de même on ne peut pas avoir des droits sur l'homme qui autorisent de porter atteinte à l'intégrité corporelle, mais seulement les droits déterminés avec précision qui sont inspirés justement par les intérêts de la personne de l'objet.

Les objets, selon l'auteur, ont seulement des droits absolus et, de plus, tous les droits absolus. Les droits relatifs n'ont pas d'objets, parce qu'ils sont en rapport corrélatif avec l'obligation du débiteur; en vertu de ces droits le titulaire peut demander le comportement déterminé de la personne obligée, et c'est en cela que se trouve leur essence, en dehors de cela le droit des obligations n'a absolument pas de sens et aucune portée. L'objet des droits dans les rapports relatifs signifierait la reconnaissance que même les actions humaines c'est-à-dire les inactions sont les objets et l'objet ainsi conçu du droit relatif ne coïnciderait pas en réalité avec l'obligation de l'autre partie et il n'aurait aucune signification spécifique. En même temps il aboutirait à la conclusion que le droit de propriété (ce qui est de manière appropriée valable pour tous les droits absolus) a deux objets qui sont, de plus, entièrement hétérogènes (la chose et l'obligation de toutes les tierces personnes de s'abstenir d'agir), ce qui est une construction insoutenable parce qu'elle est illogique.

L'objet des droits dans le sens exposé doit être, d'une part, distingué de l'objet du rapport de droit civil et, d'autre part, de l'objet du contrat, ce que du reste on manque souvent d'avoir en vue, de sorte que comme objet des droits on signale aussi ce qui en réalité représente l'objet du contrat.

НАЦИЈА КАО ЧИНИЛАЦ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА И СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ

Будење националне свести и настанак нација, обележава посебну епоху и ступањ развоја људског друштва. Нација је један од постојећих облика глобалног друштва, ⁽¹⁾ и истовремено, оквир са којим се у великом броју случајева поклапа савремена држава. Са настанком нације јавља се и национална држава, која од почетка па до данас представља облик државног организовања нације те се често *нација* и *држава* као *појмови* поистовећују.

С обзиром да су међународни односи, социолошки гледано, односи глобалних друштава, нација и све што се везује за њу, или из ње произилази, има изузетан значај за међународне односе. Настанак нација у Европи разбио је феудалне друштвене творевине, које су замењене низом нових националних држава. Овај процес формирања нација у Европи представља једно од битних обележја међународних односа XIX и XX века до првог светског рата. Борба за национално ослобођење поробљених народа Европе и њихове тежње за стварањем националних држава, битно су утицале на међународне односе Европе тога времена. Ратови за ослобођење (Србија, Црна Гора, Грчка и др.) или за уједињење (Немачка, Италија) обележавају епоху која се у Европи завршава са крајем првог светског рата, у току којег се углавном завршава процес формирања националних држава на овом континенту. Овај процес формирања националних држава у Европи текао је једновременно с империјалистичким освајањем колонија на просторима Азије и Африке. Међутим, како је то запазио Лењин: „Једна од основних особина империјализма састоји се управо у томе, што он убрзава развитака капитализма у неразвијеним земљама и самим тим проширује и заоштрава борбу против националног угњетавања ⁽²⁾.” Развитака капитализма на овим континентима допринео је развоју националне свести и формирању нација. Овај процес у Азији и Африци је још у току али је његов значај у борби за ослобођење од колонијалног ропства несумњив. Тако је и формирање нација ван Европе значајно

(1) „Глобално (потпуно) друштво, глобална (потпуна) друштвена заједница“, „друштво“, употребљавају се као термини који обухватају друштво у целини, или друштво у социолошком смислу речи. (Вид. Политичка енциклопедија, одредница: „Друштвена заједница“; Р. Лукић, Основи социологије, Београд 1965, стр. 284 и 285—290).

(2) В. И. Лењин, Сочиненија, IV изд. т. 23, стр. 66.

утицало на кретање међународних односа, рушење империјализма, деколонизацију и стварање низа нових држава, које својом активном улогом у међународним односима доприносе отклањању односа зависности, хегемоније и експлоатације.

Овај очигледни значај нације у међународним односима захтева проучавање ове појаве, њено објашњење и дефинисање. Покушаји који су до данас учињени, с циљем да се одреди појам и садржина нације као облика друштвене заједнице, довели су до формулосања низа дефиниција и ставова о нацији. ⁽³⁾

Класици марксизма дали су основе за разумевање ове појаве. По њиховом схватању настанак нације се везује за развој капиталистичких односа XVIII и XIX века. „Буржоазија све више и више савлађује раштрканост средстава за производњу, поседа и становништва ... Независне, готово само савезом повезане провинције с различитим интересима, законима, владама и царицама сабијене су у једну нацију, једну владу, један закон, један национални класни интерес, једну царинску границу. (Манифест комунистичке партије). Овај процес је текао неравномерно тако да се, као што смо видели, формирање нација прво јавља у Европи и Америци а затим у Азији и Африци. Настајањем потребних услова, који су наметали потребу стварања националне државе, настаје и процес развоја свести о заједничкој припадности становништва на једној територији. Капитализам је тражио шире економско подручје од онога које је било довољно феудализму. Капитализам је исто тако захтевао виши степен јединства народа од ранијих друштвено-економских система. Осећање и свест о заједничкој припадности, уз нову материјалну основу, доприноси развоју посебног психичког односа према друштвеној стварности, који се битно разликује од ранијих фаза развоја друштвене свести.

И поред чињенице да не постоји једна општеприхваћена дефиниција нације, марксисти се најчешће слажу у неколико основних тачака: Прво, нација је историјска категорија која настаје упоредо с развојем капиталистичких облика производње. Друго, овај процес у материјалној основи ситуиран је на једном ограниченом територијалном подручју развијених комуникација, комплементарне поделе рада, која омогућује релативну самодовољност, а све то настало у историјском току развоја културних творевина, које се међусобно разликују, а та разлика доприноси стварању посебних националних карактеристика. И треће, сви ови процеси доводе до стварања посебног облика свести, која је битан елемент нације и који карактерише припадност сваког појединца у да тој нацији.

Нација као облик друштва настаје из потребе за стварањем државе која би то друштво обухватила. Управо држава као политичка организација територијалног друштва, какво је нација, обезбеђује развој тог друштва у условима неједнакости у међународним одно-

(3) Значајан допринос у одређивању појама и суштине нације дао је Е. Карлс у свом раду: Развој словеначког националног питања, Београд 1957.

сима. У условима друштвеног развоја у којем се рађа нација, настаје и потреба за стварањем националне државе која ће ту нацију увести у односе са другим нацијама. То не значи да та тежња ка својој држави не може да се задовољи заједничким животом више нација у једној држави. То је увек могуће уколико се битни интереси тих нација идентификују са интересима заједничке државе. Опште је прихваћено ставовиште да федерација равноправних нација државни облик који је најпогоднији за уједињење више нација у једну државу. Ово спајање нација у једну државу не укида постојање и аутентичност нација које се уједињују у једну државу. Оваквим уједињењем, нације настављају да живе уз очекивање свог идентитета и интегритета који се испољава и чува на различите начине како у политичком систему унутар, тако и на плану међународних односа и спољне политике дате државе.

Читава историја нације указује да су нација и национална држава две појаве тесно повезане. Постојање народа без своје државе нису изузеци у историји. Друштвено-економске формације у којима се развијао народ нису познавале односе који су захтевали такав степен повезаности као што је до тога дошло са развојем капиталистичких односа. Безначајне везе између привредно-натуралних група нису могле створити однос из којег би се јавила експлоатација каква може настати у условима робне производње и ширих тржишта на којима делује закон вредности и аутоматски ствара однос у коме развијенији експлоатише мање развијеног. Тако су народи могли да живе релативно мирно један крај других у истој држави, без већег интереса да се издвоје у посебне државе, или да у заједничкој држави утврде посебне политичке корективе којима би се неутралисала неједнакост из које би могла да се роди експлоатација једног народа од стране другог.

Нација као облик територијалног друштва по правилу своје својство изражава путем захтева за стварање националне државе. То је историјски утврђена чињеница која и у савременим условима налази потврду у постојећој пракси на тлу Азије и Африке. Ова чињеница указује на значај нације за међународне односе, који се, по нашем мишљењу, најнепосредније изражава у следећим видовима:

а. *Национална економија.* Под овим појмом се означава економска целина релативне самодовољности која је основ самосталности постојања сваког глобалног друштва. Национална самодовољност је нужен услов настанка и самосталног живота нације, мада се он данас постепено губи јер савремени ступањ развоја друштва води превазилажењу националних граница које постају преуске. Овај процес води интегрисању нација што је, могло би се рећи, почетак процеса непосредног укључивања човека у токове светске привреде а тиме и људског друштва у целини.

„Виши степен поделе рада који је карактеристичан за продукционе односе капитализма, почео је уједињавати људе и економски их повезивати у националним границама на исти начин на који је ниже развијена друштвена подела рада уједињавала људе у локалним или провинциј-

ским границама. (4)" Међутим, то повезивање се одвијало у једном кругу у коме је подела рада била комплементарна и на приближно истом ступњу економске развијености. Повезивање те групе значило је њено одвајање од других група а то одвајање је у основи било економско: различитост у степену развијености која, уз примену закона тржишта, води експлоатацији мање развијеног. Национална држава је била позвана да ову експлоатацију спречи *политичком заштитом* економске снаге свога произвођача. Ово је била моторна снага покрета за националну независност и стварање националне државе. Ово је и данас један од битних чинилаца на коме и даље постоји држава. На неким странама ова држава показује тенденцију јачања а на другим њена улога постепено одумиरे. То је процес који „на место старе-локалне и националне самодовољности и ограђености ступа свестрани саобраћај, светрана узајамна зависност нације" (Ком. манифест).

6. *Територијалност и државност*. — Огледа се у физичкој и политичкој повезаности групе коју чини једна нација. Територијални континуитет простирања једне нације је истовремено био и простор на који се ширила национална држава, односно тежила да се прошири. Неподударање ова два елемента је увек стварало последице у међународним односима тако што је национална држава увек тежила да се прошири и на оне делове територије на којој се простирала „њена нација" а која је могла припадати некој другој држави. На томе су се (а и данас) заснивали захтеви за променама граница или шире територијалне аспирације према другим државама, што је увек био добар пут ка међународном сукобу.

Национална држава није само значајна за самостални друштвени живот нације, већ је она значајна и за само формирање нације и националне свести. Дуго постојање државности једне групе доприноси престању те групе из нижих друштвених облика у виши — у нацију. Данас национална држава има посебан значај у Азији и Африци за формирање нација од различитих племенских и других етничких група настањених на територији једне државе. Ту држава има улогу политичког и друштвеног језгра око којег се врши окупљање разнородних група у јединствену нацију а у отпору експлоатацији и односима неправедности који долазе споља од индустријски развијеног света. Најзад, заједничка историја, борбе, страдања, победе кроз које пролази једна држава, доприноси повећању кохезије друштвене групе коју дата држава политички организује.

в. *Национална култура* — садржи у себи низ обележја али се по њом најчешће подразумева „она особина културе која се може описати у једној држави и која је од значаја да би се та држава не само разликовала од других, које имају друкчију .. културу већ и да би се помоћу ње схватило и објаснило њено међународно понашање." (5)

(4) Е. Кардељ, *op. cit.*, стр. 104.

(5) В. Димитријевић, *Национална култура и међународни односи*, Међународни проблеми 4/74, стр. 52.

Разумљиво је да су националне културе различите с обзиром да нације живе одвојено, ограђене не само политички и економски већ и језичком баријером (што је најчешће случај) који има огроман значај не само у културном саобраћају већ и у самом поимању света и самом стваралаштву које је основа културе. Поред језика и други видови и елементи културе указују на те разлике. То се може рећи за готово сва подручја културног стваралаштва: филозофију, религију, обичаје, морал, уметност, науку и др. Све ове разлике се најпре огледају у различитости етоса као система и хијерархије вредности у сваком друштву, и који једно друштво одваја од другог и доприноси његовим националним особеностима.

г. *Национални карактер*. — Посебно питање које се јавља када се расправља о особеностима националних култура јесте питање националних особености, националног карактера, који по многим схватањима, може имати значајну улогу у међународним односима.

Да ли се могу утврдити сличности или разлика у психолошким карактерним особинама појединаца који припадају једној нацији?

Према свим ставовима који у своја разматрања обухватају национални или друштвени карактер, мора се бити врло пажљив с обзиром да је то питање до данас још недовољно научно проучено а разлике у мишљењима то најбоље потврђују. Тако се у литератури може наћи становиште по коме се, рецимо, ловачка племена одликују насилништвом, пастирска ратоборношћу и смислом за умовање, док народи у којих преваладава земљорадња, одликују се сталоженошћу и промишљеношћу ⁽⁶⁾. Међутим, велика антрополошка истраживања која су извршили К. Рајт (Q. Wright) и Е. Фром (E. Fromm) показују да су најнасилнија племена која се налазе на вишим ступњевима сточарства и земљорадње а да су најмирољубивија племена на ловачком и скупљачком нивоу. ⁽⁷⁾ Само овај мали пример указује на тешкоће које се појављују у истраживачком раду на овом питању. Међутим, много је опаснија употреба ових разматрања у политичке сврхе у међународним односима. Посебно треба истаћи, да када је реч о националном или друштвеном карактеру, најчешће преовлађују предрасуде које су створене избором стереотипа који треба да представљају опште особине једног друштва или једне нације, а у ствари је реч само о сопственом предубеђењу на основу којег је одабран тип понашања који се жели приписати једној нацији. Ти стереотипи зависе од низа околности а највише од природе односа између нација у питању.

Међутим, не мислимо да треба искључити из разматрања постојање неких заједничких карактеристика које можемо сматрати националним или друштвеним карактером дате друштвене групе. Чињеница је да се друштвене групе, нације, државе понашају различито у међународним односима. Историјским, антрополошким и социолошким посматрањем може се установити да су се неке од њих понашале мирољубиво

(6) В. Павићевић, О националној култури и етосу Црне Горе, Просвјетни рад, 3/68.

(7) Вид. Е. Фром, Анатомија људске деструктивности, Загреб 1975, т. I, стр. 134—177.

док су друге у међусобне односе уносиле деструктивну агресивност. У проучавању понашања појединца наука је открила многе узрочнике деструктивних понашања која се у најтежем облику јављају у појединаца са садистичким карактером. Да ли се може сматрати да читаве људске групе могу бити садистичке? Е. Фром сматра да је то могуће и то доказује антрополошким материјалом и примерима из историје. Он каже: „Људске групе су од самог почетка живеље у различитим околностима ... Од појаве човека постојало је прилагођавање тим околностима (преношено генетским путем) и било је релативно мало иако је ипак постојало ... Па ипак су та различита стања околине учинила неопходним да свака група прилагоди своје понашање тим појединим ситуацијама не само „учењем“ већ и развојем „социјалног карактера“. Друштвени карактер је продукт културе и на тај начин Е. Фром одбацује инстинктивистички став по коме је задовољење инстинкта, па и оних деструктивних, основни проблем људске природе и из којих разлога се човек понаша деструктивно у својим односима према другим људима. Човек је, дакле, продукт културе, самокреације која се одвија путем његове друштвене еволуције која чини његову историју Е. Фром сматра да разлике у карактеру, углавном, потичу из „разлике у друштвеним стањима“ и стога је он битан за разумевање деструктивног, агресивног или мирољубивог понашања читавих људских група.

Друштвени карактер није откриће Е. Фрома. Он се под различитим именима као национални карактер, расне особине, националне особине, сусреће у марксистичкој и грађанској литератури. К. Маркс је у свом делу *Основи критике политичке економије* (*Grundrisse...*) изразио веома јасно свој став о том питању: „Ако се људи коначно негде настане, онда ће од разних спољних, климатских, географских, физичких итд. услова, као и од њихове посебне природне склоности (од њиховог националног карактера) итд., зависити да ли ће та првобитна заједница бити више или мање модификована.“⁽⁸⁾

На који начин национални карактер може утицати на међународне односе? Право, потребно је рећи да он није никаква константа, филогенетски учвршћена у човеку већ је подложен променама у друштвеној еволуцији дате групе. Друго, научна истраживања су до сада потврдила став да међународни сукоби и сам рат не могу бити сматрани последицом агресивности људске природе.⁽⁹⁾ Треће, објективне околности које су утицале на формирање датог карактера су оне које у највећој мери даље утичу на понашање тог друштва у међународним односима. Најзад, четврто, веома је тешко утврдити елементе и суштину националног карактера. Због тога најчешће на том плану владају предрасуде, које су опет, најчешће ства-

(8) Е. Фром, *op. cit.* стр. 75

(9) К. Маркс, *Темељи слободе*, Загреб 1974, стр. 184. Вид. такође, *Увод у критику политичке економије*, Изabrana дела, Београд 1949, т. I, стр. 11. Ф. Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе*, Београд 1950, стр. 184.

Ф. Енгелс, *Писмо Старкенбуру* 25. I. 1894., Изabrana дела, *op. cit.* т. II, стр. 487. А. Шаф, *Марксизам и људска јединка*, Београд 1967, стр. 118.

(10) Вид. Е. Фром, *op. cit.*

ране намерно од друштвених снага којима је био интерес да у својој групи створе одређено расположење маса (пријатељско или непријатељско) а које би одговарало њиховим циљевима. Сигурно је, исто тако, да због тога значај самих предрасуда не може бити занемарен у међународним односима, а нарочито у разним видовима психолошког рата, пропаганде и припрема маса за рат. То је лепо запазио Маркс када је рекао: „Ако ослобођење радничке масе захтева братску сарадњу радника, како оне могу испунити ову велику мисију док се спољна политика носи злочиначким плановима, користећи се националним предрасудама и не штедећи у пљачкашким ратовима ни народну крв ни народно богатство. ⁽¹¹⁾“

А. Улога нације у вишенационалној држави на плану међународних односа те државе огледа се посебно у процесу стварања спољне политике те државе. У случају Совјетског Савеза, као федерације која обухвата више нација, две нације (Украјинци и Белоруси) имају и посебан међународноправни и политички субјективитет у међународним односима који се изражава и посебним представљањем у Уједињеним нацијама. И у другим уставним системима федералних држава постоје различити облици посредног или непосредног учешћа федералних јединица у међународним односима, било преко посебних надлежности при закључењу међународних уговора (нпр. федерална клаузула), било путем непосредних политичких веза које федералне јединице остварују у међународним односима.

Наш уставни систем уноси низ нових решења у ову материју утврђивањем посебне надлежности република и покрајина у области спољне политике и међународних односа. Ово можемо оценити као наставак процеса развоја друштвено-економског и политичког система Југославије, у којој нестају класични облици државности и класичног федерализма и који постепено уступају пред самоуправном организацијом као новином у политичком организовању друштва. Уставни систем Југославије свакако представља израз тежње да се у свим областима друштвеног живота институционализују односи у којима ће човек као основни творац бити главни чинилац одлучивања у друштву.

Доследном применом самоуправног концепта организације друштва постепено нестаје дуализма између држава и друштва у процесу политичког одлучивања. Разумљиво је стога да у таквој организацији друштва креирање спољне политике представља, такође, процес у који су укључени сви друштвени чиниоци, а народи и народности Југославије то јесу и морају бити. Оваква уставна решења су само доследно повезивање спољне и унутрашње политике и у пракси процеса одлучивања.

Устав СФРЈ одређује надлежност република и покрајина у области међународних односа на два начина: прво, поставља општа начела спољне политике Југославије. Одређујући опште начела, Устав оставља републикама, покрајинама и општинама право да у тим оквирима развијају међународну сарадњу и, друго, републике и покрајине имају непосредну

⁽¹¹⁾ К. Маркс, Инаугурална адреса Међународног радничког удружења, Изабрана дела, оп. cit., стр. 358—359.

надлежност у закључивању одређених међународних уговора на тај начин што је закључење тих уговора условљено претходном сагласношћу република и покрајина. Овако утврђена надлежност изражена је у чл. 286 Устава СФРЈ у којем се каже да међународни уговори који захтевају доношење нових или измену важећих републичких односно покрајинских закона закључују се уз сагласност републичких односно покрајинских скупштина. (тачка 5).

Утврђивањем надлежности федерације, читава област друштвене инфраструктуре остала је у надлежности република. у области културе, науке, социјалног и здравственог осигурања републике имају пуну надлежност. У спољној политици сваке земље, и посебно у животу и развоју сваке нације, ове области заузимају значајно место. Посебно, ово је значајно и за развој међународних односа Југославије јер се на овај начин обогаћују садржаји међународне сарадње наше земље са другим државама.

Б. *Национализам* као облик идеолошке свести који настаје са настанком нација оставља посебне последице на међународне односе због својих специфичних садржаја. Он садржи у себи националну искључивост и шовинистички однос према другим нацијама; преувеличава вредности сопствене нације и обезвредњује друге нације те чини идејну основу за развој и неговање националних предрасуда; развија и негује националне митове с циљем скривања класних супротности у датом друштву; најзад он садржи у себи тежњу ка националној затворености у економском и културном смислу, што отежава развој међународних односа а и развој саме нације. Поред ових негативних обележја, национализам је у једном кратком временском периоду имао позитивну улогу у развијању националне свести маса у борби за национално ослобођење једног народа.

Од национализма треба одвојити патриотизам који развија оданост према својој нацији и држави и њеним вредностима, без оспоравања или омаловажавања других нација. Национализам, који је само у кратком времену био везан с „демократском традицијом револуционарног патриотизма и националног суверенитета“⁽¹²⁾ мора бити раздвојен од националне свести као осећања припадности једној заједници, и која укључује у себи потребу изградње, развоја и одбране националне државе и свих њених вредности.

Национализам се данас најчешће изражава путем ирационалних представа о вредностима сопствене нације, негујући при том шовинизам и мржњу према другим народима. Национализам се данас у психологији често поистовећује с неким патолошким стањима духа од којих је најблаже стање нарцисоидности. Са националистичким представама појединац своју нарцисоидност преноси на читаву групу којој припада. На тај начин он своје тврдње „Ја највећи“, „Ја најбољи“, (што звучи само по себи лудо) мења и преноси на своју нацију преко тврдњи „Моја нација најбо-

(12) Ј. Борбевић, О национализму, Међународни проблеми, 3/73, стр. 38.

ља", „Моја нација највећа" што може да добије и патриотски призив и да не звучи лудо. Ово транспоноване личне нарцисондности на групну најчешће је последица бедне улоге дате индивидуе у друштву или професији, па у величању своје нације види и себе у бољем светлу. ⁽¹³⁾ Национализму се управо мора поклонити пажња због његове ирационалне суштине, јер досадашња истраживања указују да низ ирационалних, објективно необјашњивих момената из односа друштвених група, изазивају стања, која уз постојање објективних околности које доводе до сукоба, тај сукоб претварају у монструозни масакр који се не може објаснити рационалним разлозима чак ни осветом или одмаздом као ниским страстима у човека. Деструктивност и крволочност које су захватиле верске, етничке или националне групе у сукобу често су служиле као потврда схватања о човеку као убици по самој својој природи. Нарочито велика опасност коју национализам садржи за међународне односе јесте у томе што он може да буде вештачки изазиван (што најчешће и јесте) од „идеолога" и „вођа" нације што се често чинило у психичким припремама маса за рат, или за завојевачку, агресивну спољну политику.

У условима живота грађанског друштва, национализам је посебно негован и развијен од стране реакционарних слојева који су патриотска осећања народа желели да искористе за агресивне циљеве према другим народима. Ове снаге су најчешће своје уске класне или групне интересе проглашавале за националне, а иза којих су се криле освајачке тежње, империјализам или хегемонизам.

Национализам се непосредно може појавити у међународним односима као економски и културни национализам.

Под *економским национализмом* подразумева се тежња за националном аутархијом која се најчешће спроводи затварањем граница за економску сарадњу, или неким другим протекционистичким мерама. Економски национализам може имати значајне последице на међународне односе, с обзиром да у већој мери спречава деловање економских закона у међузависности држава, што може водити настајању озбиљнијих штета за економије држава које су непосредно погођене овом политиком. Економски национализам се најчешће изражава путем разних протекционистичких режима у спољној трговини, а које се свode на затварање унутрашњег тржишта за страну робу и капитал и развој аутархијичне производне базе и када за то нема никаквих услова ни потреба. Ове мере могу бити још опасније када се предузимају од група држава (или блокова) у односу на друге групе или на државе ван тих група или блокова. (У овом случају национализам као термин могуће је применити само условно). С обзиром на већу способност за аутархијични развој, интегрисане економске заједнице држава могу у већој мери искључити неке државе из економских односа, што најчешће води озбиљнијим поремећајима међународне економске сарадње, а то доприноси развоју процеса сукоба због саме нужности међународне поделе рада. Зато је и један од великих задатака УН

(13) Вид. Е. Fromm, *op. cit.*, стр. 26—30.

у очувању међународног мира и безбедности, да развија и продубљује међународну економску сарадњу, зашто постоји и низ органа и специјализованих установа ове организације. Нема међународног документа који се односи на очување међународног мира који не садржи правила или захтеве за развој међународне економске сарадње.

Културни национализам има различите видове: он се може испољавати затварањем према општим културним струјама, кретањима идеја, знања и мисли. Затим, путем забране увоза или извоза технологије, патента итд.

Стварање изолованости у култури у ужем смислу (у духовној култури), доприноси удаљавању народа, што само по себи сужава круг међународне сарадње. С друге стране, у таквим условима је много лакше вршити идеолошки утицај у правцу стварања националних и других предрасуда, затим отупљивати класну борбу и друштвени развој паролама о потреби „националног јединства“ пред спољним непријатељем. Затвореност кретања техничких достигнућа доприноси одржавању, развоју и продубљивању неједнакости у економском и друштвеном развоју, што води неравноправним односима. Неравноправни односи у економској сфери редовно воде експлоатацији слабијег а експлоатација није нити може бити основа међународне сарадње.

На плану културне сарадње УН улажу велике напоре да је развијају преко својих органа и специјализованих агенција. Колико је ово питање значајно показује и чињеница да су у Завршни документ Конференције о безбедности и сарадњи у Европи (Хелсинки 1975) посебно унете одредбе о развоју сарадње у области технике, науке, хуманитарним областима, развоју контаката међу људима, слободном кретању информација, сарадње у култури, образовању, а све то „да допринесу јачању мира и разумевања међу народима и духовном обогаћивању човекове личности, без обзира на разлике у раси, полу, језику или вери.“⁽¹⁴⁾

др Радослав Стојановић

⁽¹⁴⁾ Конференција о безбедности и сарадњи у Европи, Завршни документ, Хелсинки 1975.

— РЕЗЮМЕ —

Нация — фактор в междунaродных отношениях и во внешней политике

Пробуждение национального сознания и возникновение наций является особой эпохой и ступенью развития человеческого общества. Нация — это одна из существующих форм устойчивой общности людей, живущих на территории, границы которой в большинстве случаев соответствуют национальному государству, являющемуся от возникновения и до сегодняшних дней формой государственной организации наций, в силу чего часто нацию и государство рассматривают тождественными понятиями.

Принимая во внимание, что междунaродные отношения, с точки зрения социологии, являются отношениями глобальных обществ, нация в них имеет исключительное значение. Процесс формирования наций представляет собой одну из существенных характеристик междунaродных отношений в XIX и XX веках. Борьба за национальное освобождение угнетенных народов и их стремление к созданию национальных государств существенно сказалась на междунaродных отношениях.

Процесс формирования наций не протекал в одно и тоже время. Сначала он начался в Европе, затем в Америке и, наконец, в Азии и Африке. Одновременно развитие процесса формирования наций не всегда вызывало одинаковые последствия в междунaродных отношениях. В Европе оно привело к распаду феодальных государственных образований, на развалинах которых возникли национальные государства. В Азии и Африке процесс возникновения наций и пробуждение национального сознания приводит к ликвидации империализма и распаду колониальных империй. В результате крушения колониализма создается ряд новых государств, способствующих своим активным вкладом ликвидации неравноправных отношений в междунaродном сообществе.

Развитие наций сопровождается и рядом отрицательных последствий, из которых для междунaродных отношений являются самыми опасными те, которые исходят из националистических и шовинистических побуждений, могущих появиться внутри национальных государств. Эти тенденции главным образом приводят к установлению гегемонии, зависимости в междунaродных отношениях, что влечет за собой отпор и столкновения.

RÉSUMÉ

The Nation as a Factor in International Affairs and Foreign Policy

The awakening of national consciousness and the emergence of nations marks a separate period and stage of development of human society (civilization). The nation is one of the existing forms of the global society, and at the same time, a framework coincident with the national establishment — the State, in a majority of cases; from the very beginning to the present day, it has represented a form of organisation of the nation — state, so that frequently the state and the nation have been considered to be one and the same.

Given the fact that international affairs, from a sociological point of view, represent relations of the global society, it is obvious that the nation has an extraordinary significance within them. The process of emergence of nations represents one of the basic characteristics of the international scene in the 19-th and 20-eth centuries. The struggle for national independence of enslaved ethnic groups and their striving for the establishment of national states has had decisive impact on international affairs through-out the world.

But this process did not run smoothly anywhere in the world. It firstly began to develop in Europe, then in America, and lastly in Asia and Africa. Simultaneously, the development of this process did not have identical consequences on international affairs in all cases. In Europe, it has initiated the break-up of the feudal establishments, on the ruins of which there emerged new national states — that is — establishments. In Asia and Africa, the process has initiated the break-up of colonialism and colonial empires. Decolonisation has in turn led to the emergence of a number of new states which play an active role in the elimination of inequality in the international community.

The development of nations is also being followed by a number of detrimental consequences; of those having serious impact on international affairs, there can be mentioned those arising from nationalistic and chauvinistic tendencies which sometimes may develop within national states. These tendencies are aimed at establishing hegemony and dependence in international affairs, creating a favourable climate for resistance and conflicts.

SUMMARY

La nation en tant que facteur dans les rapports internationaux et dans la politique étrangère

Le réveil de la conscience nationale et la naissance des nations, marquent une époque et un degré particuliers du développement de la société humaine. La nation est l'une des formes existantes de la société globale, et en même temps, le cadre avec lequel coïncide dans un très grand nombre de cas l'Etat national, qui depuis le commencement jusqu'à aujourd'hui représente la forme de l'organisation d'Etat de la nation, de sorte que bien souvent la nation et l'Etat s'identifient en tant que notions.

Eu égard que les rapports internationaux, considérés au point de vue sociologique, sont les rapports des sociétés globales, la nation a dans ces sociétés une importance exceptionnelle. Le processus de la formation des nations représente un des caractères essentiels des rapports internationaux du XIXème et XXème siècles. La lutte pour la libération nationale des peuples asservis et leurs tendances de créer les Etats nationaux a exercé une profonde influence sur les rapports internationaux dans le monde.

Le processus de la formation des nations ne s'est pas développé simultanément dans le monde. Il avait eu lieu d'abord en Europe, ensuite en Amérique et enfin en Asie et Afrique. En même temps le processus de la formation des nations n'avait pas eu toujours les mêmes conséquences sur les rapports internationaux. En Europe ce processus s'est terminé par la destruction des créations d'Etat féodales, sur les ruines desquelles ont commencé à se former les Etats nationaux. En Asie et Afrique la naissance des nations et le réveil de la conscience nationale contribuent à l'écroulement de l'impérialisme et à la désagrégation des empires coloniaux. La décolonisation a eu pour conséquence la création d'une série de nouveaux Etats qui par leur rôle actif ont contribué à l'élimination des rapports inégaux en droits dans la communauté internationale.

Le développement des nations est suivi d'une série de conséquences négatives dont les plus dangereuses pour les rapports internationaux sont celles qui résultent des tendances nationalistes et chauvines qui peuvent se développer dans les Etats nationaux. Ces tendances se réduisent généralement à s'établissement de l'hégémonie, la dépendance dans les rapports internationaux, ce qui provoque les résistances et les conflits.

ОДВОЈЕНО МИШЉЕЊЕ У МЕЂУНАРОДНОМ СУДУ ПРАВДЕ

Међународни суд правде започео је своју јурисдикцију 1946. године јер је тада основан као главни судски орган Уједињених нација за решавање спорова који могу настати између држава-чланица поводом: а) тумачења уговора; б) било ког питања међународног права; ц) постојања било какве чињенице која би, ако се утврди, представљала повреду неке међународне обавезе и д) одређивања природе или величине накнаде која би се давала због повреде неке међународне обавезе ⁽¹⁾. О значају и улози, пре свега политичкој, овога суда постоји обимна литература у оквиру које налазимо исцрпне анализе и посебних питања, као што су: надлежност Међународног суда правде, избор његових судија, учешће *ad hoc* судија и др. Проучавањем одвојеног мишљења у оквиру Међународног суда правде наставља се тенденција излагања појединачних правних института и тиме омогућује потпуније сазнање о овоме суду не само са правног аспекта већ много више кроз призму његове активности. Када је реч о одвојеном мишљењу, запажена су дела монографског карактера ⁽²⁾, а исто тако и научни радови мањег обима ⁽³⁾. Међутим, запостављање неких проблема, од којих је најзначајнији судско-етички аспект одвојеног мишљења, као и неслагање са одређеним поставкама које су изражене у погледу примене одвојеног мишљења у судској пракси (нарочито у његовој политичкој анализи) подстичу на нова истраживања. Резултати тога се, ипак, не могу изложити изоловано од низа претпоставки које омогућавају примену овога института у оквиру Међународног суда правде, не само зато што сложеност предмета истраживања то отежава већ и због потребе да се при проучавању сваког правног института поштује захтев марксистичке науке да се обради и правна норма која га успоставља, а исто тако и примена те норме у пракси. При томе се, када је реч о правном аспекту института, поставља примарно питање његовог конституисања са свим разлозима за и против тога, као и његови евентуални облици *de lege ferenda*, док се у примени института у пракси поставља питање конгруенције или одступања праксе од његових облика предвиђених у праву.

(1) Чл. 36. Статута Међународног суда правде, ICJR, Series D, стр. 45.

(2) Günther M., Die Sondervoten der sowjetischen Richter am Internationalen Gerichtshof, Köln 1966.

(3) Hambro E. I, Dissenting and Individual Opinions in the International Court of Justice, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1956; Band 17, Nr. 2. и др.

1. Празно регулисање института одвојеног мишљења. — Проучавање предисторије садашњег Међународног суда правде показује да је, у погледу регулисања одвојеног мишљења, између њега и Сталног суда међународне правде постајао правни континуитет који се само повремено губио. Супротно томе, ако се узме у обзир целокупан развој међународног правосуђа, запажа се да је правно регулисање одвојеног мишљења прошло кроз неколико фаза. Њихово издвајање усклађено је са општим хронолошким редоследом оснивања различитих облика међународних судова, тј. доношења правних аката значајних за развој међународног правосуђа. Промене у правном регулисању одвојеног мишљења и уопште могућност њиховог настајања, постојале су због тога што је овај институт био регулисан не само статутарним одредбама већ и одредбама правила која су, чешће од претходних, мењане. Те промене, када је реч о одвојеном мишљењу, нису увек биле подударне са изменом самог организационог облика међународних судова, већ су се дешавале и у периоду константног деловања сваког од њих. Ипак, историјска компонента у проучавању института одвојеног мишљења у области међународног правосуђа није неопходна само због потребе потпуног приказа свих његових облика већ и због чињенице што обиље теоријских разлога за и против овога института, који су претходили његовим изменама, обogaћује теорију, а истовремено омогућује да се запазе њихове специфичности у односу на оне разлоге који су се истицали за редовне, односно националне судове.

а) Период до Хашких конвенција. — У периоду до Хашких конвенција, када је јурисдикција за решавање међународних спорова била регулисана споразумима између двеју или више земаља, институт одвојеног мишљења, по правилу, није био предвиђен. Најпознатији од ових споразума је Уговор између САД и Енглеске од 1794. г.⁽⁴⁾ Према тумачењу неких аутора, одредба овог уговора по којој „пресуду морају потписати сагласне судије“, наводила се као „индикација могућности за давање одвојеног мишљења“⁽⁵⁾.

Међутим, правна празнина у погледу регулисања одвојеног мишљења, која је у овоме периоду преовлађивала и у неких других института, није постојала код ових уговора. Наиме, неки од компромиса ове врсте имали су изричите одредбе о одвојеном мишљењу. У том погледу карактеристичан је Споразум (од 27. I 1909) о арбитражи за решавање спорова између САД и Енглеске. У њему је поновљена одредба I Хашке конвенције о допуштености одвојеног мишљења иако таква могућност по II Хашкој конвенцији, на основу које је израђен поменути Споразум, није постојала⁽⁶⁾. У стварности, поводом спора САД против Енглеске по предмету северно-америчког риболова,⁽⁷⁾ који је решаван на основу поменутог споразу-

(4) Многи писци узимају овај уговор као почетни корак за развој модерне арбитраже. Вид. С. Аврамов, Међународно јавно право, стр. 310, Београд, 1976.

(5) М. Hudson 1, *International Tribunals*, Washington, 1944, str. 116.

(6) На пример, недостајале су одредбе о имунитету међународних судија. М. Hudson, op. cit. стр. 51.

(7) М. Hudson 1, op. cit. стр. 117.

ма, није постигнута једногласност по свим тачкама пресуде⁽⁸⁾, те је дошло до одвајања мишљења појединих судија. Ипак, независно од уговора, „судови су много чешће прихватили правило којим се допуштало одвојено мишљење, или су га једноставно одобравали у пракси“⁽⁹⁾. Изузетак од овог постојао је само у случајевима када се за доношење одлуке уговором изричито захтевала једногласност.

б) Период Хашких конвенција. Хашка конвенција од 1899. године — Према Хашкој конвенцији од 1899. године по којој је дошло до формирања Сталног арбитражног суда, била је допуштена само констатација дисента, тј. неслагања, али не и давање његовог образложења (чл. 52)⁽¹⁰⁾. Истовремено, поменутом одредбом предвиђена је и обавеза сваког члана овога Суда да потпише пресуду. Што се тиче порекла наведене одредабе, мало је позната чињеница да је она формулисана у Руском нацрту који је представљао основ за дискусију и да је остала неизмењена у свим различитим нацртима Хашке конвенције⁽¹¹⁾. Међутим, *ratio legis* поменуте одредабе није доступан због њеног оскудног образложења у оквиру Нацрта. Наиме, коментатори Нацрта нису ни једном речју споменули институт одвојеног мишљења.

Хашка конвенција од 1907. године. — У Хашкој конвенцији из 1907. године изостављен је поменути члан 52. Хашке конвенције од 1899. године чиме је ускраћено право судији-дисентеру да изрази своје неслагање са одлуком већине. Оваквом негативном ставу у односу на могућност јавног саопштавања одвојеног мишљења допринео је искључиво холански делегат Леф (*Loeff*). Његово противљење одредби претходне Хашке конвенције, која је допуштала констатацију дисента, заснивало се на образложењу да одвојено мишљење слаби ауторитет пресуде и да руши поверење у суд. При томе је поменути делегат стару изреку „*Roma locuta est, res finita est*“ модификовао и прилагодио циљу који се залагао, наиме за одлуку већине без одвојеног мишљења: „*Tribunal locutum est, res finita est*“⁽¹²⁾. На давање оваквог предлога аутор је, поред већ поменутих разлога, био мотивисан и уверењем да се одвојено мишљење супротставља правоснажности одлука међународног суда, као и стрепњом да би објављивање одвојеног мишљења „отворило пут дискусији која би се, о разлозима пресуде, одвијала ван суда“⁽¹³⁾. Истовремено са претходним предлогом учињена је и сугестија, од стране познатог аустријског правника Ламаша (*Lammasch-a*), да пресуду више не потписују сви чланови суда који учествују у њеном доношењу. Овај предлог, који је и усвојен, правдан је аргументом да је за „аутентичност пресуде довољан потпис председника

(8) Л. Опенхем, Међународно право (превод С. Гавриловића), стр. 40.

(9) М. Hudson 2, *The Permanent Court of International Justice*, New York 1934, стр. 18.

(10) Е. Dumbauld, *Dissenting opinions in International Adjudication*, University of Pennsylvania Law Review, 1942, стр. 941.

(11) Е. Hambro 1, *op. cit.* стр. 234.

(12) Е. Hambro 1, *op. cit.* стр. 235.

(13) *Ibid.*

и сскрестара суда" (14). Међутим, до усвајања новог члана 79. који не предвиђа објављивање одвојеног мишљења, дошло је не само због истицања наведених аргумената већ много више због одсуства противаргумената.

б) Стални суд међународне правде. — Даљи развој међународног правосуђа, који је текао путем оснивања Сталног суда међународне правде (1921), довео је и до измена у правном регулисању института одвојеног мишљења. Његово прихватање у оквиру овога суда изражено је следећом одредбом Статута: „Ако пресуда не представља у целини или у поједином делу јединствено мишљење свих судија, судија-дисентер је овлашћен да објави одвојено мишљење" (чл. 57)⁽¹⁵⁾. Историјат ове одредбе упућује на закључак да су постојала, такође, супротна мишљења о потреби и целисходности прихватања установе јавног дисента за овај суд. Међу документима који су претходили поменутој одредби налазимо како оне у којима се препоручује објављивање одвојеног мишљења тако и оне у којима је изражено противљење оваквој идеји. Пре свега, Комисија правника сазвана ради израде Статута Сталног суда међународне правде, која је проблем одвојеног мишљења разматрала од 16. до 24. јула 1920. године, донела је закључак да судија треба дозволити да објави своје неслагање са одлуком већине, али не и да напише разлоге за то⁽¹⁶⁾. Другим речима, чињеница одвајања мишљења треба да буде позната, али не и разлози за то. Ово би, сматрало се, „било непожељно нарочито у случају националних судија".⁽¹⁷⁾ По мишљењу Комисије „није препоручљиво дозволити националном судији опширно излагање у корист своје државе када је она већ изгубила спор".⁽¹⁸⁾ Могућност да се националним судијама одузме право на објављивање одвојеног мишљења, чиме би се избегла опасност да га они стално користе, одбачена је јер се сматрало да би било неправедно учинити такву дискриминацију и резервисати право на одвајање мишљења само за остале чланове суда.⁽¹⁹⁾ Ипак, опасност на коју је указао проф. Лапрадел (*Lapradelle*) није само претпостављена јер примери из раније историје међународног правосуђа дају податке да су националне судије обично одвајале мишљење. Из надлежности Сталног арбитражног суда у Хагу позната су три случаја⁽²⁰⁾ где су се сукобљене државе, користећи право да одреде посебан начин именовања арбитра,⁽²¹⁾ договориле да ниједан

(14) E. Dumbauld, op. cit. стр. 942.

(15) J. Ralston, *The Law and Procedure of International Tribunals*, 1926, Appendix C, стр. 464.

(16) E. Hambro 1, op. cit. стр. 235; R. Anand, *The Role of Individual and Dissenting Opinions in International Adjudication*, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 14, 1965, стр. 976.

(17) M. Hudson 3, *The Permanent Court of International Justice*, 1920—1942, New York 1943, стр. 205.

(18) R. Anand, op. cit. стр. 796.

(19) E. Dumbauld, op. cit. стр. 942; Anand R., op. cit. стр. 796.

(20) То су случајеви које наводи J. Ralston, op. cit. стр. 35: *Pious Fund case* (спор САД против Мексика по предмету калифорнских религиозних фондова; одлука од 14. X. 1902 године); *Mascate case* (спор Француске против Енглеске по предмету *Muskata Doza*; одлука од 8. VIII 1905. године) и *Venezuelan Preferential Question* (спор Немачке, Енглеске и Италије против Венецуеле по предмету извесних потраживања њихових поданика; одлука од 22. II 1904. године). Изворе ближих података о овим случајевима наводи L. Oppenheim, *Међународно право*, 1935 (превод С. Гавриловића), стр. 40, у фуснотатама 2. и 5.

(21) Спорне стране могле су се како набу за сходно договорати о правилима арбитражног поступка. Ако се не би прописала никаква специјална правила, примењивала се Гл. III прве Хашке конвенције са кодификованим одредбама поступка (чл. 51—85). Oppenheim L., op. cit. стр. 36.

национални судија неће бити изабран за члана суда. У сва три случаја пресуда је била једногласна. Супротно томе, на одлуку Сталног арбитражног суда поводом спора Немачке, Француске и Енглеске против Јапана од 22. маја 1905. године,⁽²²⁾ за чије решавање је било допуштено учешће националног судије, јапански судија је изјавио врло енергичан дисент.⁽²³⁾

Прво опредељење у погледу предлога Комисије правника, када се њихов нацрт нашао пред Саветом Лиге народа, био је на његову штету. Савет је, наиме, усвојио измену предлога Комисије те је „судијама, који се не слажу са пресудом дао право да пресуди додају излагања својих индивидуалних мишљења”.⁽²⁴⁾ На тај начин, изостављена је ранија формулација по којој није било допуштено да се изнесу разлози одвојеног мишљења. Поменутој измену предложили су Херст (*Hurst*), Анцилоти (*Anzilotti*) и Хемл (*Hemely*),⁽²⁵⁾ а њеном усвајању допринело је излагање француског делегата Буржоа (*Bourgeois-a*) који је нагласио да ће се у раду Међународног суда „сасвим јасно појавити сплет различитих путева правне мисли”.⁽²⁶⁾

До следеће конфронтиације разлога за и против објављивања одвојеног мишљења дошло је у Поткомисији Скупштине која је, такође, разматрала нацрт Статута. Противници дисента Фромажо (*Fromageot*), а на рочито представник Холандије Лодер, иступили су са тезом да је идеја о објављивању одвојеног мишљења „страна континенталној процедури и да постоји опасност по ауторитет суда, посебно због националних судија”⁽²⁷⁾. Одбрану става о објављивању одвојеног мишљења, за што су се залагали сви остали чланови поткомисије изложио је *Sir C. Hurst*. Коначан предлог, који овлашћује судију-дисентера на објављивање одвојеног мишљења, дакле, идентичне садржине са цитираним чл. 57. Статута, усвојен је у Скупштини без противљења.⁽²⁸⁾

Дискусије о проблему одвојеног мишљења које су се у оквиру Сталног суда касније одвијале (1926. и 1929. године поводом генералне ревизије Пословника и Статута), нису биле усмерене на промену статутарних одредаба, већ су се односиле на примену овога института у другој врсти судских одлука — саветодавним мишљењима, као и на појаву тајног дисента у судској пракси. Дискусија о овим проблемима, ипак, није мимоишла и опште разлоге за и против одвојеног мишљења. Наиме, овом приликом запостављена је формалноправна, а и стварна разлика између саветодавних мишљења и пресуда,⁽²⁹⁾ па су истицани разлози за и против овога института независно од врсте одлука према којима је изражено

(22) Спор у случају *Japanese House atx* односно се на тумачење чл. 18 уговора од 4. априла 1896. године и других уговора; извор ближих података наводи L. Oppenheim, *op. cit.* стр. 40 у фусноти 4.

(23) J. Ralston, *op. cit.* стр. 35.

(24) M. Hudson 3, *op. cit.* стр. 205.

(25) E. Dumbauld, *op. cit.* стр. 942.

(26) M. Hudson 3, *op. cit.* стр. 205.

(27) M. Hudson 3, *op. cit.* стр. 206; M. Hudson 1, *op. cit.* стр. 176.

(28) E. Hambro 1, *op. cit.* стр. 236; R. Anand, *op. cit.* стр. 796.

(29) О разлици између пресуда и саветодавних мишљења Међународног суда правде у погледу њиховог правног дејства, одн. обавезности, као и иницијативе за давање једних и других видети код С. Аврамов, *op. cit.* стр. 319.

одвојено мишљење. Једини пример када је разлика између наведених одлука узета у обзир, налазимо у аргументу по коме је објављивање одвојеног мишљења оправдано само за спорне случајеве који се решавају пресудом, али не и за саветодавна мишљења.⁽³⁰⁾ Наиме, „проширење сличног права и на саветодавна мишљења представљало би новину до које се дошло иницијативом суда што би, можда, представљало повреду чл. 57. Статута који налаже тајност судског већања”.⁽³¹⁾ Пошто је Пословник суда од 24. X 1922. године предвиђао у чл. 71. да се „мишљења судија-дисентера могу на њихов захтев додати мишљењу суда”,⁽³²⁾ поменућу дискусију покренули су противници⁽³³⁾ овакве могућности са захтевом да се та одредба укине. У оптужби против установе одвојеног мишљења садржана је и критика упућена суду због концесије коју је, допуштајући објављивање одвојеног мишљења, учинио англо-америчком систему иако је, истовремено, усвојио континенталну концепцију активности судског тела као целине.⁽³⁴⁾

Присталице објављивања дисента⁽³⁵⁾ нису се бавиле основним питањем правне егзистенције института, већ су пледирали за његове одређене облике. Такви су, на пример, били предлози „да се саопште имена свих судија-дисентера, јер је објављивање одвојеног мишљења било условљено опцијом, па јавност, отуда, није увек могла да сазна за њих”;⁽³⁶⁾ и друго, да се у судској пресуди наводе резултати већања и гласања.⁽³⁷⁾ Првом предлогу супростављено је правило о тајности гласања, као и чињеница да је судијама дато право на дисент, али да им није наметнута и дужност да то учине, односно да судијино право не може да се трансформише у дужност.⁽³⁸⁾ Други предлог, да се у одлуци суда објави број гласова у већини, прихваћен је са образложењем да би се створила погрешна представа о раду суда када би он само навео да ли је одлука једногласна или не, а да при томе не објави и тачан број гласова који чине већину, одн. мањину. Ово због тога што постоји осетна разлика између поделе гласова која износи 14 према 1, или 7 према 7.⁽³⁹⁾

Присталице објављивања одвојеног мишљења су код образложења својих предлога истуцали са аргументима који не садрже позитивна својства самог института, већ се ослањају на околности изван њега. Они су се наиме, позвали на „осећање да је публицитет заиста битан и да је немогуће спречити га сада када је суд већ прихватио такво правило”.⁽⁴⁰⁾

(30) R. Anand, *ibid.*

(31) R. Anand, *op. cit.* стр. 796.

(32) J. Ralston, *op. cit.* стр. 477.

(33) Судије Лодер (Холандија), Nyholm (Данска) и Weiss (Француска).

(34) R. Anand, *ibid.*

(35) Судије Anzilotti (Италија), Moore (САД), Finlay (Енглеска), M. de Bustamante (Куба) и Humber (Швајцарска).

(36) R. Anand, *op. cit.* стр. 797.

(37) E. Hambro 1, *op. cit.* стр. 326.

(38) E. Hambro 1, *ibid.*; R. Onand, *op. cit.* стр. 798.

(39) E. Hambro 1, *op. cit.* стр. 236; R. Anand, *op. cit.* стр. 798.

(40) E. Hambro 1, *ibid.*

Штавише, речено је да би се створио неповољан утисак о суду када би он, пошто је усвојио праксу објављивања одвојеног мишљења такође за савремена мишљења, сада променио свој став.⁽⁴¹⁾ Битан разлог био је и тај што је традиција већ створена.⁽⁴²⁾

Коначно је предлог за укидање института јавног дисента одбијен јер је аргументима, који су га подржали, недостајала убедљивост.

Институт одвојеног мишљења поново је исцрпно дискутован 1929. године у оквиру Комисије за ревизију Статута, ⁽⁴³⁾ када је обновљен Лодер — Вајсов (*Loder — Weissov*) предлог (изнет 1926. г.) за укидање одвојеног мишљења. Пошто је предлог „да се пресуда објављује у име суда, без индикације о подељености судија и без одвојеног мишљења, ⁽⁴⁴⁾ сада заступао судија Фромажо (Француска), он је изнео и неке нове разлоге. У оквиру њих налазимо и такве који први пут истичу неку особеност у примени овог института у међународном суду. Реч је о претпоставци да би „националне судије, знајући да њихово мишљење може да се штампа, лако тежили томе да бране своју владу уместо да јој се супроставе, као што, с друге стране, могу иступити и против ње. Забрана објављивања одвојеног мишљења спречила би владе појединих земаља да сазнају ставове својих националних судија што би ове оспособило да у пуној слободи и независности врше функцију правосуђа“.⁽⁴⁵⁾ Интенција противника дисента имала је искључиво политички мотив јер је поента била на спречавању тога да се „независност судија изложи тесту отвореног супротстављања њиховој влади“.⁽⁴⁶⁾ Међутим, присталице објављивања одвојеног мишљења су у својим аргументима износиле само вредности одвојеног мишљења као правног института. Једини политички мотив који у њих налазимо односи се на упозорење да би „забрана објављивања одвојеног мишљења, можда, онемогућила САД да приступе овоме суду“⁽⁴⁷⁾. Неки од наведених одлика одвојеног мишљења резултат су упоредноправне анализе која је потврдила не само предвиђеност овога института у праву појединих земаља већ и његову примену у судској пракси. На пример судија Политис (Грчка) изнео је податак да је у англо-саксонском систему утицај судске пресуде на развој права био већи него у континенталном праву.⁽⁴⁸⁾

Други разлози су општетеоретске природе. Једни од њих истичу позитивно дејство објављивања одвојеног мишљења на јавност, општу и

⁽⁴¹⁾ R. Anand, op. cit. стр. 796-797.

⁽⁴²⁾ E. Hambro 1, ibid.

⁽⁴³⁾ Ревизија Статута била је отежана због тога што у њему није било ниједне одредбе о усвајању амандмана, иако се већ тада знало да „ниједан текст закона не може да задовољи за сва времена која долазе“, као што је и на почетку рада суда постало јасно да неке ствари треба мењати. Коначан подстрек за ревизију Статута дала је одлука Савета Друштва народа (14. XII 1928. г.) о формирању Комисије са задатком да проучи Статут Сталног суда. Вид. M. Hudson 2, op. cit. стр. 182, 185.

⁽⁴⁴⁾ M. Hudson 2, op. cit. стр. 199.

⁽⁴⁵⁾ R. Anand, op. cit. стр. 798.

⁽⁴⁶⁾ M. Hudson 3, op. cit. стр. 206; M. Hudson 2, op. cit. стр. 199.

⁽⁴⁷⁾ E. Hambro 1, op. cit. стр. 237.

⁽⁴⁸⁾ Ibid.

стручну („могућност да се оцени циљ и научна вредност пресуде“, што изводи на пример, судија Политис.⁽⁴⁹⁾ Наиме, „од значаја је бити у позицији која омогућује да се оцене мотиви који су утицали на све судије, како оне у већини, тако и оне у мањини“. Исто тако, преовладало је уверење да је неопходно информисати о истини и избећи утисак о једногласности, или скоро једногласности, када она не постоји.⁽⁵⁰⁾ Такође је истишан значај одвојеног мишљења за државу која је изгубила спор („утеха због сазнања да је суд био подељен и да су одвојена мишљења била изражена у складу са њеним сопственим погледима“.⁽⁵¹⁾

Остали разлози из ове групе аргумената (општетеоретског карактера) наводе позитивно дејство објављивања одвојеног мишљења на суд или саме судије — дисентере. Они, у ствари, истичу моралну и интелектуалну снагу одвојеног мишљења. Реч је о томе да „ауторитет суда може бити појачан само изношењем потпуне истине. Одсуство одвојеног мишљења, или редукција њиховог броја, може произвести погрешну представу о томе да пресуда репрезентује мишљење свих судија или њихове велике већине“. ⁽⁵²⁾ Следећи аргумент ове врсте указује да и „сама могућност објављивања одвојеног мишљења утиче на то да суд врло пажљиво испита различите ставове појединих судија и да јасно изнесе разлоге за своју пресуду“. ⁽⁵³⁾ Поред тога, чланови суда су схватили могућност публиковања одвојеног мишљења као „гаранцију против било каквог подсвесног наметања политичких обзира и погоднији начин да пресуда буде донета у складу са стварном снагом појединих аргумената“ (Хуџер). ⁽⁵⁴⁾

Од елемената чији је циљ заштита самог судије-дисентера, а пре свега, његове савести и независности (такође аргумената општетеоретске природе) наводи се да је „право на објављивање одвојеног мишљења битан услов за остварење слободе савести и независности судије“ ⁽⁵⁵⁾, односно „да ниједан члан суда неће мировати због импутације да је пристао на ставове које није заступао, те ће, што је и природно, покушати да се брани од тога приватно, ван суда“, сматра Рут (Rout, САД) ⁽⁵⁶⁾.

На крају, трећа група аргумената у прилог објављивања одвојеног мишљења оријентисала се искључиво на његову специфичну улогу у оквиру међународног правосуђа. Један од ових аргумената позвао се на историју међународног суда, док је други узео у обзир његову будућу активност и задатак. У том смислу истишан је значај и вредност коју су одвојена мишљења остварила у протеклом периоду (до 1929. године) у раду овога суда, а исто тако указано је и на њихову „огромну корист за међународно право“ (Политис) ⁽⁵⁷⁾, односно да су мишљења оних судија

(49) E. Hambro 1, op. cit. стр. 238.

(50) Ibid.

(51) Ibid.

(52) E. Hambro 1, op. cit. стр. 239; R. Anand, op. cit. стр. 799.

(53) M. Hudson 3, op. cit. стр. 206; M. Hudson 2, op. cit. стр. 199; R. Anand, ibid.

(54) E. Hambro 1, op. cit. стр. 239.

(55) E. Hambro 1, ibid.; R. Antnd, op. cit. стр. 799.

(56) M. Hudson 3, op. cit. стр. 206; M. Hudson 2, op. cit. стр. 199.

(57) M. Hudson 3, ibid.; M. Hudson 2, ibid.; Hambro 1, op. cit. стр. 238; R. Anand, op. cit. стр. 798.

који су остали у мањини исто тако важна за изградњу система међународног права, као и ставови већине ⁽⁵⁸⁾. Томе ваља додати да су уверења неких присталица о корисности одвојеног мишљења била непоколеблива, па су осећали обавезу да се супротставе сугестији за укидање такве праксе, иако је она долазила од представника англосаксонских земаља, ⁽⁵⁹⁾ дакле, оних који су овај институт боље познавали.

Убедљивост наведених аргумената, који су подржали праксу објављивања одвојеног мишљења, довела је до тога да је судија Фромажо и формално повукао свој предлог ⁽⁶⁰⁾. Међутим, циљ присталица објављивања одвојеног мишљења није био само оспоравање противничких ставова, већ и правдање сопствених предлога који су се кретали у правцу даљег проширења права судије-дисентера. Тако је дошло и до измене у правном регулисању овога института 31. јула 1926. године. Новине су се, према измењеним одредбама Пословника суда, односиле на „обавезу суда да у пресуди назначи број гласова који чине већину“ (чл. 62) и могућност да се „одвојена мишљења, или само констатација дисента, прикључе саветодавном мишљењу“ (чл. 71) ⁽⁶¹⁾. Последња општа ревизија Статута Сталног суда, која је извршена 2. марта 1936. године није донела никакву промену у правном регулисању института одвојеног мишљења ⁽⁶²⁾. Извесну допуну самог поступка одвајања мишљења унели су закључци суда од 17. II 1928. и 17. III 1936. године према којима одвојена мишљења треба циркуларно достављати осталим судијама пре другог читања нацрта пресуде или саветодавног мишљења ⁽⁶³⁾.

Питање одвојеног мишљења додирнуто је и у раду незваничне Међународне комисије која је основана 1944. године. Ставови комисије о институту одвојеног мишљења нису били провоцирани неким формалним противљењем овој установи, већ су изложени у складу осталих питања која су се односила на општи задатак комисије — израда студије о будућем раду Сталног суда. У извештају комисије појавиле су се, отуда, само констатације о овоме институту, а не и конфронтације разлога за и против њега. Ставови комисије, који истичу само позитивне стране одвојеног мишљења, наводе прво немогућност постизања једногласности свих чланова суда, а затим, указују на правну, политичку и психолошку вредност одвојеног мишљења, као и његов значај за развој међународног права ⁽⁶⁴⁾. У поменутом извештају комисије није изостао ни предлог *de lege ferenda* који се односи на обавезност објављивања одвојеног мишљења. Према схватању комисије „треба учинити обавезним да сваки судија, који се не слаже са већином, изнесе своје разлоге

(58) R. Anand, *ibid.*

(59) M. Hudson 3, *ibid.*; M. Hudson 2, *ibid.*, E. Hambro 1, *ibid.*; R. Anand, *op. cit.* стр. 799.

(60) E. Hambro 1, *op. cit.* стр. 239; R. Anand, *op. cit.* стр. 799.

(61) E. Dumbauld, *op. cit.* стр. 942.

(62) Измењена је само нумерација појединих одредаба Пословника, па су тако претходни чланови 62. и 71. постали чл. 74. и 84. Вид. M. Hudson 3, *op. cit.* стр. 589.

(63) *Ibid.*

(64) Ближе о овим разлозима вид. E. Hambro 1, *op. cit.* стр. 242.

за то" ⁽⁶⁵⁾, иако при томе неће ништа спречити двојицу или више судија-дисентера да се прикључе општем, одн. заједничком мишљењу. ⁽⁶⁶⁾

г) Међународни суд правде. — Правно регулисање одвојеног мишљења у оквиру Међународног суда правде није доживело ни најмању измену у односу на његову предвиђеност код Сталног суда. Тако, Статут Међународног суда правде од 26. јуна 1946. године прописује да „ако пресуда не представља у целини или делимично једногласно мишљење судија, сваки судија је овлашћен да објави одвојено мишљење" (чл. 57), а Пословник од 6 маја 1946. године обавезује Суд да у пресуди назначи „број гласова који чине већину" (чл. 74) и овлашћује ма ког судију да, ако жели, дода своје индивидуално мишљење саветодавном мишљењу, или да само констатује своје неслагање (*dissent*, чл. 84). ⁽⁶⁷⁾ Приликом последње измене Пословника од 10. маја 1972. године, ⁽⁶⁸⁾ у наведеним одредбама ништа није измењено, изузев њихове нумерације. ⁽⁶⁹⁾

Претходна излагања показују да су у оквиру самог међународног суда истицани разлози за и против објављивања одвојеног мишљења, али да је коначан став суда увек био у његову корист. Овакав основни став суда мењао је своју садржину само у правцу проширења могућности за изражавање одвојеног мишљења. Тако су се његове присталице, у односу на првобитни облик овога института, када је објављивање одвојеног мишљења било допуштено без образложења (1920), избориле за право да се разлози неслагања судија изложе у пресуди и саветодавном мишљењу, као и за обавезу суда да наведе број гласова који чине већину, одн. мањину (1926. године).

2. Примена института одвојеног мишљења у пракси међународних судова. — Када је реч о примени једног института, садржина излагања мора бити усклађена са променама у његовом правном регулисању. С обзиром на то, можемо разликовати илегални дисент (у периоду његове забране) и легални дисент (у периоду допуштеног објављивања одвојеног мишљења). Како су наведени облици уопштена појава, излагање о њима неће бити подређено хронолошким мерилима, него ће бити усмерено на тражење основних одлика једног и другог одвојеног мишљења.

а) Периоди илегалног дисента. — О примени одвојеног мишљења у периоду када његово објављивање у области међународног правосуђа није било допуштено, ипак се може говорити. Истина, необјављивање одвојених мишљења искључује њихову правну, политичку или социолошку анализу. Међутим, одређени индикатори потврђују чињеницу да је у судској пракси било појаве одвојеног мишљења. На овакав закључак упућује, пре свега, податак да су судије-дисентери одбијали потписивање пресуде у случајевима када се нису слагали са њом. Последица таквог чина била је

⁽⁶⁵⁾ E. Hambro 1, *ibid.*; R. Anand; *op. cit.* стр. 799.

⁽⁶⁶⁾ E. Hambro 1, *ibid.*

⁽⁶⁷⁾ Series D, No. 1, стр. 49, 8 On 82.

⁽⁶⁸⁾ ICJ, Rules of Court, Series D. No. 2, 1972.

⁽⁶⁹⁾ Претходни чланови 74. и 84. постали су сада чл. 79. и 90.

оспорување пресуде од стране појединих држава онда када је судија-дисен-тер, који је одбио да потпише пресуду, био њихов држављанин. У пери-оду до Хашких конвенција овакав пример налазимо у случају Алабама, ка-да је британски арбитар одбио потписивање пресуде четворице судија⁽⁷⁰⁾ док је само одвојено мишљење штампано касније од објављивања пресу-де.⁽⁷¹⁾ У конкретном случају, спор је настао између САД и В. Британије, а решен је у Женеви 1872. године на штету В. Британије.⁽⁷²⁾ Одвојено миш-љење *Sir A. Cockburn-a* доживело је осуду и критику јавности, али не због своје садржине, већ због начина на који је саопштено. Наиме, „изражавање судије-дисентера о аргументима које су изнеле САД, било је увредљиво”.⁽⁷³⁾ Ова чињеница побудила је сумњу неких чланова суда у корисност одвоје-них мишљења која су, можда, заснована на мржњи за разлику од оних која се могу оценити као израз правног резонувања. ⁽⁷⁴⁾ У оваквим слу-чајевима примена правне норме допуњена је етичким елементом о коме ће бити речи касније.

Изразитији пример илегалног дисента налазимо у пресуди *Halifax* комисије која је 17. II 1877. године, такође, решавала спор између В. Бри-таније и САД. ⁽⁷⁵⁾ Ову одлуку, која је већином гласова донета на штету САД, одбио је да потпише амерички члан комисије *E. Kellog*, додајући то-ме и кратке разлоге свог неслагања. ⁽⁷⁶⁾ Конкретно издавајуће мишљења америчког представника било је могућно не толико због пропуста да се правно реши институт одвојеног мишљења (било да се допусти или забра-ни), већ много више недостатка одредбе о његовој претпоставци, одн. при-нципу већине. До Хашких конвенција „обично је код судова ⁽⁷⁷⁾ са више од два члана преовлађивало правило већине, иако се у неким случајевима захтевала и једногласност њихових чланова. Чак и тада, када се у уго-ворима ово правило не помиње, судови су доносили одлуке без сагласно-сти свих чланова”. ⁽⁷⁸⁾ У описаном случају одбијање потписа није значило само неслагање са пресудом, већ нешто много више — оспорување њене пуноважности. Образложене протеста, који је влада САД уложила на одлу-ку поменуте комисије, позивало се на чињеницу да за случај Алабама није било одредбе која предвиђа изузетак од принципа једногласности што је, у том времену, било уобичајено. ⁽⁷⁹⁾ Ово је дало повода за закључак да није постојала намера увођења принципа већине за конкретну комисију која

(70) M. Hudson 1, op. cit. стр. 115—117.

(71) Ibid.

(72) О суштини спора и о томе што му је претходило вид. M. Hudson 1, op. cit. стр. 15; Аврамов, op. cit. стр. 310.

15; Аврамов, op. cit. стр. 310

(73) E. Dumbauld, op. cit. стр. 940-941.

(74) M. Hudson 1, ibid.

(75) Ближе изворе података о овоме спору наводи J. Ralston, op. cit. стр. 109;

(76) J. Ralston, ibid.; E. Dumbauld, ibid.

(77) Функцију суђења вршиле су, у ствари, међународне комисије чији је састан, као и надлежност, био предвиђен компромисним клаузулама у оквиру уговора између двеју или више држава. О облицима међународне јурисдикције вид. M. Hudson 1, op. cit. стр. 2—14.

(78) M. Hudson 1, op. cit. стр. 114.

(79) Протест америчке владе заснивао се на аналогiji са Вашингтонским уговором од 1850. г. по коме је био предвиђен изузетак од принципа једногласности за три од четири судска тела. Вид. J. Ralston, op. cit. стр. 109.

је имала овлашћење да донесе пресуду. ⁽⁸⁰⁾ Због таквих околности произашло је и питање судије-дисентера „да ли је суд уопште био надлежан да донесе пресуду изузев сагласности свих својих чланова”. ⁽⁸¹⁾ У одговору В. Британије Лорд Солсбери (*Salisbury*) је цитирао класике међународног права Калвоа (*Calvo-a*), Блунчлија (*Bluntschli-a*) и Халека (*Halleck-a*), да би оправдао закључак „да одлука већине обавезује мањину уколико није речено супротно”. Истовремено је изјавио да не познаје ниједан међународни ауторитет који би могао бити цитиран у супротном смислу. ⁽⁸²⁾

б) Периоди допуштеног дисента. Појава одвојеног мишљења. — Дугогодишњи период активности Међународног суда правде, а још више бројност одвојених мишљења, омогућила је предузимање врло различитих истраживања која се крећу од констатације да је таквих појава било, па до судско-етичких анализа (понашање судије-дисентера у односу на остале чланове судског већа) као и анализе самих ставова судије-дисентера (правна и политичка анализа).

аа) Стални суд међународне правде. ⁽⁸³⁾ — За време активности Сталног суда међународне правде (од 18. IV 1921. до 1946. године), и то само у периоду када се она одвијала по правном режиму дозвољеног дисента, забележена су бројна одвојена мишљења. Податак који је дефинитиван, јер се односи на историју овога Суда, казује да су од 35 пресуда само 3 биле једногласна док су од 23 саветодавна мишљења 15 била једногласно дата. Разлоге за тако ретке случајеве неслагања судија код саветодавних мишљења поједини аутори налазе у чињеници да се код њих одвојено мишљење није објављивало све до 1927. године, као и околности да су питања о којима је Суд заузимао оваква мишљења била мање спорна од оних у погледу којих је доносио пресуде. Међутим овакви подаци не искључују и фактичко неслагање судија, иако у судским одлукама за то нема наговештаја. Због тога је „сасвим могуће да је било одвојених мишљења у оквиру суда код одлука које су се појављивале као једногласне. Наиме, могуће је да се неке судије нису слагале, али да су сматрале неразумним да то објаве јер су, можда, веровале да њихово неслагање по вероватном неважним питањима, не може да их оправда за нарушавање ауторитета одлуке”. ⁽⁸⁴⁾

бб) Облици одвојеног мишљења. — Начин на који је бележено неслагање судија у овоме периоду није увек био усклађен са његовим правним регулисањем, док је интензитет тог неслагања показивао различите

(80) J. Ralston, op. cit. стр. 109—110.

(81) Ibid.

(82) Ibid.

(83) Пошто је објављивање одв. мишљења до Хашких конвенција било само изузетно допуштено, издвајање овога периода у самосталан одељак рада са циљем приказа његове праксе, није оправдано. Појединачне примере изузетака од принципа једногласности приказали смо упоредо са анализом правног регулисања института одвојеног мишљења у овоме периоду. Што се тиче примера одвојених мишљења из периода Хашких конвенција и активности Сталног арбитражног суда, они су на одговарајућим местима, такође, наведени. Прочућавања одвојеног мишљења за овај период вршена су само изузетно и њима је углавном обухваћено учешће националних судија у одвајању мишљења. Извор података о томе наводи L. Oppenheim op. cit. (превод), стр. 37, фуснота 1.

(84) E. Hambro 1, op. cit. стр. 241.

ступене. За први случај — непотпуност података о одвојеном мишљењу пример налазимо у одлуци Сталног суда о питању да ли слободан град Данциг може постати члан Међународне организације рада. ⁽⁸⁵⁾ Одлука суда донета је са 6 према 4 гласа, иако су се у објављеној одлуци суда појавила имена само тројице судија-дисентера (Анцилоти, Хубер и Лодер). При томе се судија Лодер, у излагању одвојеног мишљења, позвао на чл. 73, ст. 3. Пословника Суда по коме „судије-дисентери могу, ако то желе, или одлуци суда додати своје образложење индивидуално мишљење или само саопштити своје неслагање” ⁽⁸⁶⁾. Међутим, независно од различитог избора поменутих судија-дисентера да објаве одвојено мишљење са образложењем, или само констатацију супротног гласа без образложења, остаје чињеница да је четврти судија који се није слагао са одлуком већине у случају Данциг, био непознат јавности. Ово је било могуће због тога што није постојала правна обавеза судије-дисентера да објави своје неслагање са одлуком већине, као и да изнесе разлоге за то. Међутим, за појаву наведене ситуације било је од значаја не само право судије да објави своје неслагање већ и „одсуство изричитог захтева да се објави име судије-дисентера” ⁽⁸⁷⁾. Истовремено, *lacuna juris*, о којој је реч, искоришћена је да би се изразио револт који је тих година (1929) почео да се јавља у неких чланова суда против установе одвојеног мишљења.

Супротно илегалном дисенту, који се појавио када је објављивање одвојеног мишљења било забрањено, у периоду када је његово објављивање било допуштено срећемо тајна одвојена мишљења. Она су правно била омогућена чињеницом да је објављивање дисента било условљено опцијом коју судије-дисентери нису увек користили. Тајна одвојена мишљења налазимо у оквиру судских записника, док се у пресуди она не помињу. О њима се, као честој појави, говорило први пут 1926. године. Оваква одвојена мишљења која нису била јавно саопштена „сматрана су непожељним, па је резолуцијом Сталног суда од исте године учињен крај њиховој пракси”. ⁽⁸⁸⁾

б) Одвојено мишљење у Међународном суду правде. — Када је реч о Међународном суду правде, статистички подаци о појави одвојеног мишљења у оквиру његове судске праксе нису потпуни. Они се обично односе само на поједине периоде, у зависности од времена када је оваква анализа вршена. Тако судија Хамбро констатује августа 1955. године да је од 1945. године Међународни суд донео 15 пресуда од којих су само 3 биле једногласне, док од 8 саветодавних мишљења ниједно није било једногласно. ⁽⁸⁹⁾ За период продужен деценију више, судија Ананд наводи податак да су од 29 пресуда само 4 једногласне, док је од 12 саветодав-

⁽⁸⁵⁾ Free City of Danzig and International Labour Organization, Series B. No. 18, стр. 16—17. Саветодавно мишљење од 26. августа 1930. године.

⁽⁸⁶⁾ M. Hudson I, стр. 588.

⁽⁸⁷⁾ E. Dumbauld, op. cit. стр. 945.

⁽⁸⁸⁾ E. Dumbauld, op. cit. стр. 943.

⁽⁸⁹⁾ E. Hambro I, op. cit. стр. 248.

них мишљења само једно дато од неподељеног суда. ⁽⁸⁰⁾ Од тада, па до 1975. године, када датира последњи извештај ове врсте о раду Међународног суда, пресуде су, као и саветодавна мишљења, редовно биле праћене објављивањем одвојених и индивидуалних мишљења појединих судија. Међутим, недостаје њихова потпунија анализа за овај десетогодишњи период (1965—1975), иако се, иначе, среће пример систематског праћења одлука овог Суда. ⁽⁸¹⁾

Бројност одвојених мишљења омогућује њихову чињеничну анализу (с обзиром на предмет неслагања судија), затим правну и политичку анализу (националност судија и учесталост одвајања мишљења у одређеним случајевима). Прва, одн. чињенична анализа одвојеног мишљења довела је до закључка да се неслагање судија јављало у следећим питањима: колонијални положај неких земаља (случај Југозападне Африке и др.); точни блок земаља (случај Крфског канала), ОУН (претпоставке и поступак за пријем нових чланова). Остали случајеви, у којима је био специфичнији предмет неслагања судија, чине посебну, четврту групу. ⁽⁸²⁾

Што се тиче правне анализе, тј. аргумената одвојеног мишљења на супрот образложењу које је давала већина, она може бити само конкрети зована и не даје основ за општији закључак осим констатације да је до сукоба између судија долазило како код прејудисијелних питања, ⁽⁸³⁾ тако и код главних питања о којима је решавао суд. ⁽⁸⁴⁾

У погледу начина на који је изражено одвојено мишљење у одлукама Међународног суда правде, можемо констатовати да су заступљени сви правно допуштени модалитети тога: објављивање образложеног одвојеног мишљења, што је и најчешћи случај; ⁽⁸⁵⁾ објављивање само чињенице неслагања, одн. давање декларације дисента без опширнијег образложења, ⁽⁸⁶⁾ као и здружено одвојено мишљење двојице или више судија-дисентера

⁽⁸⁰⁾ R. Anand, *op. cit.* стр. 788.

⁽⁸¹⁾ O. Suković, Годишњак Института за међународну политику и привреду, 1964, 1965 и др.

⁽⁸²⁾ Потпуну класификацију случајева према предмету спорова даје M. Günther *op. cit.* стр. 30—63.

⁽⁸³⁾ Такав пример налазимо у пресуди којом су решена претходна питања поводом спора између Белгије и Шпаније око барселонске компаније где су се претходна питања, провизирана приговорима Шпаније, односила на следеће: тумачење изјаве о повлачењу тужбе (што је Белгија учинила 1961. г. док је нови спор покренула 1962. г.); оспоравање надлежности Међународног суда правде; оспоравање тужног *locus standi* и чињеница да нису исцрпљени локални правни лекови. Приговори су одбачени пресудом суда од 24. јула 1964. године, а резултат гласања био је код првог приговора 12:4, код другог 10:6, код трећег 9:7, а код четвртог 10:6. Вид O. Шукловић, *op. cit.* стр. 1119—1130.

⁽⁸⁴⁾ Пресуда Међународног суда правде од 9. априла 1949. године у спору између Вел. Британије и Албаније који је настао поводом експлозије мина у албанским територијалним водама (22. X 1946. г.) када је дошло до губитка људских живота и велике материјалне штете, донета је са 11:5 гласова. Неслагање судија односило се (ако се изузму претходна питања) на питање одговорности државе за акте својих органа (одвојено мишљење дао је судија Winiarski) и на оцену изведених доказа у погледу чињенице да ли је албанска влада знала за постављање мина (одвојено мишљење судије (Крилов-а). Одвојена мишљења дале, су такође судије Badawi, Azevedo и Eßer. ICJ Reports, The Corfu Channel Case (merits), 1949.

⁽⁸⁵⁾ На пример, у случају Fisheries Jurisdiction Case (10:4) образложена одвојена мишљења дале су судије Gros, Petré and Onveam; ICJ Reports 1974, стр. 126—173.

⁽⁸⁶⁾ Пример за то налазимо у случају који се односи на суверенитет одређених граничних земаља (Белгија/Холандија). Декларације дисента на пресуду од 20. VI 1959. г., којом је решен овај случај, дале су судије Lauterpacht и Spiropoulos, док су образложена одвојена мишљења приложиле судије Armond-Ugon и Moreno Quintana; ICJ Reports 1959, Case concerning sovereignty over certain frontier land, стр. 209—258.

(*joint-dissenter*)⁽⁹⁷⁾. Разноликост у облицима саопштавања одвојених мишљења⁽⁹⁸⁾ омогућила је да се сопствено схватање судије-дисентера о потреби више или мање потпуног обавештавања јавности о његовом неслагању са већином у склади са садржином општих правних норми које регулишу овај институт. Наведена чињеница одразила се, пре свега, и на престанак праксе давања тајних одвојених мишљења.

3. Етички аспект одвојеног мишљења. — Радови у којима је осветљена етичка страна одвојеног мишљења инспирисани су, пре свега, разликама кје су се у пракси појавиле у односима судије-дисентера према одлуци, или боље рећи према доносиоцима одлуке већине, у оквиру међународног правосуђа. Међутим, овакве анализе нису вршене као део ширег истраживања и не обухватају резултате потпуне судске-етичке анализе института одвојеног мишљења, већ су само испуњене критиком одређених, обично неповољних оцена које су судије-дисентери давали о мишљењу, одн. одлуци већине. Од бројних изјава ове врсте карактеристичне су следеће: „изгледа да су закључци, које пресуда изводи из два телеграма, неосновани”⁽⁹⁹⁾, „суд се није трудио да открије чињенице”,⁽¹⁰⁰⁾ „сматрам да су закључци суда тако далеко од тога да су засновани на потпуно утврђеним доказима и да се ослањају на претпоставке, па чак и нагабања;”⁽¹⁰¹⁾ „да суд истиче необичан разлог”,⁽¹⁰²⁾.

Као последица таквог приступа проблему одвојеног мишљења у наведеним радовима изостало је његово правнополитичко разматрање чији би циљ био изграђивање таквих етичких односа између судија који учествују у доношењу једне судске одлуке, у оквиру којих би се сачувала не само независност и самосталност већ и ауторитет судија, као и усклађеност њихових међусобних односа упркос разлике у мишљењима. То се првенствено може постићи ако је „тон дисента објективан и правнички”.⁽¹⁰³⁾

(97) У пресуди од 26. V 1959. г. поводом случаја који се односи на ваздушни инцидент од 27. јула 1955. г. (Израел против Бугарске), изреченој са 12:4 гласа, судије Н. Lauterpacht, Wellington Koo и P. Spender дале су заједничко одвојено мишљење, док је судија Goitein изложио самостално одвојено мишљење са другачијим образложењем: ICJ Reports 1959, Case concerning the Aerial incident of July 27th, 1955 (Israel v. Bulgaria), стр. 127—204. Поред тога, изражено је и индивидуално мишљење (судија Арманд-Угон), које карактерише прихватање судске одлуке, али не и њеног образложења. Оваква разноврсност облика неслагања судија предвиђена је још одлуком суда од 1948. године према којој је одвојено мишљење (*dissenting opinion*) дефинисано као мишљење судије који се не слаже са пресудом или саветодавним мишљењем, док се под индивидуалним мишљењем (*individual opinion*) подразумева мишљење судије који подржава одлуку већине; Yearbook 1947—48, стр. 68. Ово је, понекад, названо и посебним мишљењем (*separate opinion*). Поред тога, „као додаток формалном индивидуалном или одвојеном мишљењу могуће је дати и саму декларацију која представља кратак опис, а не разрађено мишљење”; Ch. Rosenne, The International Court of Justice, Leyden 1957, стр. 417.

(98) Најновија терминологија користи израз „*separate opinion*” (посебно мишљење) уместо претходног индивидуалног мишљења. Вид. ближе о томе у књизи The International Court of Justice, Hague 1976, стр. 60.

(99) ICJ Reports, 1949, стр. 122 (одвојено мишљење судије Ечер-а поводом случаја Крфског канала).

(100) Судија Badawi, ICJ Reports 1949, стр. 206.

(101) Судија Ечер у своме одвојеном мишљењу поводом случаја The Corfu Channel Case, ICJ Reports 1949, стр. 126.

(102) ICJ Reports 1949, стр. 199.

(103) E. Hambro 1, op. cit. стр. 243.

Међутим, супротно томе што у радовима који обрађују етички аспект одвојеног мишљења у оквиру међународног суда нису дате сугестије и предлози за изграђивање етички прихvatљивих односа, саме судије чиниле су напор да овакве односе успоставе и дефинишу. Покушај ове врсте налазимо у судије Анчилиоти-а који је још 1930. године, када је био председник Сталног суда међународне правде, нагласио да „одвојено мишљење не треба да буде критика онога што је суд сматрао за сходно да каже, већ управо излагање ставова онога који их пише”.⁽¹⁰⁴⁾ Запажени су, такође, напори појединих судија да утврде начин на који би могла да се спрече негативна одвојена мишљења. Према једној сугестији, решење је у самом поступку који треба регулисати тако да се, пре објављивања одвојеног мишљења, омогући његово „потпуно испитивање од стране судског већа као целине”.⁽¹⁰⁵⁾ Са тим би требало предвидети и „могућност да се ауторима одвојеног мишљења наговести како је пожељно уздржати се од било каквог излагања које се може тумачити као критика одлуке суда”.⁽¹⁰⁶⁾ Такав циљ, претпостављало се, имале су и две поменуте декларације суда од 1928. и 1936. године према којима се захтевало упознавање свих судија са садржином одвојеног мишљења. Ипак, изражена је „сумња да је икад дошло до примене ових олука”.⁽¹⁰⁷⁾

До 1950. године изгледа да то није била пракса.⁽¹⁰⁸⁾ Међутим, најновији подаци о организацији и раду Међународног суда правде из 1976. године указују да је претходна пракса измењена јер, судије које желе да издвоје мишљење имају могућност да то учине између краја првог и почетка другог читања тако да комисија за нацрт може узети у обзир такво мишљење код нацрта коначне верзије пресуде”.⁽¹⁰⁹⁾

Према другом схватању, спречавање злоупотребе дисента требало би поверити председнику суда. Данас се сматра да „овакав деликатан задатак председник Међународног суда правде и извршава”,⁽¹¹⁰⁾ као што и судијама-дисентерима он скреће пажњу да ограниче дужину својих одвојених мишљења.⁽¹¹¹⁾

На другачији начин критика мишљења већине изражена је посредно— похвалом сопственог одвојеног мишљења. Таквој категорији припадају изјаве судије-дисентера да његово мишљење „јасно показује”⁽¹¹²⁾ односно да је оно „ван сумње и поуздано”.⁽¹¹³⁾

⁽¹⁰⁴⁾ Series B, No. 18, стр. 18 (Из одвојеног мишљења које је судија Anzilotti изразио у случају Free City of Danzig).

⁽¹⁰⁵⁾ E. Hambro 2, The Case Law of the International Court (Individual and Dissenting Opinions 1947–1958), B III, стр. 1071; (Судија Basdevant у одвојеном мишљењу поводом случаја South-Africa).

⁽¹⁰⁶⁾ M. Hudson 4, The Twenty-eighth Year of the World Court, The American Journal of International Law, 1950, No. 1, стр. 21.

⁽¹⁰⁷⁾ Ibid.

⁽¹⁰⁸⁾ M. Hudson 4, op. cit. стр. 21.

⁽¹⁰⁹⁾ The International Court of Justice, Hague 1976, стр. 60.

⁽¹¹⁰⁾ Идентичан предлог дао је судија Крилов и за председника Међународне комисије, наводећи да је овакав задатак, иако представља извештај тет, у складу са дужностима које припадају носносу ове функције. Вид. Крилов Ц. Б., 323rd Meeting. Yearbook of the International Law Commission, Vol. I, стр. 245.

⁽¹¹¹⁾ С. Б. Крилов, 322th Meeting, op. cit. стр. 242.

⁽¹¹²⁾ Cit. према E. Hambro-u 1, стр. 243

⁽¹¹³⁾ Ibid.

Истине ради, треба поменути да су у судској пракси Међународног суда познати и примери таквих одвојених мишљења која су поштовала поменућу препоруку судије Анцилоти-а. Карактеристична је, на пример, изјава: „Ни у ком случају немам намеру да критикујем одлуку суда јер сматрам да за то нема места у одвојеном мишљењу које пише судија-дисентер али верујем да би требало укратко да укажемо на разлоге због којих нисам био у могућности да потпишем мишљење суда“. ⁽¹¹⁴⁾ Поред овога, у границама етички прихватљивих односа између судија чија су мишљења подељена, остају и све оне изјаве у којима се истиче да аргументи које је презентирала једна странка, нису успели да убеди мањину, одн. да је за њу немогуће да прихвати интерпретацију већине. ⁽¹¹⁵⁾

Запажамо, дакле, да је етички аспект примењеног института одвојеног мишљења омогућен чињеницом постојања различитих односа судије-дисентера према одлуци судске већине. У тим односима ставови судија-дисентера кретали су се од потпуног уважавања до отворене, или прикривене, критике мишљења већине. Због тога, регулисање узајамних односа судија у доношењу одлука и у оквиру међународног суда (оних односа који не спадају у област правног регулисања) треба подредити извесним етичким начелима. Но, изграђивање таквих односа који морају бити усклађени са одређеним етичким постулатима општи је проблем „процеса у процесу“, тј. доношења одлука у оквиру неког судског поступка било националних или међународних судова. Тиме оно постаје опште-теоријско питање судске етике, а не само међународног права.

4. Политички аспект одвојеног мишљења. Потребa за политичком анализом одвојеног мишљења настала је због саме праксе Међународног суда правде. Честа примена овога института, пре свега, а много више константна појава судија-дисентера одређених националности, побудила је интерес да се испита улога и значај политичког фактора за стварање разлика у мишљењу, одн. неслагање судија у решавању одређених питања из области међународног права. Прва чињеница статистички је изражена у претходном делу рада, док се друга чињеница (судије-дисентери одређене националности) потврђује следећим подацима: судија Анцилоти одвојио је мишљење 18 пута; Алтамира 16; *Rostworowski* 15; *van Eysinga* 13 итд. (судије Сталног суда међународне правде ⁽¹¹⁶⁾), док су судије Међународног суда правде *Badawi*, *Winiarski* и *Read* одвојили мишљење 7 пута; *Alvarez* 6; *Krylov*, *Klestad* и *Moreno Quintana* 5 пута, *Зоричић* 4 пута итд. ⁽¹¹⁷⁾ Даља тенденција у одвајању мишљења није пореметила успостављене пропорције међу судијама различите националности, нити је угрозила закључак да су совјетске судије, у целини, најчешће изражавале одвојено мишљење. Наиме, ове судије су током две деценије активности Међународ-

⁽¹¹⁴⁾ Е. Hambro 2, *op. cit.* стр. 1071.

⁽¹¹⁵⁾ *Ibid.*

⁽¹¹⁶⁾ Е. Dumbauld, *op. cit.* стр. 945. Подаци се односе на активност Сталног суда међународне правде до 1942. године.

⁽¹¹⁷⁾ R. Anand, *op. cit.* стр. 808. Подаци се односе на активност Међународног суда правде до 1965. године.

ног суда правде (од 1946—1966. године) у више од половине одлука у чијем су доношењу учествовале (31) изразиле одвојена мишљења. ⁽¹¹⁸⁾ Оваквој анализи повргнуте су не само пресуде у којима су садржане одлуке о правним питањима, било претходним (питање надлежности) или главним (питање суверенитета, поштовање правила *pacta sunt servanda*), већ и одлуке о политичким питањима (услови за пријем у чланство ОУН). У оваквој анализи апстрахован је формалноправни моменат да ли је у питању пресуда, саветодавно мишљење или наредба Међународног суда.

Претпоставке од којих се пошло у оваквим истраживањима нису увек биле лишене политичких предрасуда, на пример, о безначајној, неки пут и деструктивној, улози судија из социјалистичких земаља. ⁽¹¹⁹⁾ Међутим, присутна је била и објективна тежња да се испита однос између опште концепције међународног права, нарочито совјетске која је позната из многобројних теоријских радова, и конкретно заузетих ставова у решењу одређених спорова од стране совјетских судија.

Што се тиче првог обележја, статистичка анализа је показала да су судије *ad hoc*, по правилу, одвајале мишљење када је странка, чији су они држављани, губила спор. Од таквих случајева (решених до 1955. године) појављују се само „два у којима је судија *ad hoc* био једини дисентер” ⁽¹²⁰⁾ Међутим, критици није подвргнута појава оваквих одвојених мишљења, већ сама институција *ad hoc* судије коју би, према једном схватању, „требао укинути”. ⁽¹²¹⁾ Овакав предлог наишао је на врло снажан отпор. ⁽¹²²⁾

Међутим, познати су и случајеви који потврђују сасвим супротан пример — да су националне судије гласале на исти начин као и остале судије у већини; наиме, да су „одбијале да подрже своју владу у вођењу спора” ⁽¹²³⁾ или да су „гласале супротно интересима своје владе”. ⁽¹²⁴⁾ То се дешавало како у доношењу пресуда, ⁽¹²⁵⁾ тако и давању саветодавних мишљења. ⁽¹²⁶⁾ Међутим, требало би имати на уму да је појам националног судије (све судије који су држављани парничних странака) ужи од појма *ad hoc* судије (судија кога је изабрала једна парнична

⁽¹¹⁸⁾ M. Günther op. cit. стр. 11.

⁽¹¹⁹⁾ K. Grzybowski, socialist Judges in the International Court of Justice, Duke Law Journal, 1931.

⁽¹²⁰⁾ E. Hambro 1, op. cit. стр. 240.

⁽¹²¹⁾ Ibid.

⁽¹²²⁾ R. Anand, op. cit. стр. 803.

⁽¹²³⁾ У спору Грчке против Енглеске по предмету Мавроматисових концесија у Палестини, *ad hoc* судије Lord Finlay (Вел. Британија) и M. Calounni (Грчка) подржали су пресуду већине (concurring opinion) која није одобрила вођење спора између Вел. Британије и Грчке (пресуда од 26. марта 1925. године); Mavrommatis Jerusalem Concessions Case, Series A. No. 5.

⁽¹²⁴⁾ Тако је судија Anzilotti (Италија) у случају брода „Wimldon” (спор Енглеске, Француске, Италије и Јапана против Немачке по предмету режима Кијског канала) одвојно мишљење и заузео став супротан позицији италијанске владе (пресуда Сталног суда међународне правде од 17. августа 1923. године). Series A. No. 1, стр. 35 (Wimldon Case). О ставу Сталног суда у погледу правног основа одговорности држава вид. С. Аврамов, op. cit. стр. 75.

⁽¹²⁵⁾ Примере оваквих пресуда наводи M. Hudson 2, op. cit. стр. 338.

⁽¹²⁶⁾ Један од таквих случајева представља и Саветодавно мишљење Сталног суда од 3. марта 1928. г. о питању надлежности данцишких судова, које је донео једногласно, са учешћем данцишког и пољског судије *ad hoc*; Jurisdiction of the Courts of Dansig, Series B. No. 15. Остале примере саветодавних мишљења наводи M. Hudson 2, op. cit. стр. 338.

странка). Наведена појава протумачена је као „индикација да су националне судије показале одређени степен независности и да судије *ad hoc* нису увек себе сматрале представницима држава које су их именовале”.⁽¹²⁷⁾

Друга питања на које се односила политичка анализа, типично за одвојених мишљења совјетских судија и судија из социјалистичких земаља уопште. Побуду за овакво истраживање дале су нарочито следеће судије: Крилов (СССР), Ечер (Чехословачка), Зоричић (Југославија) и *Winiarski* (Пољска). Од правних категорија у погледу којих је долазило до неслагања совјетских судија са осталим судијама Међународног суда правде издваја се, пре свега, питање одговорности држава. Од начелног прихватања теорије кривице, одн. субјективне теорије (одвојено мишљење судије Крилов-а у спору поводом Крфског канала) или теорије ризика, односно објективне теорије (мишљење већине) зависило је решење конкретног спора који се појавио између Енглеске и Албаније по предмету Крфског канала. Непосредно са овим повезано је и питање индиректних доказа које је судија Крилов, у своме издвојеном мишљењу, оценио као „незадовољавајуће у области међународног правосуђа”.⁽¹²⁸⁾ Супротно овоме, судије Азеведо, *Vadawi Pasha* и Ечер су у својим, такође, одвојеним мишљењима (иако по другим питањима у случају Крфског канала) истicali допуштеност индиректних доказа.⁽¹²⁹⁾ Тиме је, истовремено, настала и друга област неслагања судија — коришћење и оцена одређених доказа. Значајније неслагање совјетских судија јавило се и у тумачењу правила *Pacta sunt servanda*.⁽¹³⁰⁾

Закључак. — Институт одвојеног мишљења, како у погледу његовог правног регулисања тако и примене у пракси Међународног суда правде, побудио је знатан интерес научника. Реалну подлогу за опсежна истраживања овога института дала су не само његова разноврсна правна решења већ и многобројне дискусије, пре свега, у оквиру комисија у чијој је надлежности била израда Статута и Пословника међународних судова, а затим и самих тих судова, као и сталних међународних комисија, у којих су овакве расправе биле исцрпне нарочито у току 1953. и 1955. године⁽¹³¹⁾. Проучавање правног, етичког, социолошког и политичког аспекта института одвојеног мишљења, ипак, није остварено у једнакој мери, те су и закључци до којих се дошло на различитом нивоу уопштавања. Нова истраживања, отуда, могу допунити или демантовати већ остварене резултате на овоме пољу.

Проучавање правног аспекта одвојеног мишљења дало је основа за закључак да је континуитет његовог регулисања (започет 1926. године увођењем установе објављеног и образложеног одвојеног мишљења) био често

(127) M. Hudson 2, op. cit. стр. 338.

(128) The Corfu Channel Case, ICJ Reports 1949, стр. 69, 72.

(129) ICJ Reports 1949, стр. 39, 59, 78, 115.

(130) M. Günther op. cit. стр. 146—158.

(131) Иницијативу за поменуће дискусије дао је судија Крилов са предлогом да се у годишњим извештајима о раду међународних комисија штампају и одвојена мишљења њихових чланова. О чињеницама које су поткрепиле овај предлог, као и оним које су изнете током дискусија, видети: International Law Commission, 184 th meeting, 322nd и 323rd meeting, Vol. I 1953; Vol. I 1955. године.

угрожен повременим дискусијама које су биле усмерене на промену института, али да он није престао да постоји у Међународном суду правде све до данашњих дана. За такво стање преовладали су аргументи опште-теоретског карактера који су, у погледу овога института, истицани и код појединих националних судова. Једине измене у структури ових аргумената, који су наведени како за тако и против института одвојеног мишљења, настале су због тога што су се неки аргументи први пут појавили, док су други из групе општетеоретских аргумената изостављени (нпр. није се наводила корист коју би виши суд имао од сазнања за одвојено мишљење, јер је пресуда Међународног суда правде коначна). Када су у питању нови аргументи, реч је о претпоставци да би националне судије увек користиле право на одвајање мишљења.

Што се тиче предмета неслагања судија, због чега је и долазило до примене института одвојеног мишљења у пракси, они се, због бројности и разноврсности, могу проширити на сва питања о којима је Међународни суд расправљао.

Политичка анализа одвојеног мишљења кретала се у два правца: испитивање националног обележја судија-дисентера у споровима у којима је парнична странка, чији су они држављани, губила и утврђивање политичког мотива као могућег објашњења за неслагање совјетских судија, као и судија из социјалистичких земаља уопште, са одлукама већине.

У погледу прве чињенице, наиме, учешћа националних судија који су обично доносили *pro domo* одлуке, недостаје темељнија студија о непристрасности у међународном правосудју, а нарочито испитивање односа између ње и националности судија. ⁽¹³²⁾ С друге стране, у вршењу међународног правосудја могуће је и дејство политичког мотива за настајање одвојеног мишљења, као и одлуке већине. Узрок за овакво прожимање правне и политичке компоненте треба видети, пре свега, у чињеници да је „свако питање о коме суд решава и политичко”. ⁽¹³³⁾ Тешкоће које су због тога могле да настану у решавању конкретних међународних спорова донекле су ублажене „споразумом странака, односно појединих држава, да из међународних спорова излуче правне проблеме како би се постигла деполитизација међународног суда”. ⁽¹³⁴⁾ Совјетске судије су управо овакву тежњу спречавале, па су у чисто политичким питањима (пријем нових чланова у ОУН) одвајале мишљење. ⁽¹³⁵⁾ За такве случајеве изградили су тезу да је „правни пут за решавања једног политичког питања апсолутно непогодан”. ⁽¹³⁶⁾

Покушај који је учињен да се, независно од политичких мотива совјетских судија, утврди њихов допринос за развој међународног права, није донео позитивне оцене. Делимичан разлог за ово је и околност да

⁽¹³²⁾ Ову констатацију наводи M. Günther, *op. cit.* стр. 27.

⁽¹³³⁾ Sh. Rosenne, *op. cit.* стр. 63.

⁽¹³⁴⁾ Sh. Rosenne, *op. cit.* стр. 63.

⁽¹³⁵⁾ Саветодавно мишљење Међународног суда од 28. 5. 1948.

⁽¹³⁶⁾ M. Günther, *op. cit.* стр. 139.

су совјетске судије често користиле право да само констатују своје неслагање са одлуком већине, а да при томе нису наводили и образложење (137). Како су се такви дисенти давали у погледу значајних питања међународног права, при одвајању мишљења совјетских судија је, отуђа, често изостајало испуњење оних корисних функција које овај институт у својој правилној примени може да оствари.

Значај одвојеног мишљења за развој међународног права не може се изоловати од општег задатка Међународног суда у овој области. Такву његову улогу подржава општи развој међудржавних односа који постају све различитији и сложенији, па „основни принципи међународног права пролазе кроз озбиљне кризе, што намеће захтев за њиховом реконструкцијом. Ново међународно право, које се сада развија обухвата не само ову реконструкцију већ и неке сасвим нове елементе”. (138) Овакав закључак остаје упркос чињеници да су се у пракси Међународног суда правде одвојена мишљења совјетских судија супроставила у правном, етичком и политичком смислу многим општим мотивима који правдају њихово објављивање.

Код судија-дисентера у оквиру међународног правосуђа може се запазити још једна карактеристика која није везана за конкретно решавање судских спорова, већ се тиче њиховог начелног односа према институту одвојеног мишљења. Наиме, многи од ових судија потичу из земаља чији правни системи не допуштају објављивање одвојеног мишљења. То се односи како на оне судије (или правнике уопште) који су се залагали за увођење установе одвојеног мишљења у припремним фазама његовог правног регулисања, тако и на оне судије који су га примењивали у судској пракси — Анцилоти (Италија), Зоричић (Југославија), Крилов и Кожевников (СССР), Ечер (Чехословачка) и Виниарски (Пољска). Ова чињеница доказује не само то да су наведене судије прихватиле институт одвојеног мишљења већ и да постоји могућност ослобађања од традиционалних решења и усвајања прогресивнијих правних категорија.

др Загорка Симић-Јекић

(137) Тако је судија Кожевников у 7 случајева (од укупно 15 гласова) само констатовао своје неслагање без образложења.

(138) Индивидуално мишљење судије Алвареза у случају који решава питање пријема држава у ОУН; Admission of a State to the United Nations, E. Hambro 2, III A op. cit. стр. 155.

— РЕЗЮМЕ —

Особое мнение в Международном суде

Освещение вопроса института особого мнения в Международном суде охватывает его правовое регулирование, применение на практике, а также этический и политический аспекты этого применения. Анализ правового регулирования особого мнения относится к периоду, предшествовавшему Гаагским конвенциям, охватывают Гаагские конвенции, а также и период работы Постоянной палаты арбитража и Международного суда. При этом указывается и на главные доводы, говорящие за и против данного института в области международного правосудия, а особо на аргументы, способствовавшие его нормативному регулированию. При применении института особого мнения в судебной практике выделены периоды нелегальных и легальных диссентов. Для первого периода указаны случаи отказа подписать решение вследствие расхождения мнений судей. Для второго периода приведены статистические данные о применении этого института в деятельности Постоянной палаты арбитража и Международного суда и проведена классификация международных споров по их характеру. Этический аспект особого мнения показан на ряде примеров этически приемлемых и этически неприемлемых позиций отдельных судей диссентеров по отношению к решениям, принятым большинством. Одновременно подчеркивается обстоятельство, что регулирование взаимоотношений между судьями при вынесении решений в рамках Международного суда, которые следовало бы подчинить известным этическим началам, является обще-теоретическим вопросом судебной этики, а не проблемой только одного Международного суда. При политическом анализе особых мнений глубокое внимание посвящено участию советских судей в работе Международного суда и их частому несогласию с остальными судьями данного суда.

В заключении труда, наряду с результатами изучения правового, этического и политического аспектов особого мнения приводятся наблюдения, могущие дать объяснение, почему часто имело место тенденциозное окрашивание политических и правовых компонентов в деятельности международных органов правосудия.

RÉSUMÉ

Separate Opinion in the International Court of Justice

The problem of the institute of separate opinion before International Court of Justice includes its legal regulation, implementation in practice, and the ethical and political aspects of implementation. The analysis of legal regulation of separate opinion relates to the period up to the Hague Conventions and the Hague Conventions, and the period of activity of the Permanent Court and the International Court of Justice. The main reasons for and against this institution in international judiciary is cited, and especially the main arguments concerning its legal regulation. In the analysis of the implementation of the institute of separate opinion in practice before the courts, special attention is devoted to the periods of legal and illegal dissent. The first period is characterised by the cases where signatures to verdicts have been rejected because of controversy among judges; as to the second period, statistical data is given

to illustrate the implementation of this institute in the day to day work of the Permanent Court and the International court of Justice and a classification of international cases with respect to the particular matters carried out. The ethical aspect of the institute of separate opinion is illustrated through examples of ethically acceptable and ethically unacceptable standpoints of the judges-dissenters in comparison to the majority standpoint. At the same time, it is emphasised that the regulation of mutual relations of judges in the decision-making process within the international court, which would have to be governed by certain ethical principles, is a general theoretical question of judicial ethics, and not only the problem of the international court. In the analysis of the political aspects of the institute of separate opinion, special attention is devoted to the participation of the Soviet judges in the work of the International Court of Justice and their frequent disagreement with the judges of that Court. The conclusion deals with the observations which give possible explanations for the frequent implication of the political and legal components in the activities of the international judiciary institutions, besides the results of the analysis of the legal, ethical and political aspects of the institution of separate opinion.

SUMMARY

L'avis divergent dans la Cour de justice internationale

L'exposé sur l'institution de l'avis divergent dans la Cour de justice internationale comprend sa réglementation juridique, l'application dans la pratique, ainsi que l'aspect éthique et politique de cette application. L'analyse de la réglementation juridique de l'avis divergent se rapporte à la période jusqu'aux conventions de La Haye et aux conventions mêmes de La Haye, et aux périodes de l'activité de la Cour permanente et de la Cour de Justice internationale. A ce sujet l'attention est attirée sur les raisons principales pour et contre cette institution dans le domaine de la justice internationale, et en particulier sur les arguments qui ont prédominé dans sa réglementation normative. A l'occasion de l'application de l'institution de l'avis divergent dans la jurisprudence les périodes sont divisées de la différence d'opinion illégale et légale. Pour la première période sont présentés les cas de refus d'apposer la signature sur le jugement à cause du désaccord des juges, tandis que pour la deuxième période les données statistiques sont exposées relatives à l'application de cette institution dans le travail de la Cour permanente et de la Cour de justice internationale, et la classification est effectuée des litiges internationaux eu égard à leur sujet. L'aspect éthique de l'avis divergent est présenté au moyen des exemples qui sont au point de vue éthique acceptables ou inacceptables et des attitudes prises par les juges d'opinion différente envers la décision de la majorité. En même temps le fait est accentué que la réglementation des rapports mutuels des juges à l'occasion de la prise des décisions dans le cadre de la Cour de justice internationale, qu'on devrait subordonner à certains principes éthiques, est une question théorique générale de l'éthique judiciaire et non seulement un problème de la cour internationale. Dans l'analyse politique de l'avis divergent une attention particulière a été consacrée à la participation des juges soviétiques dans les travaux de la Cour de justice internationale et à leur fréquent désaccord avec les autres juges de cette cour. Dans la conclusion de ce travail sont exposées, à part les résultats de l'étude de l'aspect juridique, éthique et politique de l'avis divergent, les observations qui donnent l'explication possible de la pénétration fréquente du composant politique et juridique dans les activités des organes internationaux de la justice.

НОВО ПОРОДИЧНО ПРАВО СР СЛОВЕНИЈЕ

1. Правно уређивање односа у браку и породици, према одредбама Устава СФРЈ од 21. фебруара 1974. године, не спада више у надлежност федерације. Савезни закони који су регулисали ову материју (Основни закон о браку; Основни закон о односима родитеља и деце, Основни закон о усвојењу и Основни закон о старатељству престали су да важе. На основу члана 26. Уставног закона за спровођење Уставних амандмана XX до ХLI („Службени лист СФРЈ”, број 29, од 9. VII 1971. године) сви ови основни закони престали су да важе даном ступања на снагу овог закона, тј. 30. VI 1971. (осим одредбе члана 26. Основног закона о браку и одредбе члана 29. Основног закона о старатељству), а чланом 16. пом. закона, тј. 30. VI 1971. (осим одредбе члана 26. Основног закона о браку и било готово немогуће да се у овако кратком року донесу нови прописи који би регулисали ову материју, социјалистичке републике су својим законима продужиле примену одредаба савезних закона из области породичног права. Тако је поступила и СР Словенија („Урадни лист СР Словеније”, број 51, од 30. XII 1971. одн. број 7/74), али је одмах приступила припремама за доношење својих, републичких, прописа који би регулисали материју породичног права.

2. Назив новог закона — Како је већ речено, у раније важећем правном систему до поменуће уставне реформе породично-правне односе су уређивала четири основна закона савезног карактера и, на основу овлашћења из ових закона, републички закони којима су уређена питања: признања пуноважности бракова склопљених пре ступања на снагу Основног закона о браку, питања имовинских односа брачних другова, органа старатељства и хранењаштва. (1) СР Македонија, СР Црна Гора, СР Србија,

1) На основу члана 97 (од 1965. чл. 84) Основног закона о браку поједине републике су донеле законе о признању пуноважности бракова склопљених пре 9. V 1946. Ти закони су: Закон НР Србије од 12. XI 1948. („Службени гласник” бр. 53/48, Закон НР Хрватске од 22. V 1949 („народне новине”, бр. 34/49), Закон НР Словеније од 11. V 1949 („Урадни лист”, бр. 16/49), Закон НР Босне и Херцеговине од 17. XII 1948 („Службени лист” бр. 51/48) и Закон НР Македоније од 30. XI 1948 („Службени весник”, бр. 38/48).

На основу члана 14. и 92. (од 1965. чл. 12. и 81.) Основног закона о браку били су донети републички закони о имовинским односима између брачних другова. Ти закони су: Закон НР Србије од 6. II 1950 („Службени гласник” бр. 4/50), Закон НР Хрватске од 22. V 1950 („Народне новине” бр. 23/50), Закон НР Словеније од 20. VI 1950 („Урадни лист” бр. 20/50), Закон НР Босне и Херцеговине од 27. IX 1950 („Службени лист” бр. 32/50) Закон НР Македоније од 6. VI 1950 („Службен весник”, бр. 16/50) и Закон НР Црне Горе од 21. VII 1950 („Службени лист” бр. 21/50).

На основу члана 54. Основног закона о старатељству из 1947. године поједине републике су донеле законе о вршењу старатељства. Ти закони су: Закон НР Србије од 6. II 1950 („Службени гласник” бр. 6/50), Закон НР Црне Горе од 21. VII 1950 („Службени лист” бр. 21/50 и бр. 10/65) и Закон НР Македоније од 6. VI 1950 („Службен весник” бр. 18/50).

На основу члана 5 Основног закона о старатељству од 1965 поједине социјалистичке републике донеле су законе о органу старатељства. То су: Закон о органу старатељства СР Србије од 13. II 1968 („Службени гласник”, бр. 7/68), Закон о одређивању старатељског органа СР Словеније од 15. XII 1966 („Урадни лист” бр. 40/66) и Закон о старатељству СР Хрватске („Народне новине” бр. 15/68).

као и САП Војводина и САП Косово пошле су сличним путем: оне су, као раније федерација, брак, брачне и породичне односе правно уредиле, у више закона. ⁽²⁾ СР Словенија је пошла другим путем.

Комисија за кодификацију породичног права Савезне скупштине после обимне јавне расправе, одлучила је да односе у браку и породици регулише једним законским текстом, па је у том смислу поднела и Предлог за доношење законика о породици (поднет Савезној скупштини децембра 1969). У јавној расправи у СР Словенији заузето је слично становиште. Најпре је Скупштина СР Словеније у марту 1974. године изнела на јавну расправу Нацрт закона о породичним односима. Користећи приредбе и предлоге дате у јавној расправи, коју је организовала Републичка конференција ССРН, припремљен је Предлог закона о браку и породичним односима од 1. III 1976. године, који се у неким решењима разликује од Нацрта. Коначно, Скупштина СР Словеније донела је 26. V 1976. Закон о браку и породичним односима („Урадни лист СР Словеније”, број 15, од 4. VI 1976), који ступа на снагу 1. I 1977. године.

Треба приметити да се у досадашњем раду на припреми кодификације породичног права водила жива расправа о називу новог закона или законика. Постојало је више недоумица које је требало решити да би се одредио одговарајући назив овог општег правног акта. Најпре, требало је решити питање да ли да се законским текстом обухвате односи друштва према породици и унутрашњи породични односи, или углавном унутрашњи породични односи. Ако би се определили за право, претежно социјално-политичко становиште, онда би несумњиво највише одговарао назив „Законик о породици” односно „Породични законик”. Међутим, ако би се определили за друго становиште, које углавном преовлађује у законодавствима како социјалистичких тако и несоцијалистичких земаља, да се примарно уреде унутрашњи породични односи и само уколико је неопходно за правилно уређење ових и односи друштва према породици, онда би назив овог правног акта требало да буде „Закон о породичним односима”. Законодавац СР Словеније је углавном изабрао ово друго решење, па је, с обзиром на садржину, дао назив „Закон о браку и породичним односима”. Занимљиво је приметити да је у називу истакнуто да се уређује брак (и односи у браку). У образложењу законског предлога се наводи да су постојали предлози: да овај јединствени текст у називу обухвати све односе које уређује (брак, односе родитеља и деце, усвојење и старатељство), или да се зове „Закон о сродничким односима”, али је предлагач сматрао да је најбољи назив „Закон о браку и породичним односима”, што је скупштина СР Словеније усвојила. Што се тиче брака, „основно изходиште”, на

2) СР Македонија донела је следеће законе: Закон о браку („Службен весник” бр. 35/73), Закон о односима родитеља и деце, Закон о усвојењу и Закон о старатељству („Службен весник” број 5/73); СР Црна Гора Закон о браку („Службени лист” бр. 176); СР Србија: Закон о браку и Закон о односима родитеља и деце („Службени гласник”, бр. 52/74), Закон о старатељству („Службени гласник”, бр. 44/75) и Закон о усвојењу („Службени гласник”, бр. 17/76; САП Војводина: Закон о браку и Закон о односима родитеља и деце (Службени лист”, бр. 2/75), Закон о усвојењу и Закон о старатељству („Службени лист”, бр. 24/71). У току је доношење новог закона о усвојењу; САП Косово: Закон о браку и Закон о односима родитеља и деце („Службени лист”, бр. 43/75).

коме је грађен закон је, да је друштво заинтересовано пре свега за здрав развој деце и за породицу, а не за брак као такав".⁽³⁾ Изгледа да је од утицаја била притом и одредба члана 190. Устава СФРЈ („... Брак и правни односи у браку и породици одређују се законом.”).

3. — **Структура закона.** Закон је подељен на осам делова и има укупно 233 члана. Први део садржи уводне одредбе, други део садржи одредбе о браку, трећи део о односима родитеља и деце, четврти о усвојењу, пети о хранењу, шести о старатељству, седми казнене одредбе, а осми прелазне и завршне одредбе.

4. — **Основна начела.** Уводне одредбе (чл. 1—12) садрже основне принципе овог закона. Пре свега одређује се садржина овог закона, наводећи изрично да се овим законом уређује брак, односи између родитеља и деце и других сродника, усвојење, хранење и заштита малолетне деце и других лица, која су неспособна да се старају о себи, својим правима и интересима. Породица се одређује као „животна заједница родитеља и деце, која у интересу деце ужива посебну друштвену заштиту” (чл. 2.), а брак као „законом уређена животна заједница мужа и жене”, чији је друштвени значај у заснивању породице (чл. 3.). Родитељско право се одређује као скуп права и дужности родитеља, да се старају о животу, личном развоју, правима и интересима своје малолетне деце ради здравог узраста, складног развоја личности и оспособљавању деце за самосталан живот. Тиме је словеначки законодавац заузео став да родитељи имају субјективно породично право да врше родитељске дужности. То није само скуп њихових дужности према деци, родитељско старање, како су предлагали поједини правни писци,⁽⁴⁾ већ је истовремено и скуп њихових субјективних права да врше своје родитељске дужности, која су заштићена санкцијама против трећих, неовлашћених лица. Притом се подвлачи уставно правило о равноправности родитеља у правима и дужностима према деци, као и деце, без обзира да ли су рођена у браку или ван брака, према родитељима.

Нарочито је истакнуто начело да „друштвена заједница даје заштиту малолетној деци увек када је угрожен њихов здрав развој или када то захтевају други интереси деце” (чл. 6). Ово правило је значајно јер утврђује обавезу друштвене заједнице према свој деци, како оној која су без родитељског старања, тако и оној која имају родитеље али је и поред тога деци потребна заштита друштвене заједнице.

3) Оваквим ставом словеначки законодавац заузима прогресивно становиште о односима мушкарца и жене у будућности. Међутим, морамо водити рачуна о нашој стварности. Брак је још увек у нас главни основ породице. Њиме се најчешће остварује потпуна породица. То се може видети из чињенице броја склопљених бракова (за последњих пет година просечно преко 180.000 годишње, тачније: 1970 — 182, 704, 1974 — 181. 192) и броја рађања брачне деце (1970 рођено брачне деце 332.563, ванбрачне 30.715, 1974 — брачне деце 353.129, — 29.818). Уосталом, Устав СФРЈ изречно предвиђа (ст. 1. чл. 190): „Породица ужива друштвену заштиту. Брак и правни односи у браку и породици уређују се законом”. Тиме је јасно речено да се заједница мушкарца и жене уређује законом и то баш ради стварања породице, ради рађања и подизања деце. Само се по себи разуме да се штити свака, значи и ванбрачна породица. Ванбрачна заједница треба да има други третман — о овоме в. Бакић В.: Правна концепција брака, у књизи „Реформа породичног законодавства”, Рад, Београд, 1970.

4) Упореди Беговић др М., о ограничењу и лишењу родитељског права, Анали Правног факултета у Београду, 1965, 1—2.

Као посебни облици заштите деце предвиђају се: *усвојење*, којим између усвојитеља и усвојеника настаје исти однос као између родитеља и детета, и *храњеништво*, као облик друштвене заштите деце којим је потребна опскрба и одгој код лица која нису њихови родитељи.

Старатељство је такође „посебан облик друштвене заштите малолетника, о којима се не старају родитељи, и пунолетних лица која нису способна да се старају сама о себи, својим правима и интересима“. Ова заштита се пружа и другим лицима која нису у могућности да се сама старају о себи, својим правима и интересима.

Ново начелно решење, у складу са нашим самоуправним развитком, тиче се остварења заштите деце и помоћи породици. Вршење ових послова поверено је општинским заједницама социјалног старања (уместо органу старатељства, како је предвиђало наше раније законодавство), а другостепени орган је Заједница социјалног старања Словеније. Заједнице социјалног старања остварују задатке предвиђене законом сарађујући са заједницама деčје заштите и другим самоуправним интересним заједницама, са месним заједницама, организацијама удруженог рада и другим организацијама и удружењима, са правосудним и другим органима и стручним службама.

Нарочито значајна новина изражена је у правилу (чл. 12) којим се изједначаје ванбрачна заједница са браком. „Дужа временска животна заједница мушкарца и жене, који нису склопили брак, има за њих једнаке правне последице по овом закону, као да су брак закључили, ако не постоје разлози због којих брак не би био ваљан; на другим подручјима има таква заједница правне последице, ако закон тако одређује“. Дакле, само трајна ванбрачна заједница која испуњава све услове за брак производи последице брака. Може се оправдано запитати: ако не постоји никаква брачна сметња за склапање брака зашто ова лица не склопе брак? Или можда због тога што брак, као законом уређена заједница мушкарца и жене, представља „опресију на слободу личности“ треба дати предност ванбрачној заједници. Чини нам се логичније решење које предвиђа Предлог закона о породичним односима СР Хрватске (иако је за озбиљну расправу колико је друштвено оправдано и корисно давање оваквих и оволиких предности ванбрачним заједницама над брачним) (5).

5. — Услови за склапање и пуноважност брака. Пре но што ће одредити услове за склапање и пуноважност брака словеначки законодавац даје неколико директних одредаба. Прва изражава жељу да се брак заснива на слободној одлуци, на обостраној узајамној наклоности, узајамном поштовању, разумевању, поверењу и међусобном помагању. Дру-

5) Предлог закона о породичним односима СР Хрватске, од јануара 1976, у основним начелима (члан 4) прописује: „Ванбрачна заједница жене и мушкарца ствара обавезу међусобног уздржавања и друге имовинско-правне учинке предвиђене овим законом“. Како се из текста види свака ванбрачна заједница, па и краткотрајна, има иста дејства као и брак. Дакле, потпуно породично-правно изједначење брака и ванбрачне заједнице.

га прокламује начело равноправности супруга у браку. Трећа је најзанимљивија и представља новину. Најпре се (ст. 1 чл. 15), друштвена заједница обавезује да „системом образовања, здравственим васпитањем и развијањем стручних служби као и брачним саветовалиштима омогућује будућим брачним друговима да се свестрано припреме за складан заједнички живот и помаже брачним друговима у њиховим међусобним односима и при вршењу родитељских права“. Још значајнија новина изражена је у ст. 2. чл. 15. Лица која намеравају да склопе брак пре склапања брака обавезна су да посете брачно саветовалиште. О овоме су дужна да уз пријаву о склапању брака поднесу потврду о посети брачног саветовалишта. Истина, примена ове одредбе је одложена прелазним одредбама (члан 231) до 1. јануара 1980. По нашем мишљењу ова новина је значајна, јер показује да, иако словеначки законодавац изједначава брак са ванбрачном заједницом, ипак предузима одређене мере да се у брак ступа промишљено, припремљено, што би допринело да брачне заједнице испуне друштвене задатке, нарочито када је у питању заштита интереса деце рођене у таквој заједници. Тим пре што овако склопљена брачна заједница даје много боља обезбеђења да ће се из ње рађати жељена деца, да ће се, на најбољи начин остварити уставни принцип из члана 191. Устава СФРЈ.

Услови за склапање брака, попут Закона о браку СР Македоније, изражени су једном деклараторном одредбом (чл. 16: „За склапање брака потребно је да два лица различитог пола пред надлежним органом и на начин одређен законом изјаве своју сагласност да склопе брак“). То су у суштини услови за постојање брака, како их предвиђају Основни закон о браку и републички закони о браку који су преузели ову одредбу. Међутим, словеначки законодавац није предвидео санкцију за непоштовање ових услова. Он није, на пример, предвидео шта ће бити ако није испуњен услов различности (супротности) полова, тј, ако два мушкарца или две жене склопе међусобно брак, или ако нису испуњени остали услови.

Иначе предвиђене су исте брачне сметње које је предвиђало наше досадашње законодавство о браку (недостатак воље који се манифестује у облику принуде и заблуде, малолетство, душевна болест и неспособност за расуђивање, брачност, сродство по крви у правој линији без обзира на степен, а у побочној до четвртог степена закључно), с тим што су старатељски однос и однос између усвојиоца и усвојеника предвиђени као брачне сметње. Сродство по тазбини није предвиђено као брачна сметња.

Сродство по крви у четвртом степену (између деце рођене браће и сестара и између деце полубраће и полусестара), старатељски однос и малолетство су отклонљиве брачне сметње. Дозволу за склапање брака не даје суд, већ надлежни орган општинске заједнице социјалног старања. Треба приметити да Закон (чл. 23), кад је реч о малолетству, не одређује доњу границу малолетства, већ поступа као и Основни закон о браку, тј. оставља надлежном органу да у сваком конкретном случају

оцењује да ли је малолетник који тражи дозволу за ступање у брак физички и психички подобан. ⁽⁶⁾

Одредбе о облику (форми) склапања брака битно се не разликују од одредаба Основног закона о браку. Новина је, као што је већ речено, да су будући брачни другови дужни да уз пријаву за склапање брака, поред осталих доказа, поднесу и потврду о посети брачног саветовалишта. Брак се закључује пред овлашћеним лицем општинске скупштине у присуству матичара. Закључује се јавно и свечано у посебно одређеним службеним просторијама, мада се може закључити и на другом месту, ако то захтевају будући брачни другови и за то наведу оправдане разлоге. После утврђивања идентитета, посебно овлашћено лице општинске скупштине прочита одредбе о правима и дужностима брачних другова, пита сваког будућег брачног друга посебно да ли жели да склопи брак са другим. Ако оба будућа брачна друга одговоре потврдно, овлашћено лице општинске скупштине објављује да је брак између њих склопљен. Нема одредабе о регистравању брака.

6. — **Неважност брака.** Брак који је склопљен упркос постојању брачних сметњи предвиђених законом (недостатак воље, малолетство, душевна болест и неспособност за расуђивање, постојање пуноважног брака, крвно сродство, однос усвојиоца и усвојеника, старатељски однос) је неважећи. Поред ових предвиђена су још два узрока ништавности: неприсуствовање брачних другова склапању брака, одн. склапање брака преко пуномоћника оба брачна друга и склапање фиктивног брака („ако није закључен у циљу заједнице живота” — чл. 35). Међутим, ако су у питању небитна кршења форме приликом склапања брака, брак неће бити неважећи.

Непостојећи брак није предвиђен. ⁽⁷⁾

Право на тужбу за поништај брака због душевне болести и неспособности за расуђивање, брачности, крвног сродства, неприсуствовања брачних другова склапању брака и због изигравања циља брака припада брачним друговима и свима оним лицима која имају непосредни правни интерес да се брак поништи и ово право не застарева. Када су у питању тежа душевна болест, брачност и крвно сродство право на тужбу припада и јавном тужиоцу. Према томе ово су узроци апсолутне ништавости брака.

⁽⁶⁾ Остали републички и покрајински закони о браку предвиђају доњу старосну границу за ступање у брак од 16 година (СР Србија — чл. 12, ЗБ СР Македоније — чл. 13, ЗБ СР Црне Горе — чл. 13, САП Војводине — чл. 16, 23, САП Косова — чл. 9). То исто предвиђа и члан 38. Предлога за доношење закона о породичним односима поднатог Сабору СР Хрватске.

⁽⁷⁾ Судови у СР Словенији наћиће се у недоумници како да поступе ако приликом склапања брака нису супрузи различитог пола, али ако нису дали сагласну изјаву воља за ступање у брак или ако склапање брака није обављено пред надлежним лицем или на начин прописан законом, јер непоштовање ниједне од ових чињеница није предвиђено као узрок неважности брака. Треба приметити да ови услови (тзв. битни услови) произилазе из одредабе Устава СФРЈ (ст. 2, чл. 190). Слично предвиђа и Конвенција о престанку на брак, минималној старости за склапање брака и регистравању бракова од 10. XII 1962, коју је наша земља ратификовала 18. XII 1964 („Службени лист СФРЈ”, бр. 13/64 — Додатак међународни уговори и споразуми). Сличну правну празнину има и ЗБ СР Македоније.

Право на тужбу за поништај брака због принуде или заблуде припада брачном другу који је принуђен или у заблуду доведен и то у року од године дана од кад је принуда престала или је заблуда сазната а брачни другови су за то време живели заједно. Кад је у питању малолетство право на тужбу припада родитељу или старатељу до навршења пунолетства. Према томе ово би били узроци релативне ништавности брака.

Треба приметити да словеначки законодавац не предвиђа ко има право на тужбу и у коме року када је питању прекршај брачне сметње старатељског односа. Истовремено ваља запазити да изречно предвиђа, насупрот Основном закону о браку, да право на тужбу у случају престанка теже душевне болести или неспособности за расуђивање током брака које припада једном или другом брачном другом не застарева.

Право на тужбу за поништај брака не прелази на наследникс, али ако је поступак већ покренут наследници га могу наставити.

Као и раније законодавство, предвиђено је да се неће поништити нови брак ако је ранији брак престао или ако је у међувремену поништен. Исто тако предвиђено је да ће се оснажити ништави бракови закључени између сродника у четвртостепену побочне линије крвног сродства, или између старца и штићеника, или између малолетника, ако суд код кога се води поступак за поништај брака утврди да постоје околности због којих би се могло издати одобрење за склапање брака (чл. 38).

Последице поништења брака настају даном правоснажности пресуде којом је брак поништен и оне су исте, у погледу имовинских односа и поклона, као и при разводу брака, с тим што је суд дужан да у изреци пресуде којом се брак ништи утврђује да ли је који од брачних другова знао за узрок због кога брак није пуноважан.

7. — **Права и дужности брачних другова.** Поред дужности и права „да се узајамно поштују, указују поверење и међусобно помажу” (чл. 44), да слободно бирају своје занимање (чл. 46), да доприносе издржавању породице сразмерно својим могућностима (чл. 49), да „брачни друг који нема средства за живот а без своје кривице није запослен, или је неспособан за рад има право да га други брачни друг издржава, уколико је то у његовој могућности” (члан 50), уведено је још једно супружанско право, које је когентне природе, право брачних другова да слободно одлучују о рађању деце (члан 45). Занимљиво је приметити да закон, уређујући питања издржавања необезбеђеног брачног друга, не говори о кривици, тј. не предвиђа да брачни друг који испуњава услове наведене у чл. 50. треба да испуни и допунски услов да није крив за прекид брачне заједнице. Сматрамо да је овакво законодавно решење потпуно оправдано, јер ако постоји скривљени прекид брачне заједнице постоји и могућност развода брака и тиме и ослобођење обавезе издржавања.

Поред ових когентних супружанских права и дужности предвиђене су и дужности и права о којима се могу споразумевати (споразумно одређивање места боравка — чл. 48 —, споразумно одлучивање о заједничким пословима). Може се приметити да нема одредбе о споразумном одређивању становања, а споразумно одлучивање о презимену предвиђено је Законом о личном имену — члан 3, „Урадни лист СР Словеније“, број 16. од 26. IV 1974).

8. — **Имовински односи брачних другова.** Уређивање свих односа заснива се на принципима који су усвојени у нашем праву за брачни имовински режим (доношењем Основног закона о браку и републичких закона о имовинским односима брачних другова). Поред посебне имовине, коју брачни друг има приликом склапања брака, која остаје његова и са њом слободно располаже, предвиђена је и заједничка имовина, тј. имовина коју брачни другови стекну радом за време трајања брака. Њоме брачни другови управљају и располажу заједнички и споразумно. Права на непокретностима, која представљају заједничку имовину брачних другова, уписују се у земљишну књигу на име оба брачна друга као њихова заједничка имовина на неодређеним деловима (чл. 55). Новину представља одредба о деоби заједничке имовине. Попут Закона о браку СР Македоније, предвиђа се (чл. 59) да се при подели заједничке имовине, која се дели ако брак престане или се поништи, сматра да су делови брачних другова у заједничкој имовини једнаки, а брачни другови могу доказати да су у заједничкој имовини доприносили у другачијој размери. Прихваћен је, дакле, принцип поделе заједничке имовине на равне делове — по пола —, с могућношћу исправљања неправичности таквог решења.

9. — **Престанак брака.** Брак престаје: смрћу, проглашењем брачног друга умрлим и разводом брака. Проглашење брачног умрлим уређено је посебним законом (Закон о проглашењу несталих за умрле и о доказивању смрти, „Урадни лист СР Словеније“, бр. 43, од 20. XII 1973). Развод брака уређен је једноставно, по систему развода — лека, развода брака због поремећености брачних односа. Закон предвиђа свега два бракоразводна узрока: 1) развод брака по споразуму и 2) неподношљивост брачних односа. ⁽⁵⁾

Суд ће развести брак по споразуму брачних другова, ако су споразумно уредили све остале међусобне односе, тј. ако су се споразумели о заштити, васпитању и издржавању заједничке деце и ако су се споразумели о евентуалном издржавању необезбеђеног брачног друга, који нема средстава за живот а неспособан је за рад или је незапослен и не

⁵⁾ Слично решење има и ЗБ САП Војводине (чл. 60 — развод брака због неподношљивог заједничког живота, чл. 61 — развод брака по споразуму). Иначе проблем развода брака је најразноврсније решен у нашем новом породичном законодавству. ОЗБ, који се још увек примењује на подручју СР Босне и Херцеговине и СР Хрватске, има осам бракоразводних узрока, међу којима и два које предвиђа право СР Словеније и САП Војводине. ЗБ СР Црне Горе има осам, а ЗБ три бракоразводна узрока. Међутим, развод брака по споразуму који је предвиђен у свим овом законима (осим ЗБ СР Црне Горе) различито је формулисан, мада се у суштини желело исто. Више о овоме Бакић В., Породично право, IX изд., Београд, 1976, стр. 169 — 181.

може се запослити. Уз то су супрузи дужни да поднесу писмени и судски оверен споразум о подели заједничке имовине, као и о томе који ће од брачних другова бити носилац станарског права (ст. 1. чл. 64). Суд је дужан по службеној дужности, пре но што брак разведе да утврди да ли је овим споразумом примерно обезбеђена заштита, васпитање и издржавање деце, прибављајући претходно о томе мишљење општинске заједнице социјалног старања.

Други бракоразводни узрок садржи општу клаузулу. Сваки брачни друг, дакле и искључиво крив, може да тражи развод брака ако су брачни односи постали неподношљиви из било кога узрока.

Поступак за развод брака задржао је све особености за ову врсту парничног поступка (искључење јавности, право суда да може утврђивати чињенице на којима брачни друг заснива свој захтев и онда када оне нису спорне, немогућност доношења пресуде због изостанка или пресуде на основу признања), с тим што се изрично предвиђа (чл. 66) да уколико овим законом није другачије уређено важе за поступак о разводу брака одредбе Закона о парничном поступку од 1957 (са каснијим изменама). Међутим, постоји у закону једна новина која се тиче мирeња брачних другова. По пријему предлога за споразумни развод брака или тужбе за развод брака, пре њеног уручења туженику, суд ће послати предлог или тужбу надлежном органу општинске заједнице социјалног старања да он обави покушај мирeња (чл. 68). Суд то неће учинити ако је један од брачних другова душевно болестан или неспособан за расуђивање, ако један или оба брачна друга живе у иностранству и ако се тражи развод брака због несталности једног брачног друга. Надлежни орган општинске заједнице социјалног старања на покушају мирeња треба да посвети највећу пажњу настојањима да се брачни другови помире. Он при томе упозорава брачне другове на све правне последице развода брака за њих и њихову децу. Предвиђа се да ће подробније одредбе о поступку органа општинске заједнице социјалног старања, који обавља покушај мирeња, прописати самоуправним општим актом општинске заједнице социјалног старања. Орган општинске заједнице социјалног старања дужан је да по обављеном мирeњу достави суду спис са извештајем о успеху покушаја мирeња. Уколико брачни другови који су предлагали споразумни развод брака не дођу на мирeње сматра се да су повукли предлог за споразумни развод брака. Исто тако сматра се да је тужба за развод брака повучена ако тужилац не дође на покушај мирeња (чл. 71). Но без обзира на ово суд може из утврђених разлога изузетно да продужи поступак за развод брака (ст. 3. чл. 71).

10. — **Последице развода брака на децу.** Нема сумње да су најтеже последице развода брака на децу разведених родитеља. Због тога сва законодавства теже да те последице што више ублаже. Зато и словеначки законодавац, кад је реч о односима родитеља и деце по разводу брака, на прво место ставља обавезу суда да увек, било да се брак разводи по споразуму или због неподношљивости даљег заједничког брачног живота родитеља, води рачуна о заштити, васпитању и издржавању заједничке

деце. Тако, ако се брак разводи по споразуму суд је дужан да у пресуду унесе и споразум брачних другова о заштити, васпитању и издржавању заједничке деце, а ако се брак разводи на тужбу једног од брачних другова онда је дужан да *ex officio* одлучи о заштити, васпитању и издржавању заједничке деце. Приликом одлучивања о додељивању деце суд је дужан да води рачуна о интересима деце а пре но што о томе одлучи дужан је да прибави мишљење општинске заједнице социјалног старања. Уколико захтевају измењене прилике и интерес деце суд може изменити своју одлуку о заштити и васпитању деце и односу разведених родитеља према њиховој заједничкој деци. Суд то може учинити на захтев разведеног брачног друга или на захтев надлежног органа општинске заједнице социјалног старања (чл. 78).

11. — **Последице развода брака на разведене брачне другове.** Закон предвиђа само две последице. Прва се тиче издржавања необезбеђеног брачног друга, а друга се односи на враћање поклона. На захтев необезбеђеног брачног друга, који нема средстава за живот а неспособан је за рад или је незапослен и не може се запослити, суд пресудом којом разводи брак, или на основу њихова споразума, одређује на терет другог брачног друга, у складу са његовим могућностима, новчани износ за издржавање. Приликом одређивања висине издржавања суд може узети у обзир узроке због којих је брак постао неподношљив (чл. 81). Пошто се у бракоразводном спору не утврђује кривица за развод брака она не производи никаква дејства у односу на издржавање. Ипак, законодавац није сасвим занемарио понашање брачног друга које је, можда, довело до неподношљивог заједничког живота. Издржавање се може одредити да траје одређено време, „док се разведени брачни друг не уживи у нов положај и не уреди своје прилике“ (чл. 82). Трајање обавезе издржавања брачног друга остављено је на оцену суду. Право на издржавање престаје ако разведени брачни друг који је примио издржавање стекне своју имовину или доходак од кога може да се издржава или ако закључи нови брак.

Кривица или невиност за развод брака немају никаквог значаја ни кад је у питању враћање поклона. Уобичајени поклони се не враћају. Поклони који су у несразмери са имовинским стањем дародавца морају се вратити и то у стању у коме су били „у време када је наступио узрок за развод брака“ (чл. 84). Морамо признати да је оваква формулација била прикладна при постојању посебних, скривљених и нескривљених, бракоразводних узрока. Суд ће се свакако наћи у невољи када треба да одлучи који је то тренутак када је наступио неподношљив заједнички живот брачних другова.

12. — **Утврђивање очинства и материнства.** Брачно очинство детета заснива се на претпоставци да је отац детета рођеног у браку или у периоду од триста дана по престанку брака муж мајке детета. Закон не говори ништа о брачном материнству, полазећи од тога да је мајка детета рођеног у браку по правилу позната. Ванбрачни родитељски однос утврђује се на два начина, већ усвојена у нашем досадашњем породич-

ном законодавству. То су признање ванбрачног очинства и материнства и утврђивање ванбрачног очинства и материнства одлуком суда.

За пуноважно признање очинства треба да буду испуњени следећи услови. Прво, признање очинства може дати мушкарац способан за расуђивање а стар најмање 15 година. Друго, дете треба да је живо рођено, јер се и у чл. 87 и 91. говори о рођеном детету.⁹⁾ Треће, отац може признати дете за своје код надлежног органа општинске заједнице социјалног старања или пред матичарем, или у јавној исправи или у тестаменту. Четврто, треба да постоји разлика у годинама најмање 15 година између лица које признаје очинство и детета чије се очинство признаје. Пето, признање очинства ће се уписати у матичну књигу рођених само ако се са њим сложи мајка детета. Због тога је матичар дужан да је о томе обавести. Ако мајка није жива или је њено боравиште непознато изјаву даје старалац уз одобрење општинске заједнице социјалног старања. Уколико се мајка не сложи са тим признањем или ако не да изјаву у року од месец дана по пријему обавештења може мушкарац који је признао дете за своје да поднесе тужбу за утврђивање да је он отац детета. Ову тужбу може поднети у року од године дана по пријему обавештења да се мајка не слаже са његовим признањем, с тим да то буде у року од пет година од рођења детета.

Новину представља брига законодавца да се што пре утврди ко је отац детета. Чим матичар добије обавештење о рођењу детета рођеног ван брака он је дужан да обавести надлежни орган општинске заједнице социјалног старања, који позива мајку да изјави кога сматра оцем детета. Мајка може ову изјаву дати и без позива. Уколико мајка означи оца детета, надлежни орган општинске заједнице социјалног старања позваће га да се изјасни да ли је отац детета. Ако он не призна очинство, мајка може у име детета поднети тужбу за утврђивање очинства.

Право на тужбу за утврђивање очинства припада детету. Њу може подићи мајка детета док врши родитељско право односно старалац детета уз одобрење општинске заједнице социјалног старања. Само дете то може чинити у року од пет година по пунолетству. Тужба се може поднети против мушкараца за кога се претпоставља да је отац детета и после његове смрти, али најкасније у року од године дана после његове смрти. Закон не предвиђа ко ће у том случају бити пасивно легитимисан али ће то свакако, по већ постојећој судској пракси, бити његови наследници.

Закон изрично предвиђа (чл. 93) да није допуштено утврђивање очинства детета које је зачето вештачким оплођењем мајке.

Новину представља и одређивање дужине трајања обавезе оца детета рођеног ван брака да доприноси трошковима око трудноће и порођаја, као и трошкове за издржавање мајке. Отац је дужан да доприноси трошковима мајке за време трудноће и порођаја, као и трошковима за

⁹⁾ По ЗОРД СР Србије, (ст. 7. чл. 28), ЗОРД САП Косова (ст. 7. чл. 22) и ЗОРД САП Војводине (ст. 1. чл. 30) признање се може дати и пре рођења детета.

издржавање мајке пре и после порођаја, док се мајка не може да запосли.⁽⁸⁰⁾

13. — Оспоравање очинства и материнства. Право на оспоравање брачног очинства имају муж, мајка и дете. Новину представља норма по којој то право има сваки мушкарац.⁽¹⁸⁾ „(1) Ко мисли да је отац детета може побијати очинство оног лица које се по овом закону сматра оцем детета. (2) Тужбу може поднети у року од годину дана, од дана када је очинство уписано у матичну књигу”. У образложењу предлога за доношење овог закона објашњава се овакво правило тежињом да се оствари начело изједначења деце, брачне и ванбрачне, и родитеља према деци. Међутим, не треба потцењивати могућности евантуалних злоупотреба. Занимљиво је, пак, приметити различитост решења наших републичких породичних законодавстава. Док, на пример, Закон о односима родитеља и деце СР Србије не предвиђа уопште могућност оспоравања признатог очинства, истовремени закон СР Македоније га изрично забрањује (чл. 22 „Признато очинство не може да буде оспорено”), а закон СР Словеније правило из члана 31. ОЗОРД проширује и на брачну децу. Чини нам се да је најближе нашим стварним потребама и заштити интереса деце и личности родитеља било правило из чл. 31. ОЗОРД.

Рокови за подизање тужбе за оспоравање очинства су нешто другачије предвиђени. Муж мајке мора поднети тужбу у року од годину дана од када је сазнао за околности које изазивају сумњу да дете није његово, али најкасније у року од 5 година по рођењу детета (чл. 96, ст. 2) Мајка мора поднети тужбу у року од године дана по рођењу детета (чл. 97, ст. 2), а дете то може чинити у року од 5 година по пунолетству (чл. 98).

За оспоравање материнства сходно се примењују одредбе о оспоравању очинства (чл. 101). Што се тиче поступка за оспоравање очинства и материнства изрично је предвиђено (чл. 100) да се примењују иста правила као у поступку у брачним стварима (искључење јавности итд.).

Треба приметити да Закон о браку и породичним односима СР Словеније не садржи одредбу о забрани оспоравања очинства мужу који је дао сагласност својој жени да зачне дете путем вештачког оплођења (чл. 37. ЗОРД СР Србије, чл. 18. ЗОРД СР Македоније). То је вероватно учињено у циљу остварења уставног права о слободном одлучивању о рађању деце (чл. 191. Устава СФРЈ, чл. 233. Устава СР Словеније).

14. — Права и дужности родитеља и деце. Родитељи морају својој деци да обезбеде услове за здрав раст, складан лични развој и оспособ-

(10) Члан 27. ОЗРД ограничавао је ову обавезу на 3 месеца пре и 3 месеца после порођаја. Тако је и по члану 30 ЗОРД СР Србије, чл. 34. ЗОРД СРП Војводине и чл. 24. ЗОРД СРП Косова. По чл. 32. ЗОРД СР Македоније ово право мајке траје годину дана по порођају.

(11) Оваква одредба је повина не само у нашим законодавству. Сличне одредбе, али да трећа лица могу оспоравати брачно очинство, постоје и у неким другим државама, као на пример, у Чиле, Колумбија, Еквадор) с тим могли имати штету.

љење за самосталан живот и рад. То је уводна одредба о дужностима и правима родитеља према деци садржана у чл. 102. Закон даље одређује као дужности и права родитеља према деци чување и подизање за радне чланове социјалистичке заједнице, васпитање и стручно образовање, издржавање и заступање (право и дужности родитеља да дају лично име уређено је Законом о личном имену СР Словеније). Изрично се предвиђа (чл. 106) да родитељ, који не живи заједно са дететом, има право на лични контакт са њим, осим ако општинска заједница социјалног старања не одлучи другачије у интересу детета. Малолетник који напуни 15 година стиче делимичну еманципацију. Он може сам да закључује правне послове, али је за њихову ваљаност потребно одобрење родитеља „ако су тако важни да битно утичу на живот малолетника, или ако су такви да могу утицати на његов живот и по пунолетству“ (чл. 108). С друге стране, малолетник који је навршио 15 година а који је запослен може да располаже својим личним дохотком, али је дужан да доприноси за своје издржавање и образовање. Дужности родитеља према имовини детета не разликују се од истих дужности уређених досадашњим правним нормама.

15. — Вршење родитељског права. Родитељи врше родитељско право споразумно. У случају неспоразума одлучује надлежни орган општине заједнице социјалног старања. Ако родитељи живе одвојено родитељско право врши онај родитељ код кога се дете налази, односно коме је дете поверено на чување и васпитање. Када су у питању одлуке „које битно утичу на будући развој детета одлучују оба родитеља споразумно, па и онај родитељ код кога дете не живи, ако према детету испуњава све дужности“ (чл. 114).

Ако родитељ злоупотребава родитељско право, или дете напусти, или својим понашањем очигледно покаже да се не брине о детету, или грубо занемарује родитељске дужности суд ће, у ванпарничном поступку, својом одлуком лишити таквог родитеља родитељског права. Ако престане разлог због кога му је то право одузето, родитељу ће бити враћено родитељско право одлуком суда.

15. — Вршење родитељског права. Родитељи врше родитељско право, родитељско право престаје пунолетством, тј. навршењем 18 година живота и потпуном еманципацијом, тј. ако малолетник пре навршене 18 године живота склопи брак и по закону стекне аутоматски пословну способност. Новину овде представља ст. 3. чл. 117, који предвиђа да потпуно пословну способност може стећи и малолетник који је постао родитељ, ако за то постоје важни разлози, о чему одлучује суд на предлог надлежног органа општинске заједнице социјалног старања.

17. — Продужење родитељског права. По предлогу родитеља или надлежног органа општинске заједнице социјалног старања, ако дете није способно да се стара само осеби, о својим правима и интересима због телесног или душевног недостатка, суд у ванпарничном поступку може да продужи родитељима родитељско право и после пунолетства детета. Тако је било и по досадашњем праву. Новину представља одредба ст. 2. чл.

118, по којој ако предлог није благовремено поднет пре пунолетства детета за продужење родитељског права, то може бити учињено и после пунолетства детета и суд ће својом одлуком, уколико постоји потреба, продужити родитељско право. Кад престану разлози због којих је било продужено родитељско право, на предлог општинске заједнице социјалног старања, суд ће донети решење о престанку родитељског права. Ове одлуке се уписују у матичне књиге, а ако дете има непокретности и у земљишту књигу и у друге јавне књиге.

18. Мере општинске заједнице социјалног старања. Све оне мере надзора и старања о деци које су по досадашњим прописима биле у надлежности органа старатељства налазе се у у надлежности општинске заједнице социјалног старања, односно њеног надлежног органа. Који ће то орган или сгручна служба одлучити општинска заједница социјалног старања својим самоуправним општим актом.

Такве мере су ограничење родитељског права, одузимањем детета од родитеља и давањем на васпитање и чување другом лицу или установи ако су родитељи занемарили васпитање и заштиту детета или ако је то из других правданих разлога у интересу детета (чл. 120), или у споразуму са родитељима и по сопственој иницијативи упућивање детета, због његових рђавих склоности, ометености у личности и владању, која битно угрожава његов здрав лични развој, у какав завод (чл 121). Мере општинске заједнице социјалног старања могу се односити и на заштиту имовинских интереса детета (захтевање да родитељи поднесу рачун о управљању имовином детета, предузимање средстава обезбеђења на имовини родитеља, захтев да суд одлучи да родитељи имају положај стараоца у управљању имовином детета).

19. — Дужности издржавања. Родитељи су дужни да издржавају своју децу до њихова пунолетства, а ако се редовно школују и после њиховог пунолетства. То су дужни да чине и ако је дете због тежег телесног или душевног недостатка неспособно за самосталан живот а нема довољно средстава за издржавање, у складу са својим могућностима и уз помоћ друштвене заједнице. Родитељ који је лишен родитељског права не ослобађа се ове обавезе. Пунолетна деца су дужна да издржавају своје родитеље ако су неспособни за рад а немају довољно средстава за живот. Ако обавеза издржавања пада на више лица заједно, она се дели међу њима не само према њиховим могућностима, како је било по досадашњем праву, већ „и према томе колико је ко уживао старања и помоћи“ (чл. 126). Закон предвиђа, као и досадашње право, обавезу очуха и маћехе да издржавају своје пасторке, као и обавезу пасторка да издржавају очуха и маћеху ако су их ови дуже времена издржавали и о њима се старали (чл. 127).

Ново словеначко породично право у овај области садржи две значајне новине. По првој поверилац и дужник обавезе издржавања могу о дужности и висини издржавања закључити споразум код надлежног органа општинске заједнице социјалног старања и на основу њега тражити судско

извршење. Друга је још значајнија. Суд је дужан да одлуку о висини износа издржавања дстави надлежном органу општинске заједнице социјалног старања. Овај сваке године „на основу службено утврђеног податка о повећању животних трошкова доноси одлуку о постотку повишења издржавања, врши усклађивање свих алиментација и доноси одлуку о новоутврђеној висини издржавања”. На основу ове одлуке може се захтевати судско извршење (чл. 132).

20. — Усвојење. Услови за усвојење и односи који настају усвојењем Одмах треба напоменути да нове словеначко породично право има само један облик усвојења — потпуно нераскидаиво усвојење. Усвојеник може бити само малолетно лице. То може бити само дете чији су родитељи непознати, или им је већ годину дана непознато пребивалиште, или ако су дете напустили или пред надлежним органом пристали на усвојење детета или, најзад, ако дете нема живе родитеље. Није потребан пристанак родитеља који је лишен родитељског права или је трајно неспособан за изражавање своје воље (чл. 141.) Усвојеник не може бити сродник у правој линији, ни сродник побочне линије другог степена (брат или сестра). Старалац не може да усвоји штићеника, док траје однос старатељства.

Усвојитељ може бити само пунолетно лице, најмање 18 година старије од усвојеника. Надлежни орган општинске заједнице социјалног старања може, у изузетним случајевима, пошто испита све околности случаја и увери се да би такво усвојење било у интересу усвојеника, да дозволи усвојење и усвојоцу који није старији 18 година од усвојеника. Усвојитељ је по правилу југословенски држављанин. Изузетно то може бити страни држављанин, ако надлежни орган општинске заједнице социјалног старања за дете које треба да буде усвојено није могао наћи усвојоца међу држављанима СФР Југославије. За овакво усвојење мора дати сагласност републички управни орган надлежан за послове социјалног старања и републички орган надлежан за унутрашње послове (чл. 140). Брачни другови могу само заједно да усвоје дете, осим ако један од њих усваја дете свог брачног друга, дакле свог пасторка.

Усвојитељ не може да буде: лице које је лишено родитељских права. Лице за које се основано претпоставља да ће усвојење користити на штету усвојеника, лице које не даје јемство да ће усвојеника одгајити за радног члана социјалистичке самоуправне заједнице, лице коме је одузета пословна способност или које је тако душевно болесно да може довести у опасност усвојениково здравље и живот.

Усвојењем настају између усвојеника и његових потомака, с једне стране, и усвојоца и његових сродника, с друге стране, исти односи као између крвних сродника, а престају права и дужности усвојеника према његовим родитељима и осталим сродницима, као и права и дужности родитеља и других сродника према њему. Усвојење се не може раскинути. При усвојењу се у матичну књигу рођених као родитељи усвојеника уписују његови усвојоци.

21. — Поступак усвојења. Ново породично право Словеније је дало велику улогу и значај при усвојењу општинској заједници социјалног старања, односно њеном надлежном органу. Поступак за усвојење започиње по службеној дужности надлежни орган општинске заједнице социјалног старања или га започиње на предлог будућег усвојιοца. Пошто се прибаве изводи из матичних књига рођених и друге потребне исправе за усвојιοца и усвојеника, као и потврда о томе да будући усвојилац није лишен родитељског права, надлежни орган општинске заједнице социјалног старања мора да саслуша пунолетну браћу и сестре, старе родитеље односно ако они нису живи стричеве и тетке детета, ако родитељима пребивалишта није познато или више нису живи (чл. 147). Пре то што донесе одлуку о усвојењу, надлежни орган општинске заједнице социјалног старања, да би се утврдило да ли ће се усвојеник и усвојилац моћи да уживе у нови положај и да ли ће усвојење бити корисно за усвојеника, може да одлучи да будући усвојеник проведе у породици усвојитеља извесно време (чл. 148). Закон не предвиђа трајање овог покушаја. Према томе, оно зависи од слободне оцене надлежног органа општинске заједнице социјалног старања.

Уколико надлежни орган општинске заједнице социјалног старања из садржине поднетих исправа или распитивања о усвојιοцу, или на основу сазнања из времена које је дете провело код будућег усвојιοца утврди да нису испуњени прописани услови за усвојење или да усвојење не би било корисно за усвојеника одбиће предлог за усвајање својом одлуком, или ће обуставити поступак за усвојење ако га је покренуо по службеној дужности. Међутим, ако надлежни орган општинске заједнице социјалног старања утврди да су испуњени сви законом предвиђени услови за усвојење и да је усвојење корисно за усвојеника донеће одлуку о усвојењу. У овој одлуци се обавезно уписује име и презиме усвојеника, које му је одредио усвојилац. Према томе, потпуно се могу променити све ознаке личности детета. Оваква одлука о усвојењу доставља се надлежном матичару ради уписа у матичну књигу родитеља.

Уколико је поступак за усвојење покренут по досадашњим прописима и до ступања на снагу Закона о браку и породичним односима још није донета правоснажна одлука (тј. до 1. I 1977) примениће се одредбе овог закона. То значи да се може засновати само потпуно, нераскидљиво усвојење. Иначе, на усвојена склопљена по досадашњим прописима примењују се досадашњи прописи. Ова усвојења, склопљена по досадашњим прописима, могу, ако су испуњени услови из новог закона, да се измене у усвојења по овом закону, тј. да се претворе у потпуна, нераскидљива усвојења (чл. 229).

22. — Неважност усвојења. Уколико нису испуњени услови прописани законом за усвојιοца и усвојеника усвојење је ништаво. Поступак за поништење одлуке о усвојењу покреће по службеној дужности надлежни орган општинске заједнице социјалног старања, или на захтев усвојеника, његових родитеља или усвојιοца.

23. — Храњеништво. Словеначки израз „рејништво” у преводу значи храњеништво. Морамо напоменути да то није исти правни институт који постоји у другим републикама, већ би овај термин покрио појам правног института породичног смештаја. Храњеништво онако како га предвиђа Пети део Закона о браку и породичним односима СР Словеније је однос уз накнаду, као што је то, на пример, по Закону о породичном смештају СР Србије, породични смештај.

Храњеништво је, као и по ранијем словеначком Закону о рејништву, вид заштите малолетника која се остварује у туђој породици негом, чувањем и васпитањем уз накнаду. Циљ ове заштите је, као што одређује члан 154, да се деца код лица која нису њихови родитељи омогуће услови за здрав раст, образовање, складан лични развој и оспособљавање за самосталан живот и рад. Децу у храњеништво даје надлежни орган општинске заједнице социјалног старања и сами родитељи, али се сва ова деца налазе под друштвеном заштитом и контролом. Према деци датој у храњеништво не престају законска права и дужности родитеља.

Храњеништво није по својој правној природи чисто породично правни институт. ⁽¹²⁾ Оно се састоји из односа између надлежног органа општинске заједнице социјалног старања и детета, између надлежног органа општинске заједнице социјалног старања и храниоца, између надлежног органа општинске заједнице социјалног старања и родитеља и, најглавније, између храниоца и храњеника. Овај последњи однос је најглавнији и представља суштину храњеништва. Хранилац има по закону право чувања и васпитања детета, што је основана садржина родитељског права. Само, треба приметити, ово право не преносе родитељи на храниоца, већ произилази из закона. По својој суштини однос између храниоца и храњеника је породично-правни однос, мада у институту храњеништва има елемената управно-правних, социјалнозаштитних и грађанско-правних. Због тога што није сроднички однос, храњеништво (односно породични смештај) се није сматрало породично-правним институтом и било је регулисано посебним прописима. Словеначки законодавац сматрајући да је храњеништво по својој садржини породично-правни однос регулисао га је породично-правним нормама. ⁽¹³⁾

24. — Храњеништво по одлуци надлежног органа општинске заједнице социјалног старања. У храњеништво надлежни орган општинске заједнице социјалног старања даје: 1) дете које нема своју породицу, 2) дете које из разних узрока не може живети код родитеља или 3) дете чији је телесни и душевни развој угрожен у средини у којој живи. Но без обзира на ово надлежни орган може дати у храњеништво дете коме је потре-

¹²⁾ Потпунија обавештења о овом питању в. Зупанчић Карел, Правни аспекти рејништва, Љубљана, 1973 (докторска дисертација).

¹³⁾ Храњеништво — „рејништво” је најближе патронату совјетског права (у том смислу в. Финжгар А., Родбинско право, Љубљана, 1970, стр. 197). Овај облик дечје заштите не регулише се ни у Основама ни у законодавствима совјетских република о браку и породици (осим по Кодексу о браку и породици Литавске ССР — чл. 159—165 — и Узбечке ССР — чл. 208—215), мада је раније био и у овим законодавствима уређен (в. Бољајева А. М. Ворежеикин Е. М., Советское семејноје право, Москва, 1974, стр. 289, 290).

бно оспособљавање у складу са посебним прописима (деца са сметњама у телесном и душевном развоју).

Дете се даје у храњеништво уз пристанак родитеља односно родитеља код кога живи. Није потребан пристанак родитеља коме је одузето родитељско право. Ако се дају одједном у храњеништво више деце која су међусобно браћа и сестре дају се у исту породицу.

О давању детета у храњеништво надлежни орган општинске заједнице социјалног старања доноси одлуку. На основу ове правоснажне одлуке овај орган склапа са хранитељем уговор о храњеништву. Овај уговор се закључује у писменој форми. У уговору се морају одредити права и дужности храниоца, као и висина и начин плаћања.

По извршеној предаји детета у храњеништво надлежни орган општинске заједнице социјалног старања дужан је да настоји да се отклоне узроци због којих је дете предато у храњеништво.

Пошто је храњеништво једна врста породично-правног односа то се за храниоца предвиђају посебни услови. Изрично се предвиђа (чл. 162) да хранилац не може бити: лице коме је одузето родитељско право или које иначе по закону не би могло да буде старалац; лице које живи заједно са брачним другом коме је одузето родитељско право односно које по закону не би могло бити старатељ; лице код кога би био угрожен телесни или душевни развој храњеника или би било ометено његово образовање. Закон такође изричито предвиђа (чл. 163) да хранилац мора да буде старији од храњеника најмање 18 година, али не сме да буде старији од 60 година. Од овога се може одступити и склопити уговор о храњеништву само пошто надлежни орган општинске заједнице социјалног старања испита све околности случаја и увери се да би храњеништво било од користи за храњеника.

Дужности храниоца су нарочито: да храњеника правилно негује, одгаја и даје му примеран стан, исхрану, одело и обућу, као и школске личне потребштине; да се стара за осећајно прилагођавање храњеника у дому храниоца и за одговарајуће понашање свих чланова храниоцевог дома према храњенику; да се стара о здрављу храњеника; да се стара о уредном похађању школе од стране храњеника и што успешнијем испуњавању његових школских обавеза; да се стара о храњениковом правилном односу према учењу и раду, као и о стицању радних навика; да се стара о укључењу храњеника у професионално оспособљавање или одговарајуће запослење. При свему овоме мора да сарађује са школом и здравственом службом.

Хранилац треба да сарађује са родитељима храњеника. Сва важнија питања чувања и васпитања храњеника мора да уређује споразумно са родитељима односно стараоцем и надлежним органом општинске заједнице социјалног старања. Он је дужан да дозволи родитељима храњеника да посећују своје дете и да поспешује њихове међусобне контакте.

Рад храниоца је под надзором надлежног органа општинске заједнице социјалног старања. Због тога је он дужан да га обавештава о свим околностима важним за развој детета, нарочито о његовом здрављу, осећајном животу, образовању и професионалном оспособљавању. Надлежни орган општинске заједнице социјалног старања нарочито контролише васпитање и образовање храњеника, као и испуњавање других обавеза из уговора о храњеништву. Он по потреби предузима мере да се у свим случајевима и на најбољи начин остварује циљ храњеништва. Због тога је хранилац дужан да се држи његових упутстава и да омогући вршење контроле над својим радом.

Храњеништво престаје: 1) пунолетством детета, односно и раније ако је храњеник оспособљен за самосталан живот и 2) кад престану разлози због којих је била потребна предаја детета у храњеништво.

Уговор о храњеништву престаје: 1) кад престане храњеништво, 2) ис теком времена за које је био закључен уговор о храњеништву, 3) отказом, 4) раскидом и 5) смрћу храњеника или храниоца.

Уговор о храњеништву може се отказати писменим путем или усмено на записник уз отказни рок од три месеца, уколико уговором није одређен дужи отказни рок. Надлежни орган општинске заједнице социјалног старања мора да раскине уговор о храњеништву када је у породици храниоца наступио случај због кога једно лице не може бити храниоца (на пример, лишен родитељских права итд.). Он може раскинути уговор о храњеништву ако породица храниоца не испуњава своје дужности према детету или ако из оправданих разлога хранилац тражи раскид овог уговора.

У случају отказа или раскида уговора о храњеништву надлежни орган општинске заједнице социјалног старања дужан је да предузме мере за даљу заштиту детета.

25. — Предаја детета у храњеништво од стране родитеља. Сами родитељи могу дати дете у храњеништво. У том случају они и лице које прима дете у храњеништво (хранилац) морају најкасније у року од месец дана да о томе обавесте надлежни орган општинске заједнице социјалног старања, који је, пак, дужан да о томе обавести своју општинску заједницу социјалног старања. Уколико је код лица коме су родитељи сами дали дете у храњеништво угрожен телесни и душевни развој детета или се основано може закључити да у датој средини неће да буде постигнут циљ храњеништва надлежни орган општинске заједнице социјалног старања дужан је да предузме потребне мере у корист детета.

26. — Старатељство. Ново породично законодавство СР Словеније у суштини преузима одредбе Основног закона о старатељству од 1965. Истина оно раније одређује појам старатељства, али се он може видети одредбе члана 178 који одређује циљеве старатељства над малолетним лицима (да се старањем, васпитањем и образовањем свестрано развије личност малолетних штићеника и да се штићеници оспособе за самосталан живот и рад и развију у радне чланове социјалистичке самоуправе).

заједнице) и над другим лицима (заштита њихове личности, која се остварује пре свега опсрбом, лечењем и оспособљавањем за самосталан живот), додајући да је циљ, старатељства такође осигурање имовинских и других права и интереса лица која су под старатељством.

Новину представља искључење појма органа старатељства. Послови старатељства, (остварење циљева старатељства), поверени су општинској заједници социјалног старања. Уопште, то је једна од најзначајнијих новина словеначког породичног права. Социјално старање добило је нове дужности на подручју брачног права општинска заједница социјалног старања надлежна је за давање одобрења за склапање брака малолетнику, сроднику у 4 степену сродства побочне линије, надлежна је за обављање покушаја мирења приликом развода брака) и на подручју родитељског права (пored мера које примењује у вршењу надзора над остваривањем родитељског права, старање о валоризацији издржавању итд.). Надлежност органа старатељства у свим областима заштите и помоћи породици пренета је у СР Словенији још 1974, доношењем Закона о социјалној заштити („Урадни лист СР Словеније”, број 39 од 31. XII 1974). на општинске заједнице социјалног старања. Надлежни орган општинске заједнице социјалног старања отвара старатељство, поставља староца, врши надзор над његовим радом, смењује или разрешава дужности староца, одређује му награду и врши све послове које су по Основном закону о старатељству и републичким и покрајинским законима о старатељству стављени у надлежност органа старатељства. Иако закон не одређује који је то надлежан орган, на основу одредаба наведеног Закона о социјалној заштити СР Словеније, може се закључити да је то организација удруженог рада која обавља стручни рад у области социјалног старања на одређеном подручју, а то је, у см. чл. 33. пом. Закона, центар за социјални рад.

27. — Казнене одредбе. Предвиђене су у две казнене одредбе, две новчане казне за невршење обавеза из овог закона. По првој (чл. 224, организације удруженог рада и друга правна лица, која не дају тачне податке о дохоцима оног лица које је дужно да плаћа издржавање казниће се за прекршај новчаном казном до 5.000 динара. За исти прекршај казниће се новчаном казном до 1000 динара и одговорно лице организације удруженог рада односно другог правног лица. На тај начин је обавеза одговорних организација удруженог рада односно одговорних лица у њима санкционисана, што је новина у нашем породичном законодавству.

По другој одредби (чл. 225), родитељи, старалац односно хранилац који не пријави надлежном органу општинске заједнице социјалног старања у прописаном року да су предали односно примили дете у хранење казниће се за прекршај новчаном казном до 500 динара.

28. — У прелазним и завршним одредбама (чл. 226—232), поред осталог, обавезују се све општинске заједнице социјалног старања да у року од три године, по ступању на снагу Закона, тј. до 1. 1. 1980. године, осну-

ју брачна саветовалишта (није нигде речено који ће стручњаци обавезно сачињавати брачно саветовалиште). Због тога се одлаже и спровођење одредбе да будући брачни другови подносе потврду о посети брачног саветовалишта пре но што се приступи венчању за 1. I 1980. Исто тако одлаже се и спровођење поступка покушаја мирена у случају развода брака по споразуму, који по чл. 68—70. треба да се обави пред надлежним органом општинске заједнице социјалног старања, и то такође до 1. I 1980. године. Због тога ће се за ово време примењивати одредбе из Закона о парничном поступку које се односе на покушај мирена, који, иначе, у осталим одредбама, као и остали основни закони из области породичног права, престаје да важи даном ступања на снагу Закона о браку и породичним односима СР Словеније, тј. 1. I 1977. године.

Покушали смо да у најкраћим цртама изложимо ново словеначко породично право. Многа питања која смо једва дотакли (или их нисмо ни додирнули) биће, вероватно, предмет дискусије југословенских правника. Ово тим пре што је у овом раздобљу нашег социјалистичког развитка нужно за наше нове потребе да тражимо нова и боља решења многобројних проблема који се јављају у вези са преображајем породице и породичних односа.

др Војислав Бакић

НЕКА ОПШТА ПИТАЊА У ВЕЗИ СА ПОСТДИПЛОМСКИМ СТУДИЈАМА

Универзитетска настава, а у оквиру ње и настава на правним факултетима, садржавала је у себи увек, поред редовне наставе, тј. наставе за стицање факултетског образовања, и разне облике тзв. подстипломске наставе односно постдипломских студија, при чему су врсте, начин извођења, поступак остваривања, обавезност, унутрашња сопствена ступњевитост, круг лица којима је та настава служила, степен друштвене валоризације академских титула и назива који су се стицали таквом наставом, и много других питања у вези постдипломске наставе били различито — и просторно и временски у истом простору — решавани. А све то у првом реду у вези са циљем односно задацима који су жељени односно постављани у једном одређеном моменту у свакој појединој држави или у оквиру сваког појединог универзитета односно факултета. Отуда и свако, па, дакле, и данашње разматрање постипломске наставе односно постипломских студија треба да бива сагледавано како у целини онога што је било, што јесте и што бисмо желели да буде, тако и у аспекту друштвених потреба одређеног момента, уоквирених, као и увек, условима за задовољавање тих потреба и оцењивањем свега што је до сада постигнуто у овој области. Потребно је, дакле водити рачуна о искуствима која су стечена и о потребама и захтевима данашњице и (посебно у овој материји) још више сутрашњице, те на основу тога и давати оцене пређеног и изграђивати односно усавршавајући путеве за даљи рад у области постдипломских студија.

Полазећи од овога и желећи што је могуће више да искажемо и прикажемо пуну реалност онакву каква јесте, ми ћемо се овде задржати на неколико општих питања која су изразито и превасходно друштвено-политичког (а не школско-педагошког) карактера и која се, речено то, изречено или не, нужно увек и у сваком моменту намеће као оквир-љустура проблематике постдипломске наставе односно постдипломских студија.

I. — Савремена значајна карактеристика постдипломских студија је њихова комплексност.

Издавање проф. др Борислава Т. Благојевића, председника Већа последипломских студија Правног факултета у Београду, на свечаном отварању нове школске 1976/77 године последипломска студија одржаном 8. XI 1976.

За разлику од стања пре неколико деценија, када су се постдипломске студије састајале скоро искључиво од студија за стицање доктората, данас ове студије обухватају низ облика и низ садржина које имају своје специфичне циљеве, разликујући се по задацима који се желе остварити, по групама људи на које се односе, по природи и нивоу знања које треба савладати, по техници извођења, итд.

Отуда је немогуће говорити о питањима постдипломских студија као некој јединственој проблематици. Напротив. Пре би се могло рећи да се овде под једним насловом подразумевају и обухватају врло различите ствари, о чему се мора посебно и изричито водити рачуна, ако се хоће остати на терену реалности. Реч је, дакле, о једној врло многострукој и многостраној појави, која носи јединствени наслов, што може да ствара забуне и заблуде, којима смо не само изложени него и под којима у суштини живимо, тако да би било нужно ослободити се што пре и што потпуније свих тих забуна и заблуда.

II. — Циљеви и задаци који се желе постићи путем постдипломских студија су доста различити, и они се могу свести на три групе, категорије, које се битно између себе разликују.

1. — На једној страни циљ постдипломских студија може бити оспособљавање и доказивање способности за научни рад или бар за примену научних метода у стручном и професионалном раду, и то путем стицања одређених академских степена научног карактера, као што су магистратура и докторат наука.

Ово су до сада не само најразвијенији него и скоро искључиви облици постдипломских студија, којима су и факултети и кандидати посвећивали највише пажње, а према којима је друштво показало и посебно поверење, тако да се ови облици најчешће идентификују са самим постдипломским студијама.

Овакво место ових врста постдипломских студија (магистратура и докторат) настало је, по нашем мишљењу, управо стога што су овакве студије и академски степени који су се њиховим завршавањем стицали служили за испуњавање услова за вршење одређених послова на факултетима и научним институтима. Највећи број ако не кандидата који су се уписивали на ове студије а оно свакако кандидата који су завршавали ове студије (посебно докторат наука) био је из круга лица која су се већ налазила на раду на факултетима или у научним институтима, или из круга лица која се спремају за рад на овим пословима односно која, често неречено и чак прикривено, имају жељу да се посвете наставном и научном раду на факултетима и институтима

Овој врсти постдипломских студија, које су имале у неку руку карактер и задатак да обезбеде просту и проширену репродукцију универзитетске наставе и научног рада (отуда се стално истицало и подвлачило да постдипломске студије треба да служе образовању наставног и научног подмлатка), посвећивана је до сада ако не искључива а оно свакако

највећа пажња од стране факултета. До тога је долазило, треба отворено рећи, због традиционалности у раду наших факултета, јер је оваква врста постдипломских студија, по своме карактеру (иако не увек по својој садржини) у основи значила наставак постдипломских студија из ранијих времена, при чему се ова врста постдипломских студија још увек сматра управо оном која највише одговара природи и карактеру факултета као образовних установа. Ипак, овакву ситуацију не треба везивати само за традиционалност факултета (која је овде, као појава, имала оправдање, али која је као појава приоритетног и чак монополног карактера штетно утицала на изградњу једног комплексног и целовитог система постдипломских студија које би одговарале потребама савременог и модерног друштва), него и за „друштвену климу“ која је управо ишла у прилог оваквом стању и која је упућивала и сама кандидате да имају поверења и да се посвећују управо оваквој врсти постдипломских студија, при чему је, у вези са друштвеном валоризацијом академског звања магистра, долазило до проглашавања за овакву врсту постдипломских студија и оних случајева који су то релативно мало били.

2. — На другој страни циљ постдипломских студија је имао да буде спремање специјалиста за одређене врсте, групе, категорије најважнијих послова у нашем друштву, посебно у привреди (разуме се на правним пословима).

Постављање овог циља и задатка пред наше правне факултете је постало неопходно с обзиром, с једне стране, на садржину саме факултетске наставе у току редовних четворогодишњих студија (она даје у суштини правника општег лика, без обзира на евентуално постојање извесних опционих група предмета у завршним годинама студија — што се чак, по правилу, и не убележава у дипломе о завршеном факултету), а с друге стране, с обзиром на потребе нашег друштва и наше привреде посебно да нужно образују и имају правне стручњаке који би били специјалисти за поједине врсте, групе, категорије послова. Савремено друштво, а тога је морало постати свесно и наше друштво, не може и не сме више очекивати да се овакви специјалисти формирају и стварају „анархично“, случајно и само путем праксе рада на односним местима и пословима, при чему, разуме се, та пракса остаје увек изванредно значајна „школа живота“, незаменљива али исто тако данас и недовољна. Нужно је изградити систем преко кога би се имали стварати овакви специјалисти у нашем друштву, а тај систем свакако се најбоље може и мора уклопити у факултетску постдипломску наставу, као једна њена врло значајна и врло обимна врста. И не само то. Та и таква врста постдипломске наставе мора бити и посебна и оквиру ове наставе, и по садржини, и по трајању, и по организацији, и по методологији извођења, и по времену—добу организовања, при чему је нарочито важно да она не постоји и не буде стално сагледавана било „у сенци“ магистратуре (што је чини нам се врло често случај, и то не само од стране самих факултета него можда још више од стране самих кандидата, што опет, свакако, није случајно и без разлога), било као неки „споредни“ облик постдипломске наставе који се организује *ad hoc*, случајно а најчешће и невољно, као нешто „натурено“ факулте-

тима, што се прихвата и организује само кад је и посебно рентабилно. Постдипломска настава за специјализацију требало би да буде стална, систематска и редовна исто онако као што је то настава за магистратуру, а можда и више, при чему најновија искуства из области наставе медицине и технике могу да буду врло корисна и инструктивна.

Очигледно је да оваква постдипломска настава за специјализацију не постоји на нашим факултетима. Не би се могло рећи да је и сам прилаз и поимање ове наставе на факултетима управљено у овом смислу, што је свакако велики пропуст. Отуда и потреба претходне борбе за јасно и правилно сагледавање места и карактера постдипломске наставе за специјализацију на факултетима, при чему би се с правом могло од стране факултета констатовати и приговорити непостојање ни јавне представе ни подношења захтева од стране радних организација којима су овакви специјалисти данас неопходни, а због чијег непостојања те радне организације и наша привреда имају врло велике штете. То је тачно, но то, на жалост, није једина појава овакве врсте, тј. није једини случај да „они“ за које правни факултети образују стручњаке немају ни довољно контакта са факултетима, нити дају оцену квалитета и „употребљивости“ стручњака које добијају са факултета, нити чине сугестије у коме правцу би требало усмеравати формирање наших правника — што би управо ти „корисници правничких кадрова“ и друштво у целини требало и морало да чини. Међутим, констатовање и осуђивање оваквих појава не смањује потребу и дужност самих правних факултета да до краја поставе и изграде систем постдипломских студија за специјализацију, да се за остварење тога система боре, да натуре тај систем управо онима који ће од њега имати највише користи да развију својим дипломираним студентима, осећање потребе за специјализацијом и да се, овим и свим другим, боре и изборе за друштвену афирмацију и валоризацију специјализирања знања, као данас неопходног за савремено друштво. Неће бити лако то учинити, али је на томе нужно радити, и то иницијативно и највише управо од стране самих правних факултета, чиме ће они још једном доказати да прате, разумеју и чине све да задовоље потребе друштва у коме постоје и делају. И још више — што је данас све више задатак факултета—да развију свест код друштвених фактора и одговарајућих друштвених снага и центара интереса о значају и нужности специјализованог, а то значи продубљеног знања за одребене послове, што у крајњој линији води организовању постдипломске наставе за специјализацију као редовног облика наставе на факултетима.

3. — На трећој страни циљ постдипломских студија би имао да буде осавремењавање и иновација знања дипломираних правника, у вези са општом констатацијом да знање стечено за време редовних студија не може да буде довољно за цео радни век човека. На тај начин, овај облик постдипломске наставе се појављује као задовољење захтева за тзв. перманентним образовањем, при чему, за разлику од прва два случаја, факултети могу само једним делом да учествују у остварењу тог перманентног образовања (пошто и многе друге установе и организације могу у великој мери у томе да дају врло значајан допринос).

Међутим, иако у остваривању задатка осавремењавања и иновирања знања дипломираних правника факултети могу да учествују само једним делом, то никако не значи да би то учешће смело бити сведено на најмању меру, а поготову то не бе смело да значи да за овај и овакав рад факултети треба да увек очекују иницијативу и потстицај са стране. Не рефлектирајући на било какав монопол, факултети треба да изграде систем свога рада на осавремењавању знања дипломираних правника, с тим да са тим системом треба да рачунају сви други — и они који такође раде на оваквим пословима и они на које се овакав рад односи. Разуме се, све то треба да буде урађено, постављено и организовано у договору са многим органима и организацијама који постоје у нашем друштву при чему је потребно, по нашем мишљењу, кад је реч о факултетима, да све то буде формулисано као један дугорочан систем који би, уз планирање на врло дуг период времена, обухватио што већи број дипломираних правника, јер правним факултетима не може никако бити свеједно да ли ће знање, а у вези са тим и рад њихових бивших студената увек одговарати односном времену. Битно је, дакле, да се схвати и оствари поставка да се редовне студије на факултету не прекидају стицањем факултетске дипломе, већ да се та диплома, путем осавремењавања знања, има ревалоризовати у току времена. На факултетима је да то унесу у бит свога постојања и делатности, и да свој рад битно преоријентишу у том правцу. Разуме се да се при томе мора бити врло реалан, али и имати идеале за које се вреди борити. Број и обим правних факултета у нашој земљи већ омогућава да се и овај задатак постдипломске наставе постепено почне остваривати.

III. — Једно од врло значајних питања у оквиру постдипломских студија је однос између магистратуре и доктората наука као два академска научна степена у оквиру дела постдипломских студија усмерених у првом реду на формирање и оквалификовање универзитетских наставних кадрова и научних радника. У начелу су то два одвојена академска степена, при чему би и магистратура могла представљати завршни ступањ у постдипломским студијама. У пракси се то и дешава, али је стварно стање по правилу другачије. Магистратура је постала најчешће само степеница ка докторату наука, при чему у већине људи, а посебно у оних који су завршили само магистратуру постоји осећај и схватање да није постигнут жељени циљ, да нису успели у постдипломским студијама. Може се с правом критиковати овакво стварно стање, јер има пуно разлога да се и на магистратуру гледа као на један завршни степен у студијама. У томе правцу би нешто могли и сами факултети допринети, али не много. Све док друштвена валоризација магистратуре не буде промењена, све док магистратура као академски степен не добије одређену објективну вредност као услов за добијање одн. бар као елеменат приоритета при добијању радног места, данашње стање се неће моћи променити, при чему треба имати у виду и чињеницу да већ сами факултети, у своје професионалном животу и организацији, обично не дају магистратури било какав значај или бар не запажени значај, чак и за случај када је магистратура праћена низом врло квалитетних научних радова или са

великим успесима у поступку извођења универзитетске наставе (зато је тешко очекивати да други више цене и дају значај магистратури него што то чине сами факултети који дају тај академски степен — треба имати у виду само тако честу праксу да се за асистенте више бирају кандидати без магистратуре него они са магистратуром).

Међутим, имајући у виду садашње стање, од посебне важности је чињеница да је магистратура постала нужан услов и степеница доктора наука (нека врста „међустепена“ између факултетске дипломе и доктората наука). Бар на правним факултетима. То је имало, између осталог, две последице, чија оцена вредности је различита. С једне стране, сигурно је да магистратура обезбеђује једну солиднију основу за стицање доктората наука, посебно за лица која ће се посветити наставничком позиву на факултетима. С друге стране, неопходност магистратуре као услова за стицање степена доктора наука је изванредно продужило рок у коме неко лице може да стекне степен доктора наука, утичући при томе да је и број таквих лица постао доста мали, тако да се с правом поставља питање да ли са тим бројем доктора наука наши факултети обезбеђују и само замену већ постојећег наставног и научног кадра, при чему се све више јавља „једнокандидатски систем“, и то по правилу као последица објективног стања недовољности кандидата са степеном доктората наука (а при томе се често не виде прави узроци зашто је то тако).

Овакво стање скоро „монопола“ магистратуре као услова за стицање доктората наука, и последице које су услед тога наступиле, последице које се у многа не могу позитивно оценити, поставили су ово питање на дневни ред живота наших факултета, без обзира што се оно директно не разматра. Траже се решења да се, уз очување фактичког стања односа магистратуре и доктората наука, омогући брже завршавање како магистратуре тако и доктората, при чему се, на пример, указује на преобимност магистарских теза, на обимност и разноврсност материје усмених магистарских испита, на претерани број претходних услова који се морају испунити да би се могло прићи магистарском испиту, и др. То је свакако потребно и нужно, управо и због тога што су се на многим правним факултетима хипертрофирале обавезе и захтеви у погледу целине магистратуре, која је у многим случајевима у пракси скоро изједначавана са ранијим докторатом на правним факултетима.

Међутим, и поред као и независно од ових тенденција и покушаја да се „олакша“ стицање магистратуре, остаје на дневном реду питање оправданости данашњег система стицања доктората наука под условом претходно стеченог степена магистра. О томе би факултети морали да сами оцене ситуацију и да буду носиоци иницијатива за евентуалне промене стања, разуме се, ако набу да су такве промене, у самом систему, потребне и оправдане. А кад то факултети нису сами оценили, онда је свакако представљао изненађење Закон о високом школству донет у СР Србији који (чл. 53) предвиђа да се докторат наука, поред досадашњих начина, може стећи и само уз положени усмени докторски испит и одбрањену докторску дисертацију, при чему је прописано да се усмени докторски испит полаже из оне научне дисциплине или оних научних дис-

циплина на које се односи докторска дисертација. На овај начин, поред досадашњег редовног начина стицања доктората наука уз претходно стечени степен магистра, уводи се и још један нови, такође редован начин стицања доктората наука уз само претходно положени усмени докторски испит.

У вези са овом новином у Закону СР Србије, а мислимо и независно од тога, поставља се начелно питање да ли је оправдано да се докторат наука стиче скоро искључиво (бар на правним факултетима) уз услов претходно завршене магистратуре, или би требало предвидети да се докторат наука може стећи само уз претходно положени усмени докторски испит и разуме се успешно одбрањену докторску дисертацију. Ово питање се поставља, треба то нагласити, не зато што путем досадашњег система стицања доктората наука уз претходно завршену магистратуру нису постижани позитивни резултати. Напротив. Као што смо већ рекли, ти резултати се могу и морају позитивно оценити, уз све незадовољавајуће последице да је то онемогућавало младим људима да се што пре осамостале било као универзитетски наставници било као институтски научни радници. Питање се поставља зато што постоје и други начини да кандидати, и без магистратуре, покажу и докажу да знају оно што је потребно за стицање доктората наука, а посебно да су такви кандидати израдили докторску дисертацију која по квалитету ниу чему не заостаје иза докторских дисертација кандидата који су претходно завршили магистратуру.

У вези са овим свакако да се намеће претходно питање какво место има сама докторска дисертација при стицању академског степена доктора наука. Да ли је она као доказ способности за научни рад и као признати квалификовани научни рад одређене врсте не само завршни део него и најважнији и одлучујући део целокупног рада за стицање академског степена доктора наука. Ми мислимо да је ово друго и да је при испуњавању услова и захтева за степен доктора наука потребно главни део сконцентрисати на саму докторску дисертацију, а да све остало што јој, као школски услови, претходи треба да буде сведено само на најнужнију меру. Самом докторском дисертацијом и одбраном докторске дисертације треба јавно (не заборавимо да је управо то у стицању доктората јавно, при чему би обавезно свака докторска дисертација морала бити објављивана, број чланова комисије за одбрану повећан, а састав комисије учинити обавезно „екстра-муралним“) показати и доказати способност за научни рад и остварени резултат у научном раду. Томе треба све да буде подвргнуто у систему стицања степена доктора наука, тако да треба тражити начине, уз очување и чак повећање досадашњег нивоа и квалитета докторских дисертација, да што већи број способних младих људи, и то док су још врло млади, завршава докторат наука и самостално се посвећује наставном и научном раду.

Отуда, с обзиром на све ово мислимо да треба отклонити данашњи скоро искључиви пут стицања доктора наука уз претходно стицање степена магистра. Потребно је, дакле, омогућити и у пракси на бази јед-

накости остварити више начина за стицање доктората наука, чије коришћење ће бити остављено процени самих кандидата, који ће се излагати одређеном ризику ако изабереу начин који није у складу са њиховом способношћу, радиношћу, интуитивношћу и самосталношћу. А ако се, као принцип, прихвати ово гледиште, онда ће бити лако утврдити и регулисати те различите начине за стицање доктората наука, при чему ће бити потребно ослободити се процењивања данашњег система стицања доктората, уз све, поновимо, признање позитивног, што је досадашњим системом остварено, али и уз сазнање и признање да се исто то позитивно може постићи и другим начинима, посебно оним који ће бити мање школско-педагошки и код којих ће индивидуална и изузетна способност кандидата за докторат наука бити више изражена.

IV. — У вези са садржином, обимом, дужином трајања, техником извођења било које врсте и облика постдипломске наставе могу се поставити многа заједничка питања од интереса за све наше правне факултете, и биће увек не само интересантно него и узајамно корисно заједнички сагледавати и разматрати та и таква питања. Међутим, не треба очекивати, а то можда и не одговара нашим потребама, да ће се у многим од оних питања постизати и прихватати заједничка решења. То је стварност нашег система при чему увек треба међусобно размењивати и користити искуства, без жеље да се постигне нека униформност у систему постдипломске наставе на нашим факултетима. У сваком случају степен заједничности постипломске наставе биће свакако мањи него што је он код редовне факултетске наставе, а тај степен заједничности ни у ове друге није много велики, а можда није ни онолики колики би, у интересу свих, могао и требало да буде.

Кад је реч о природи и карактеру постдипломске наставе за магистратуру, мислимо да су од посебног значаја три питања.

1. — Врло често се систем, садржина и тематика наставе за магистратуру бар у једном њеном (и то не незнатном) делу сагледавају и одређују као наставак наставе на редовним факултетским студијама, као неке врсте продужења и допуне ове друге наставе, с обзиром да њоме многа питања нису могла бити обухваћена.

Кад је реч о начелном прилазу настави за магистратуру, најчешће се ово негира. Међутим, у пракси и „атмосфери“ је не ретко ова ситуација. А таква ситуација тамо и колико постоји није правилна, тако да би се против ње вредело заложити и борити. То нарочито важи кад је реч о садржини усмених магистарских испита који најчешће представљају, бар једним делом, понављање, уз извесно проширење и продубљавање материје, исте материје која се тражи на испитима у току редовних студија, до чега у највећој мери долази управо као последица оваквог схватања односно овакве фактичке ситуације односа редовне факултетске наставе и наставе за магистратуру.

Мислимо да није потребно ни доказивати ни образлагати да ово односно овакво фактичко стање није добро.

2. — У највећем броју случајева систем наставе за магистратуру се састоји из група образованих према основним дисциплинама на факултетима или приближно по броју и називу катедара на факултетима. У последње време се групе у оквиру постдипломске наставе све више образују тематски (нпр. самоуправљање, правни режим комуналног система, спољнотрговинско пословање, и др.).

Свакако да су оба ова критеријума за образовање група у оквиру наставе за магистратуру оправдана. Међутим, постоје факултети у којих су групе образоване само по првом критеријуму, тј. према основним дисциплинама на факултетима или приближно по броју и називу катедара на факултетима. Овакав прилаз образовању група у оквиру наставе за магистратуру, уколико је он искључиво коришћен, не чини нам се оправданим ни правилним. Данас се све више, и у оквиру правних студија, мора водити рачуна о мултидисциплинарним прилазима, у оквиру самог правног проучавања, појединим проблемима, јер све више има проблема који се могу у пуној мери сагледати и правилно разумети и решавати само ако буду мултидисциплинарно обрађивани. То нарочито важи за постдипломску наставу уопште, а у оквиру ње напосе за наставу за магистратуру. Зато нам се чини да би сви факултети морали убудуће да групе у оквиру наставе за магистратуру образују и тематски, примењујући при томе све више систем, ако тако можемо да кажемо, мултидисциплинарних правних студија. А да би се у овом правцу постигли успеси, биће потребно ослобађати се традиционалних прилаза поделе права на правно и приватно или поделе права на класичне правне дисциплине и наставне предмете.

3. — Често се чине приговори на сувишну одређеност и фиксност материје које би биле обухваћене појединим групама у оквиру наставе за магистратуру и уопште у оквиру постдипломске наставе. Указује се на потребу да се кандидатима пружи више могућности избора материја које би биле довољне за стицање степена магистра. При томе се често указује на системе или праксу који постоје у неким државама.

Свакако да би било добро нешто учинити у овом правцу. Међутим, не може се очекивати да ће бити много у овом погледу и учињено, и то најпре с обзиром да је број курсева на постдипломским студијама на нашим правним факултетима још увек релативно мали, а затим и стога што је и сам број кандидата мали.

V. — Једно од начелних питања постдипломске наставе, посебно наставе за магистратуру, јесте и питање броја кандидата који би се могли уписати на поједине облике постдипломске наставе. Стално је присутно тзв. питање селекције кандидата, при чему је основ за ову селективност, а то у суштини значи за ограничавање броја кандидата за постдипломске студије, посебно за магистратуру, сасвим другачији од основа за овакво питање односно овакву појаву при упису на редовне факултетске студије. Код постдипломских студија се овај захтев за селективношћу поставља у жељи да се за ове студије опредељују односно уписују само кандидати за које се претпоставља да имају смисла и способности за ову врсту студија. Кажемо претпоставља, пошто се услови за упис

на постдипломске студије везују најчешће за просечну оцену постигнуту у току редовних факултетских студија.

Свакако да је за успех на постдипломским студијама значајно претходно знање стечено у току редовних факултетских студија или евентуално у практичном послу после дипломирања. Међутим, код постдипломских студија долази много више до изражаја не само индивидуални рад него и индивидуална наклоност кандидата, тако да нам се не чине оправданим било каква ограничења при упису на постдипломске студије, пошто овде сваки систем селективности може евентуално да спречи изразите индивидуалности да се управо на пољу научног рада покажу и докажу далеко више и квалитетније него што су то чиниле у току редовних факултетских студија. Због тога мислимо да треба при упису на факултетске студије, посебно за стицање степена магистратуре, уклонити свако ограничење и одбацити сваки систем претходне селекције, јер он не само да није нужан и оправдан, него може да спречи да се таленти и вредносне индивидуалности не изразе на пољу науке. А све ово посебно важи ако за стицање доктората наука буде постојао, као редовни, и други начин сем данашњег начина везаног за претходно стечени степен магистра.

VI. — У систему постдипломске наставе и постдипломских студија на нашим факултетима постоје знатне разлике. И то у многим питањима и у многим правцима. То је реалност са којом треба рачунати. Она ће свакако наставити да постоји, при чему, као што је већ раније указано, највећи део тих разлика је и оправдан и не повлачи никакве ни тешкоће ни негативне последице, иако то никако не треба да значи да ипак нема питања код којих би могло и требало доћи до заједничких решења у већем броју и у већем обиму него што је то данас случај.

Међутим, полазећи од постојећег стања и поштујући сву самосталност и сву самоиницијативност сваког од факултета кад је реч о постављању и организовању система постдипломске наставе (односно тачније речено, по нашем мишљењу, постдипломских настава), мислимо да постоји могућност и потреба заједничких подухвата и међусобне помоћи при организовању и извођењу постдипломске наставе од стране наших правних факултета. Облици и домаћај те сарадње могу бити врло различити и мењани у току времена на бази постигнутих искустава. У томе смислу ми бисмо овде указали на два таква облика који нам се чине и оправданим и могућим и нужним. С једне стране било би могуће и корисно постићи договор између факултета било о подели појединих области за организовање постдипломске наставе како би се избегла непотребна дуплирања, било о заједничком — међуфакултетском организовању ове наставе за поједине области правних наука. С друге стране, ангажовање наставника са других правних факултета у нашој земљи и ангажовање вануниверзитетских научних радника и истакнутих стручњака при извођењу постдипломске наставе морало би бити далеко веће, шире и систематичније него што је то до сада био случај, уколико је то у последње време уопште био случај пошто је овај облик ширења и појача-

вања „кадровске“ базе постдипломских студија био сасвим занемарен ако не и свесно избегаван.

Мислимо да није потребно посебно образлагати ни оправданост ни корисност оваквих облика рада у оквиру постдипломских студија. Не треба заборавити, с једне стране, да је број кандидата за постдипломске студије неких области права врло мали, и да је нерационално паралелно, бар не у исто време, организовање те наставе за те области на више факултета, при чему се треба борити против субјективног осећања усмереног на стварање школа и центара везаних за појединце. С друге стране, не треба заборавити да ниједан од наших факултета није толико ни бројан ни самодовољан да може без пропуста организовати и извести постдипломску наставу само са својим снагама, само са својим наставним особљем. Потребно је ослобађати се осећања самодовољности и затворености, осећања која су, на жалост, врло много присутна у овој сфери живота наших факултета, и не само њих. Јер, признате и постојеће разлике и специфичности у области факултетске наставе добиће своје пуно оправдање и дати очекиване позитивне резултате само ако се у вези њих и на основу њих буде организовала максимална и суштинска сарадња управљена на интеграцију свих снага на заједничким циљевима и подухватима. То би само значило примену општих принципа нашег друштвеног живота и развоја и у области живота наших факултета и универзитета. Факултети и универзитети у овом погледу треба и мора не само да не изостају у остваривању ових општих принципа усмерених на сарадњу и интеграцију, уз поштовање и развијање свих постојећих и оправданих специфичности, него би они морали и да дају примера како се то ради и како би то требало радити. А не би се могло рећи да је на овом пољу и у овом правцу учињено оно што би било и оправдано, и потребно, и могуће. Напротив. Пре би се можда могло рећи да су чак свест о овоме и иницијатива ка овоме врло слабо развијени.

др Борислав Т. Благојевић

НАСЛЕДНО ПРАВО И САВРЕМЕНА ПОРОДИЦА

1. Савезни Закон о наслеђивању донет је пре нешто више од две деценије и као позитивно право још увек важи у СР Хрватској. Остале друштвено-политичке заједнице донеле су последњих година своје законе о наслеђивању. Постоји јединствено мишљење да је матрија наслеђивања у нас нормована у складу са стањем и кретањем стварности, с једне стране и достигнућима савремене научне мисли и начелима модерне законодавне технике, с друге стране. Тиме, разуме се, није речено да је сваки део те материје беспрекорно регулисан и да наука, пракса и друштвени развој ту нису имали шта да кажу. Напротив, све су те покретачке снаге дале свој допринос у маркирању и обради извесних недостатака и трасирању пута и начина њиховог ублажавања и дефинитивног елиминисања. Осим тога, оне су створиле услове за побољшање текста као целине приликом елаборације односно доношења републичких и покрајинских закона о наслеђивању.

Нормативне науке — а посебно правна наука потпомогнута судском јуриспруденцијом — осветлиле су низ питања и отвориле просторе за сагледавање вредности Закона о наслеђивању из 1955. и у деловима и у целини. Верификација путем теоријске мисли и путем искуства показала је да је реч о номосу високих квалитета и да он може да послужи као база за израду одговарајућих закона друштвено-политичких заједница. Отуда је природно што законодавна тела нису ишла на солуцију израде потпуно новог текста, већ на солуцију узимања постојећег текста и његовог новелирања у складу са достигнућима науке, потребама данас и сутра и разлозима целисходности. Легислативе су прихватиле оно што је било на великој животној проби и што је положило испит у друштвеној стварности. Сви су били за инаугурисање решења која ће бити знаци времена. При томе се, дакако, нико није бавио иреалним конструкцијама, него књигом живота коју ваља оплемењавајуће унапређивати.

Што се, пак, тиче вредности нових закона о наслеђивању, па, дакле, и Закона о наслеђивању СР Србије, не може се дати целовита оцена, иако је она највећим делом индиректно садржана у афирмацији њиховог изворника — савезног Закона о наслеђивању. Живот је најбољи судија, а на његову изреку ваља сачекати будући да је ту време основни градивни елеменат. Поједине регуле нових закона о наслеђивању већ су постале предмет стручне обраде. Објављено је више радова, а

међу њима и напис М. Младеновића под насловом: Савремена породица и наследно право, објављен у Правном животу број 10/75.

Поменути натпис интересантан је по томе што хоће да дисквалификује Закон о наслеђивању СР Србије и да то искаже као плод нових открића и социјалних достигнућа. Ако ауторове тврдње и открића утемељено стоје, онда ће то несумњиво преокренути досадашња схватања о установи наслеђа и наследног права и истовремено показати колико су људи до сада тако мало знали о тако значајним друштвеним и правним односима и мисаоној неупоредивости и раздаљини у нивоу истог легислативног тела у истом времену. А ако је речи о нечему неутемељеном, онда је и то многоструко занимљиво. Све ауторове наводе ваља брижљиво испитати и оценити. Тај посао би, међутим, захтевао једну студију монографског карактера или пак, низ чланака. У овом раду, мићемо се, уз неопходно задржавање на неким уводним напоменама, зауставити на оном месту ауторовог написа које се тиче чланова 3. и 4. Закона о наслеђивању СР Србије (стр. 42).

2. На почетку својих излагања Младеновић вели да наслеђивање као облик универзалне сукцесије *mortis causa* представља, нарочито у социјалистичким земљама, једно од најспорнијих питања савремене правне филозофије; да се обично том питању прилази доста схематски пошто „се наследно право везује само за одређени облик својине“ (под. М. К.) и да тако поступа и Закон о наслеђивању СР Србије прокламујући да се могу наслеђивати само ствари и права која припадају појединцима.

Наслеђивање се тиче континуитета у правним односима који наживљују оставиоца; регулисања имовинскоправних односа; преласка заоставштине декујуса на његове сукцесоре. Одавно је примећено да оно није ништа друго него ступање у сва права и обавезе које је имао умрли (*Iulianus* — Д 50, 17, 62: „*Hereditas nihil aliud est, quam successio in univesum ius quod defunctus habuerit*“). Фридрих Енгелс у Пореклу породице, приватне својине и државе вели да је једноженство настало због концентратације већих богатстава у руци мушкарца и његове бриге да се та богатства оставе у наслеђе његовој деци а не деци неког другог мушкарца и истиче да ће предстојећи друштвени преврат свести на минимум сву ту бригу око наслеђивања претварањем *бар неупоредиво највећег дела* (под. М. М.) трајних, наследних богатстава — средстава производње — у друштвену својину“. Наслеђивање је преношење оне власти коју је декујус имао, „а наиме власти да се помоћу своје својине присвајају производи туђег рада“ (К. Маркс и Ф. Енгелс, Сочинения, Москва 1960, том 16, стр. 383). Уништење могућности угњетавања и експлоатације — подвлачи Лењин — је наша parola“.

О ширим погледима творца научног социјализма на корене настанка установе наслеђа, њену функцију у класном друштву и друштву прелазног периода и путеве њеног ишчезавања изложићемо другом приликом. Оно што је овде неопходно налази се у истакнутом. Ваља нагласити да је нужно запазити и разииковати бар две ствари: а) улогу установе наслеђа у капиталистичком друштву кад правоследбеник, добијајући

средства за производњу, супституише до тадашњег власника односно кад правоследбеник не наслеђује средства за производњу или не у врсти и обиму који би му омогућавали експлоатацију туђе радне снаге и, б) улогу установе наслеђа у прелазном периоду у коме је на самом почетку извршена битна експропријација средстава за производњу и њихов прелазак у руке друштва и где су уставом и законима утврђене границе у оквиру којих се могу поседовати непокретности и средства рада и где је поседовању добара — независно од тога да ли су стечена правним послом *inter vivos* или *mortis causa* — намењена значајна социјална и друштвена функција. То се понекад не запажа или се недовољно запажа, последица су нејасне, или мутне представе и разна лутања.

Viventis non est hereditas је правило од кога наше право не познаје изузетке. Отуда је излишно поимање о наслеђивању као облику универзалне сукцесије *mortis causa*. Шта у том контексту медитира „савремена правна филозофија” посве је равнодушно. Очекивали смо појмовно и аналитичко повезивање установе наслеђа за установу својине односно наследног права за право својине. Изгледа да понекад и тачност замишља. Што се тиче приговора да се наследно право везује само за одређени облик својине, довољно је — уз оно што је напред истакнуто — познавати Лежинову мисао по којој „установа наслеђа претпоставља већ приватну својину, а ова својина настаје са појавом промета”. Разуме се, нико ко је дорастао налогу потреба радикалног мењања друштва није једнодимензионалан али оштро разликује централно од периферног. Даље, Закон о наслеђивању СР Србије не бави се проглашавањем и обзнанама. Он једноставно прописује (и то на идентичан начин) оно што прописују и сви остали закони о наслеђивању укључујући ту и савезни Закон о наслеђивању; оно што извире из Устава СФРЈ, Устава СРС и устава других друштвено-политичких заједница; оно што еманира из природе друштвене својине која не може бити предмет наслеђоправне сукцесије.

У нашем праву приватна својина се стиче на бази одређених правних чињеница било на оргинарне било на деривативне начине. О наводном ограничењу стицања те својине инаугурисаном Уставом и законима чули смо први (и једини) пут од критичара законодавног тела. Друго је пак питање обима поседовања одређених добара. Нормално је узети да правници разликују начине стицања (купопродаја, замена, одржај итд.) од обима поседовања, тј. да не бркају оно што је у праву елементарно. Осим тога, истиче се како је „познато да ови могући (под М. К.) предмети наслеђивања представљају основу друштвене својине”. Тешко је, заиста, докучити смисао ове реченице или ми можда нисмо навикли на овакве мисаоне токове. Оно што може бити објекат приватне својине подразумевајући ту и непокретности и средства рада може постати објекат друштвене својине кад неким од правом предвиђених начина престанка својине појединца над тим добрима пристане и настане друштвена својина, али је то нешто сасвим друго од онога што из критичарског написа следи. Напокон, овде ваља приметити да проблем није у наслеђивању већ у основима позивања на наслеђе, чињеницама на којима је изграђен наследни

ред, домашају тих чињеница, слободи тестирања, редоследу позивања на наслеђе, шематизму парентеларно-линеарног итд. Проблеми су, дакле, на другој страни.

Аутор сматра да се са „ширег социолошког становишта, наслеђивање и наследно право не могу везивати само за систем својинских односа и за облике својине“ и додаје да се „у основи ове установе налазе три чињенице“: 1) изглед глобалног друштва, 2) Систем својинских односа и облици својине који *de iure* и *de facto* постаје у одређеном конкретно-историјском моделу друштва и 3) типови и варијанте породице у конкретно-историјском моделу друштва. О овим судовима и принципима каузалитета биће, и поред до сада реченог, говора на другом месту. Отуда ћемо се ограничити на неколико напомена. Ако је реч о „наслеђивању и наследном праву“; ако је наслеђивање вид преноса добара *defunctus-a* на *successor-a*; ако је наследно право у објективном смислу скуп регула које уређују пренос права и обавеза једног физичког лица за случај његове смрти на друго лице, постављају се питања: нашта се односе речи „ове установе“? Мисли ли се ту на „наслеђивање и наследно право“ или на једно од њих и, ако мисли, на које? Који смисао има употреба једине и може ли се наследно право схватити као установа? Уз то, нико ко иоле познаје наше наследно право неће закључити да је у њему својина почетак и крај, односно једина меродавна околност, али, исто тако, неће помешати примарно и секундарно.

На почетку фиксираног написа налази се и једно место које, посматрано са техничке тачке гледишта, није незанимљиво. Помињући закон о наслеђивању СР Србије наратор, наиме, вели да ће у даљем тексту исти бити навођен као ЗН СРС. Тај Закон наведен је више од тридесет пута. Од тога: 2 пута као ЗН СРС, 1 пут као Закон Србије, 3 пута као Закон о наслеђивању, 5 пута као Закон и 21 пут као Закон о наслеђивању СР Србије. Да ли и ово најављује дух Младеновићевог приступа проблематици из ватре живота? Објашњење би, чини се, било сувишно.

Потом се Младеновић задржава на „основним правилима (под М. К.) Закона о наслеђивању СР Србије о интестатском и тестаменталном наслеђивању“. Из његових даљих излагања тешко је закључити зашто су сва правила о којима говори основна правила и зашто су само та правила основна правила наслеђивања у оба основа позивања на наслеђе. Младеновић даље вели да „Закон у првом реду нешто прецизније (под. М. К.) него бивши Савезни Закон о наслеђивању одређује основне принципе (под. М. К.) нашег друштва о наслеђивању:

— да нико не може на основу наслеђивања задржати у својини непокретности и средстава рада у већем обиму него што је то уставом и законом одређено (чл. 3);

— равноправност мушке и женске деце (ст. 2, чл. 4);

— равноправност брачне и ванбрачне деце (ст. 3, чл. 4)).

Овај текст треба полако читати. Нејасан је смисао речи „нешто прецизније“ пошто се не види да ли се то односи на садржину односно развојност наведених одредаба или на њихову релацију према највишем правном акту. Осим тога, нити сви наведени чланови односно њихове али-

неје имају својства која су им додељена, нити су то једини прописи који стварно имају та својства.

3. Текст члана 3. савезног Закона о наслеђивању гласи: „Наслеђивањем се не може прећи законом одређена величина пољопривредног земљишта коју појединци могу имати у својини“. Колико непокретних добара и средстава рада неко може имати у својини, није материја закона о наслеђивању. Устав ФНРЈ од 1946. године, у глави која се тиче друштвено-економског уређења (чл. 18. и 19) зајемчује приватно власништво и прописује да се оно може ограничити само на темељу закона, те да се максимум приватног земљишног поседа одређује законом. Устав СФРЈ од 1963. године, у глави под истим насловом као и предходни Устав (чл. 21. 22. 23. и 25), такође земљорадницима, зајемчује право својине на обрадиво пољопривредно земљиште и повлачи границу коју површина тог земљишта не може прећи; прописује да ће се законом прописати под којим претпоставкама и у којем обиму земљорадници могу имати власништво на друго земљиште и под којим претпоставкама и у којим границама неземљорадници, то јест остали грађани могу имати власништво на пољопривредно и друго земљиште; одређује да грађани могу имати право својине на стамбене зграде и станове за личне и породичне потребе и да се савезним законом прописују границе власништва на тим добрима; наглашава да се законом прописује у којим границама и под којим претпоставкама грађани могу имати власништво на пословне просторије и средства рада за вршење занатске, пољопривредне и друге услужне или сличне делатности личним радом и, најзад, да се право својине које грађани имају на непокретним добрима може, уз правичну накнаду, ограничити уколико то налаже општи интерес утврђен на основу савезног закона. Садашњи савезни Устав, устави република и устави покрајина такође садрже регуле које се тичу горњих питања. Тако Устав СР Србије (део II, глава I) гарантује земљорадницима да могу имати у својини обрадиво пољопривредно земљиште у величини до десет хектара по домаћинству; да се у брдско-планинским крајевима може поседовати обрадиво пољопривредно земљиште у површини већој од десет хектара уколико то законом буде утврђено; да се законом одређује под којим претпоставкама и у којем обиму земљорадници могу имати право својине на друго земљиште, као и под којим претпоставкама и у којем обиму они који нису земљорадници могу имати право својине на пољопривредно и друго земљиште; да грађани могу имати власништво на стамбене зграде и станове за обскрбљивање личних и породичних потреба; да се законом регулишу услови обављања делатности самосталним личним радом средствима рада у власништву грађана и власничка права на средствима рада и пословне просторије, који се користе за обављање делатности самосталним личним радом; да се право на непокретним добрима у својини грађана може, уз правичну накнаду чији се основи и мерила законом одређују, ограничити онда кад то потребује општи интерес чије се постојање утврђује на темељу закона; да се услови промета земљишта и других непокретности на које постоји право својине грађана нормује законом (чл. 65. 78. 80. 82. и 83).

Проблематику о којој је реч у наведеним регулама устава подробније регулишу поред осталих и ови номоси: Закон о аграрној реформи и колонизацији („Службени лист ФНРЈ”, бр. 64/45) са изменама од 1946. („Службени лист ФНРЈ”, бр. 24), 1947. („Службени лист ФНРЈ”, бр. 101), 1948. („Службени лист ФНРЈ”, бр. 105) и 1965. („Службени лист СФРЈ”, бр. 10); Закон о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији („Службени гласник НРС”, бр. 39/1945. и бр. 5) 1948. годину); Закон о пољопривредном земљишном фонду општенародне имовине и додељивању земље пољопривредним организацијама („Службени лист ФНРЈ”, бр. 22/1953. и „Службени лист СФРЈ”, бр. 10/1965. годину); Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта („Службени лист ФНРЈ”, бр. 52/1958. годину); Закон о промету земљишта и зграда („Службени лист ФНРЈ”, бр. 26/1954. годину); Закон о изменама и допунама Закона о промету земљишта и зграда („Службени лист СФРЈ”, бр. 15/1956. годину); Закон о промету непокретности („Службени гласник СРС”, бр. 15/1974. годину).

Устави и други закони уређују, дакле, колико ко за време живота може имати у својини непокретних ствари и средстава рада односно у којој највећој величини их може имати. Закон о наслеђивању има у виду те законе, па зато наглашава да се границе које су они повукли морају поштовати и у случају ступања у правне односе декујуса који се његовом смрћу не гасе. Отуда нимало није случајно што савезни Закон о наслеђивању вели да се не може *прећи* (под М. К.) законом одређена величина земљишта коју индивидуа може имати у власништву и што Закон о наслеђивању СР Србије каже да се путем наслеђа не могу *задржати* (под. М. К.) у власништву непокретна добра и средства рада преко лимита који је номосом предвиђен. Са тим у складу био је текст члана 153. првопоменутог Закона по коме нико у Југославији није, на темељу сукцесије, могао имати више пољопривредног земљишта него што може имати по важећем праву односно више него што је потребно да се допуни законски максимум, те да наследнику коме би фиксирано земљиште из оставине заједно са његовим земљиштем прелазило законски максимум припада право да у оквиру наведеног максимума изврши избор између свих парцела и да му за вишак земљишта које постаје општенародна имовина припада новчана накнада. Савезни Закон о наслеђивању донет је 1955. године и он је и овде потпуно у сагласности са Уставом који је био на снази онда када је он инагурисан. На истом реду идеја заснована је и аброгација члана 153. савезног Закона о наслеђивању 1965. године („Службени лист СФРЈ”, бр. 42/65).

Задатак наше епохе је конкретно и радикално мењање стварности. У њој су непожељна како животно неупотребљива тако и недовољно животно употребљива решења. Означени земљишни максимум базиран је на одређеном виђењу друштвених потреба. Ако претпоставимо да су оне биле тачно утврђене (што би било доста смело), то не значи да су оне статичне и да за њих фиксирани максимум стално представља најбоље решење. Стварност је не само покретна већ и неједнако и различито покретна укључујући ту и примену модерне технологије у производњи добара. Један сталожени и продубљени приступ ствари, ши-

ри и перспективнији контакт са друштвеном стварношћу и зналачко научно истраживање корена описаног ограничења и његових последица вероватно не би били на одмет. Али, то није онај изглед ствари на коме се у овом раду треба задржати, иако је реч о аспекту који није неактуелан.

Текст члана 3. Закона о наслеђивању СР Србије гласи: „Нико не може на основу наслеђивања задржати у својини непокретности и средства рада у већем обиму него што је уставом и законом одређено”. Први Устав наше земље у члану осамнаестом, зајемчује наслеђивање приватног власништва и наглашава да се право наслеђивања уређује законом. Устав из 1963, у члану педесетом, такође гарантује право наслеђивања и прописује да „нико не може на основу наслеђивања задржати у својини непокретности и средства рада у већем обиму него што је то уставом или законом одређено”. И садашњи Устав СФРЈ, у члану 194, зајемчује право наслеђивања и одређује „да нико не може на основу наслеђивања задржати у својини непокретности и средства рада у већем обиму него што је то уставом или законом одређено”; и Устав СР Србије од 1974, у члану 317. вели да је право наслеђивања загарантовано и додаје „да нико не може на основу наслеђивања задржати у својини непокретности и средства рада у већем обиму него што је то уставом, покрајинским уставом или законом одређено”. Истоветан текст, уз непостојање речи „покрајинским уставом”, садрже уставни осталих социјалистичких република и уставни социјалистичких аутономних покрајина.

Ergo, између цитираног текста Закона о наслеђивању СР Србије и назначених прописа највиших правних аката друштвено-политичких једница не само да не постоји било каква опрека већ су они и текстуелно потпуно идентични. Ако смо овде упознали нешто ново, онда је то чињеница да је Закон о наслеђивању једноставно преузео текст који је од њега старији више од једне деценије.

Остаје да се изврши опсервација члана трећег Закона о наслеђивању СР Србије и одговарајућих чланова осталих закона о наслеђивању. Члан трећи Закона о наслеђивању СР Црне Горе и члан трећи Закона о наслеђивању САП Војводине од речи до речи су исти са односним чланом Закона о наслеђивању СР Србије. То је случај и са Законом о наслеђивању САП Косова у коме се то подразумева, будући да наведени члан Закона о наслеђивању СР Србије спада у одредбе које се у складу са чланом 300. став 1. тачка 5. Устава СР Србије јединствено примењују на територији целе Републике. Члан трећи Закона о наслеђивању СР Македоније практично је исти као и горњи члан Закона о наслеђивању СР Србије, јер вели да се наслеђивањем не могу задржати у својини непокретности и средства рада у обиму већем него што је то прописано у Закону. Члан трећи Закона о наслеђивању СР Босне и Херцеговине једнак је члану трећем савезног Закона о наслеђивању, с тим што наместо речи: „пољопривредно земљиште” стоје речи: „непокретне имовине”. И у члану трећем Преднацрта Закона о наслеђивању СР Србије стоји да се наслеђивањем не може прибавити више непокретности него што је за-

коном одређено да појединци могу имати у својини, уз напомену — а она у целини стоји и у Нацрту овог закона — да се новом формулацијом проширује обухватност непокретних ствари које се не могу прибавити (у броју и величини) преко граница одређених законом.

Један од значајних квалитета свих наших закона о наслеђивању јесу и маргинални наслови. Код поменутих чланова он гласи: Наслеђивање непокретне имовине (Закон о наслеђивању СР Црне Горе и Закон о наслеђивању СР Босне и Херцеговине), Наслеђивање непокретности (Закон о наслеђивању СР Србије, а то се подразумева и у Закону о наслеђивању САП Косова), Наслеђивање непокретности и средства рада (Закон о наслеђивању СР Македоније), Наслеђивање пољопривредног земљишта (савезни Закон о наслеђивању). У Закону о наслеђивању САП Војводине он не постоји. Свакако да је најпотпунији маргинални наслов члана 3. претпоследњег Закона.

Текст члана 3. савезног Закона о наслеђивању јасно изражава идеју којом је инспирисан. То важи и за Закон о наслеђивању СР Србије. Њихова садржина тачно је уоквирена. Први се односи на пољопривредно земљиште и акцентује шта се не може прекорачити, док се други односи на непокретне ствари — а то ће рећи и на пољопривредно земљиште — и средства рада наглашавајући границу која важи за све начине стицања својине на тим добрима, па, дабоме, и наслеђивањем. Текстови ова члана несумњиво представљају правне прецизије. Њихов је стил чист и јасно изражава мисао чији су они производ. Предње се, *mutatis mutandis*, може рећи и за остале законе о наслеђивању. Њихово међусобно посматрање рељефно показује да је реч о изданицима истог корена и унутрашњег плета.

Уочавање идеја које доминирају горњим прописима, улазак у њихову бит и поруку, поимање садржаја и домаћаја текста претпоставља постојање одређених претпоставки и испуњење извесних услова. Кад то оскудева природно је постојање слике која је у нескладу са својим објектом и извођење закључака који много не почивају на снази доказа.

Досадашња разлагања показала су, између осталог, да се ни сукцесијом — без обзира на то да ли до ње долази ex lege или правним послом *mortis causa* — не може изаћи из простора који је стално ограничен, да су та ограничења увели други закони а не закон о наслеђивању, да са првима овај други конкордира, да се маркирана баријера тиче величине поседа а не начина стицања, да је назначени члан савезног односно републичког закона брижљиво саткан и у садржинском и у стилском погледу и да третирани чланови свих наших номоса чине једну органску целину.

4. У непрегледној серији домена отуђења људске личности које је створило и ствара класно друштво, значајно место заузима дискриминација између полава. У нашој револуцији — и то од почетка — битка против тог наслеђа била је и остала једно од стратешких, и по револуцију, судбоносних питања. Отуда је сасвим разумљиво зашто га је она,

и на теоријском и на практичном плану, непрекидно држала у жижи свог активитета. Резултати су били толико горостасни да је скоро немогуће претпоставити да се могло постићи више. Али, ма колико била велика та пирамидалност, битка није завршена. Напротив, крај је још веома далеко. Сукоб новог и старог, стваралачког и нестваралачког, животног и квази-животног, невербалног и вербалног, самоуправног и несамоуправног, мисаоно и акционо богатог и мисаоно и делатно сиромашног, визионарског које живот осећа у свој његовој условљености и дугој историјској димензији и ограничености у оба смера — хоризонталном и вертикалном, у пуном је замаху и трајаће веома дуго. Њено исходиште зависи од остваривања историјског интереса радничке класе. Са њим она постиже све. Без њега она нема наде на успех. Искуство као рационални детектор показује да се наслеђеном наслеђу придружује и оно успоравајуће што раба преуобличавајуће време. Томе, доприноси и неразвијеност опсерваторског духа коме полази за руком да се пробије и на подручје писане речи. Виђење које, уместо целовитог приступа заснованог на социјалној позицији и човеку као битно вредносном и покретачком елементу, има парцијалан и не много научно фундиран параметар карактеристично је по томе што свет реалног историјског процеса меша са светом из своје конструкције потпомогнуте површним контактом са животом и науком. За њега би било и сувише великодушно ако би било означено као скучено. Али, да се вратимо ближе нашој теми.

Устав из 1946, у делу који се односи на права и дужности грађана, истиче да су сви грађани ФНРЈ једнаки пред законом; да сви грађани, без обзира на пол, који су старији од осамнаест година имају право да бирају и да буду бирани у све органе власти; да су жене равноправне са мушкарцима у свим областима државног, привредног и друштвено-политичког живота; да за једнак рад жене имају једнака признања као и мушкарци и да уживају посебну заштиту у радном односу; да држава нарочито штити интересе мајке оснивањем породилишта, дејчјих домова и обданишта и правом мајке на плаћени допуст пре и после порођаја (чл. 23. 24. и 25). Највиши правни акт је, дакле, следио тековине револуције, преточио их у правне регуле и, са своје стране, отворио просторе за даље преображајне токове. „Грађани су — подвлачи Устав из 1963. у глави III — једнаки у правима и дужностима без обзира на разлике у полу”. Устав, поред осталог, даље вели да су сваком од њих под једнаким условима доступни свако радно место и све функције у друштву, да жене уживају посебну заштиту у раду и да друштвена заједница пружа нарочиту заштиту мајци (чл. 33. 36. 37 и 57). Садашњи Устав СР Србије — а такође и устави осталих друштвено-политичких заједница — одређују, између осталог, да је неприкосновено и неотуђено право радног човека и грађанина на самоуправљање, да су грађани једнаки у правима и дужностима без обзира на пол, да жене уживају посебну привилегију на раду, да мајка ужива нарочиту друштвену заштиту итд. (чл. 178. 179. 186. и 211).

Кад се имају у виду предње одредбе нашег првог Устава, природно је што савезни Закон о наслеђивању истиче једнакост при наслеђивању.

То место гласи: „Грађани су, под истим условима, равноправни у наслеђивању. Мушка и женска лица (под. М. К.) равноправна су у наслеђивању” (чл 4). Прва одредба има универзалан карактер. Друга ближе нормује један део подручја прве и истовремено отклања остатке прошлости. Приликом израде Закона о наслеђивању СР Србије — а то је било октобра 1972 — поставило се питање да ли ову другу треба задржати или не. Расправа је била обимна и проткана бројним аргументима и за и против. Први су се углавном састојали у следећем: моћ навике, њено присуство и, данас, фаворизовање мушког потомства у постојећем животу и појава заживотних правних послова чији је циљ да се учини неефикасним начело о равноправности полова. Ту се имала у виду и околност да се србијанско наследно право одликовало једном нарочитом атрибуцијом — приоритетом мушке лозе над женском и, у оквиру обе лозе, приоритетом мушких сродника над женским сродницима. Други су се састојали у томе што је Уставом и другим законима утврђена и развијена равноправност између грађана без обзира на припадност полу, што је животна пракса учинила своје и, најзад, што сам Закон о наслеђивању вели да су грађани равноправни у наслеђивању. Мишљење да у целини треба преузети постојећи текст било је од почетка преовлађујуће. Оно је на крају једногласно прихваћено.

Први део цитираног текста налази се у свим новим законима о наслеђивању. Он представља једно од суштинских начела наслеђивања у нас које почива како на уставима тако и на основним друштвеним потребама. Други део истог текста не постоји у Закону о наслеђивању СР Босне и Херцеговине, Закону о наслеђивању СР Црне Горе, Закону о наслеђивању СР Македоније и Закону о наслеђивању САП Војводине. Он, истина, као писани текст не постоји ни у Закону о наслеђивању САП Косова, али он тамо важи будући да члан четврти Закона о наслеђивању СР Србије спада у основе наследноправних односа који се примењују на територији целе Републике. Могло би се, узгред буди речено, дискутовати о ставу Закона о наслеђивању САП Војводине који има став први, али не и став други Закона о наслеђивању СР Србије.

Из изложеног следи: а) цитиране одредбе члана четвртог савезног Закона о наслеђивању заснивају се на начелима Устава; б) назначене одредбе члана четвртог Закона о наслеђивању СР Србије идентичне су са онима првопоменутог Закона, с једне стране, и бзирају на највишем правном акту Федерације односно Републике, с друге стране; в) првонаведена одредба савезног Закона о наслеђивању постоји у свим законима о наслеђивању; г) текст је мисаоно и садржински на завидном нивоу, и д) текст не говори — а тако је и у осталим законима о наслеђивању — о „равноправности мушке и женске деце”, већ о равноправности мушких и женских лица.

Најзад, ако се жели извршити критичка анализа једне законске регуле, потребно је њен текст пажљиво погледати. Текст захтева да буде брижљиво читан. Ко се оглуши о ту заповест, не стиже далеко.

5. У друштвима која се одликују присвајањем резултата туђег рада, *successio ab intestato* ванбрачних сродника видно је одвојено од оног брачних сродника. Прво заостаје за другим. Није, разуме се, тај размак исти у свим земљама, нити пак сталан у једној истој земљи. На то је утицао и утиче велики број околности. Наведена неједнакост најтеже је погађала и погађа ванбрачну децу. Отуда су многи умнији умови настојали да сазнање о неповољном наследноправном положају небрачне деце што више продре у свест средине. Суштински одлучујуће кораке чинила су и чине — и на овом плану — револуционарна друштвена преуобличавања.

У првом Уставу наше социјалистичке домовине истиче се да родитељи имају према небрачној деци идентичне обавезе и дужности (чл. 26). Члан педесет осми Устава од 1963. вели да родитељи имају право и дужност да се старају о подизању и васпитању својих првостепених потомака, те да ови (ванбрачна и брачна деца) имају иста права и дужности према родитељима. Садашњи највиши правни акт СР Србије — а и одговарајући акти осталих друштвено-политичких заједница — ставља родитеље у позицију носилаца права и обавеза према својој деци која се тичу њиховог подизања и васпитања, док деци налаже обавезу старања о својим родитељима којима је потребна помоћ. „Деца рођена ван брака имају иста права и дужности као и деца рођена у браку” (чл. 213). Основни закон о односима родитеља и деце (чл. 3) вели да родитељи имају према деци, независно од тога да ли су рођена у браку или ван брака, истоветна права и дужности; те да ова (деца рођена у браку или ван брака) имају иста права и дужности према родитељима. Тако је и по Закону о односима родитеља и деце СР Србије (чл. 5.), с тим што деца рођена ван брака имају иста права и дужности као и деца рођена у браку (чл. 4). Текст овог последњег члана преузет је из члана 190. садашњег Устава СФРЈ, односно члана 213. Устава СР Србије.

„Брачна и ванбрачна деца равноправна су — вели одсечно Закон о наслеђивању СР Србије — у наслеђивању” (чл. 4. ст. 3). Ваља нагласити да је савезном Закону о наслеђивању оваква одредбе непозната. То свакако није случајно, јер он међу посебним регулама за неке наследнике садржи и ону која се тиче ванбрачне деце и њихових сродника (чл. 23). Та је регула двоструко занимљива: у погледу њеног текста и у погледу њеног односа према члану 24. Основног закона о односима родитеља и деце. Она нормује наследна права ванбрачне деце и оних који од ове потичу на оставину њихових родитеља и сродника ових, и, обратно. Ту је, између осталог, предвиђено да ванбрачна деца и њихови десценденти могу бити правоследбеници очевих десцендената, асцендената и колатерала *sub condicione* да је отац ванбрачно дете признао за своје пред надлежним органом, или да га је довео да са њим живи, или да је на други начин показао да га признаје за своје. У том случају наступа узајамност, пошто очеви сродници стичу на оставину ванбрачне деце и оних који од ове потичу наследна права равна наследним правима на оставину брачне деце и оних који од ове потичу. Садржина те регуле и смисао њених релација према горњем члану Закона о односима родитеља и деце запа-

жали су скоро сви познаваоци наследног права у нас. О томе је расправљано дубље, тананије и обухватније него о било којој другој одредби Закона коме она припада.

Принципијелан став да ванбрачна деца у наслеђивању не могу увек и у сваком погледу бити изједначена са брачним децом, изазвао је настањак предње регуле. Он је био предмет суптилне обраде, сталних и снажњих прекора. Наша научна мисао бацила је толико светла на укупну проблематику везану за односну регулу да је, поред осталог, потпуно истерано на чистину рутбно и дехуманизујуће наличје прошлости и садашњости дискриминације ванбрачне деце. То је, сумње нема, било плодносно кршење пута циљу који је иманентан друштву чији је кредо људско биће.

Приликом израде Закона о наслеђивању СР Србије, разматрано је питање да ли је, поред одговарајућих начела устава и других закона укључујући ту и бројна правила Закона о наслеђивању, потребна посебна одредба о равноправности брачне и ванбрачне деце у домену наслеђивања. Није оспораван домашај односних начела и правила. Напротив, истакнуто је да фиксирана равноправност из њих еманира и да се, уз то, подразумева и из чињенице брисања члана 23. савезног Закона о наслеђивању, али је стављена у први план мисао по којој, с обзиром на све што је постојало у прошлости и што постоји у садашњости, ваља унети нову одредбу и тако уклонити сваку могућност дилеме за било кога. Да та предострожност није била сувишна показује и повод овог нашег рада. Реализацију наведене идеје представља цитирана одредба. И у Преднацрту и у Нацрту закона о наслеђивању СР Србије дато је опширно образложење новог, то јест трећег става члана четвртог. Ту се налази и ово место: „Природни нагон човека за продужењем врсте један је од битних агрибута људског бића. Природа не познаје правне тоге. Њих је увело класно друштво. Постојање разлога који браку дају првенство над слободном везом, није аргумент који може да говори против људске природе. Али и када та суштинска разлика и не би постојала, то још никако не би значило да би, разумно судећи, за „грех“ природе ваљало кажњавати онога који је продукт тог „греха“ и то брутално и упркос чињенице да је он савршено невин. Мора се одолети искушењу и одлучно супроставити да наша земља и даље буде лука маћехинског односа према ванбрачној деци као наследницима. Овде се имала у виду и околност потискивање садржаја свести испреплетених од историјски превазиђених наслага и муљевитих наноса текућег времена и њихово замењивање слојевима које доноси револуционарна матица живота не бива *dei gratia* и понашања које не допире до сржи ствари.

Закон о наслеђивању СР Црне Горе (чл. 4. ст. 2) и Закон о наслеђивању САН Војводине (чл. 4. ст. 2) имају текст идентичан малопрецитираном тексту Закона о наслеђивању СР Србије који важи и у САН Косово с обзиром да се и он налази међу одредбама које имају значај основна наследноправних односа. Закон о наслеђивању СР Босне и Херцеговине и Закон о наслеђивању СР Македоније такав текст немају, али

имају нешто друго — одредбу по којој се, у погледу наслеђивања, ванбрачно сродство изједначаје са брачним сродством (чл. 5).

Очигледно је, дакле, да су погледи друштва о наследноправном положају ванбрачне деце, изражени и кроз највишу легислатуру, били у покрету, да су ове закони о наслеђивању консеквентно следили, да је садржина односних регула тих закона довољно одређена, да члан 23. савезног Закона о наслеђивању у извесном смислу значи изузетак од општих правила садржаних у том Закону, да трећа алинеја члана 4. Закона о наслеђивању СР Србије није постојала у савезном Закону о наслеђивању и да је потреба за том алинејом извирала више из опрезности према неопрезном служењу законом него из суштинских разлога. Поменимо, на крају, да је маргинални наслов члана четвртог — а он гласи: „Равноправност у наслеђивању” — истоветан у свим законима и да израз „бивши” савезни Закон о наслеђивању није много адекватан пошто је у време добијања овог надимка важио као позитивно право у три социјалистичке републике.

Живот је вечити изазивач и стални победник. Он не хаје за олако упућене прекоре. Он је, међутим, различит према својим историјским ограничењима — поштује их у мери у којој му то омогућује да их лакше превазилази. И регуле које из њега извиру и које му служе, неосетљиве су како на неосећање била времена, тако и на погледе који нису близу спознаје њиховог утемељења и стварне вредности.

Последња алинеја члана 4. Закона о наслеђивању СР Србије представља израз свог времена и новину чије је ткиво изузетно једро и племенито. Да Закон о наслеђивању СР Србије — а ту се мисли и на његов Преднарт и шири утицај који је овај извршио — није донео ништа ново (ни у тексту ни у идеји) сем ову алинеју, припало би му место које би одолело сваком настојању његове дезафирмације. Он је ставио тачку на један домен људског отуђења. То што су наука и друштвена стварност прокрчиле пут рабања односног текста и његовој инаугурацији у свет права, не умањује вредност доприноса Закона о наслеђивању СР Србије животу и његовом сложенем развоју.

6. Све солудије које један закон садржи нису увек и до краја адекватна слика конкретне ствари. То долази из најмање три разлога. Први: Није постојао (а мало је вероватно да ће и постојати) законодавац који је био кадар да сагледа сву слојевитост и богатство дате средине. А кад би то и могао, тешко да би имао појмовну апаратуру којом би то целисходно обухватио. У претпоставци пребројавања и ове тешкоће, опет посао не би имао разлог оправдања свог постојања, јер би нормативни акт имао изузетно велики и оперативно нефункционалан број параграфа. Друго: подударност живота и текста привремена је, будући да је први динамичан и новорађајући, док је други статичан и подложен законима старења. Што је дужи временски интервал од инаугурације закона до његове конкретне примене, то је, у начелу, већа несагласност између нормативног и стварног. Треће: Закон може виртуелно да иде и испред текућег времена, али у складу са њим садржавајући решења наредног корака и бацајући светло на стазу развоја.

Мудра легислатива задржава поглед на садашњост, али истовремено мисли на будућност. За њу је искуство нешто што је, у овом домену, испред других вредности. Реч је, дакако, о сазнању које није ван релација друштвене стварности, ван оствареног и могућег. Уосталом, нико ко је достигао налогу садашњости и ко је стасао у извршавању његове задаће неће запоставити улогу искуства. Кад год законодавац није поштовао стварне материјалне, друштвене и духовне услове; кад год није запазио или није релефно запазио и оно што не кохерира са животом; кад год није довољно схватио озбиљност и социјалну тежину наслеђених и настајућих противуречности; кад год није нашао одговарајући пут разрешавања различитих и разних интереса који објективно у друштву постоје, скупо је платио искуство. То је оно о чему вреди размишљати и стално држати на уму. Стварност се у калупе неда сабијати, нити се њена особеност сме потцењивати. Она је по свом бићу антиконфекцијска.

Закон о наслеђивању из 1955. године одражавао је степен развитка нашег друштва, али и наредне кораке његовог хода. То је факт који се разложно не може порицати. Он је био корито кроз које је без тешкоћа незамућено и подспешујуће текао један део матице нашег револуционарног изворишта. То је и разумљиво кад се зна да је саграђен на идејама чије је иницијално остваривање омогућило такозваном малом човеку да израсте у великог човека — у преобразитеља историје. Он је одражавао закономерност револуционарног процеса и циљева борбе друштвеног хегемона. Његов је доносилац добро знао да је битна претпоставка хотене ваљаности једног закона добро познавање односне стварности, њених специфичности, њеног тока и глобалног развитка друштва.

Од израде савезног Закона о наслеђивању до данас, ангажованост теоријске мисли о његовим вредностима и, посебно, о неким његовим одредбама није била мала. Штавише, одређене регуле привукле су нарочиту пажњу научних радника и изван наше земље. То је и разумљиво, будући да су оне представљале значајне теоријске, законодавне и друштвене новине.

Они који су се значајки бавили проблематиком вредности Закона — а и они који су пажљиво пратили његова осветљавања — знају да је он оцењен као један од наших најбољих закона и да може стати уз бок било којем закону из своје врсте у свету. Он је, такође, добио највећу оцену од судије који најмање грешу — од друштвене стварности, од стварности, од искуства, од резултата своје примене.

Ако се савезни Закон о наслеђивању посматра у контексту минулих прилика и са данашње временске дистанце, може се са извесношћу рећи да је он значајно крупан догађај у породици нашег грађанског права. Његове идеје, елаборација и конкретна решења имала су и имаће немалог утицаја на бројне гране права укључујући ту и неке из сфере неимовинског права. Он је, на њиви која се зове установа наслеђивања, заорао култивишућу бразду. Он је ишао подруку са животом и кроз простор и кроз време. Научна критика — као валористичко одмеравање и

просуђивање и као етички чин — указала је и на она места у њему која су била недовољно јасна или су била проткана крутошћу шематизма природе парентеларно-линеарног система или су, пак, временом почела да заостају за достигнућима развоја друштва. Тих места није било много и она нису била узрок доношења нових закона о наслеђивању, иако су нека од њих била врло значајна. Узрок је много дубљи — даљи револуционарни ход друштва и у оквиру тога хода нова нормативна надлежност друштвено-политичких заједница.

Закони су продукт меродавних интереса обликованих и одевених у правне норме. То, међутим, не значи да су њихови редактори, па и само законодавно тело, увек и у свему на висини задатка. Искуство као не-заменљиви саговорник и ту има чему да нас научи. Како овде ствар стоји са новим законима о наслеђивању? За целовито оцењивање недостаје, као што је речено, испит из стварног живота. Потребно је, дакле, сачекати суд који се рађа у активном процесу. Ипак, они се могу посматрати са идејних, теоријских и техничких аспеката. Но, то би захтевало одговарајући научни прилаз и свестрана истраживања. Оно што се као извесно може рећи јесте — нови закони су, у домену неких виталних питања, отишли испред свог изводника. Главне мане Закона о наслеђивању СР Србије назначене су и анализиране уз објашњење њихове генезе у раду проф. Б. Благојевића: *Основе заједничности и различности наследних права републике и аутономних покрајина у СР Србији*, објављеном у Правном животу број 10/75. и нашем раду објављеном у истом броју истог часописа.

7. И, на концу, да закључимо: Младеновићев напис, у обиму у коме је био предмет разлагања у овом раду, на жалост, не садржи било шта што би демантовало правне, социјалне и друштвене вредности Закона о наслеђивању СР Србије и што би чинило умесним његову критику законодавног тела. Како ствар стоји у осталим деловима пишевог написа, ваља, након брижљиве анализе, видети.

др Момчило Курдулија

ИЗВОРИ ПРАВА У САМОУПРАВНОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ДРУШТВУ

Институт за упоредно право — Савремена администрација, Београд, 1966.
стр. 164.

Институт за упоредно право, тај неуморни колективни прегалац у области права у нас, кренуо је, не први пут, да крчи терен у области прва тамо где је то најтеже и, с обзиром на стање наше правне науке, за ову науку најкорисније — на подручју опште теорије државе и права. То подручје је, на жалост, у нас још увек „њива непоорана“ — мали је број оних који се питањима с тог подручја баве, као што је мали и број радова с тог подручја. А тако никако не би смело бити. Ту би, по некој логици ствари, требало да се усредсреде најбољи наши умови у области права и да се налазе правни радови највишег квалитета. Ипак, тако није, велико је питање да ли ће у догледно време и бити. Јер, и оно мало посленика у тој области или „емигрира“ у неко суседно правно подручје, или у општу, или у неку посебну социологију. Томе има више разлога, о којима на овом месту не може бити речи, али ћемо ипак само споменути, за правнике општепознату ствар, да општа правна теорија, више но и једна друга област теоријског бављења правом, захтева велику инвестицију рада, одрицања, жртава, све под условом да их врши и подноси лице великог талента и интуиције. По правилу, то нису рентабилне инвестиције, о неком материјалном еквиваленту ту, убеђени смо, никад не може бити речи. На жалост, изостају и други, за прегатоце на овом подручју, будући да их сматрају, „занесењацима“, много пожељнији видови сатисфакције: ретки су издавачи који ће прихватити објављивање њихових радова, пошто имају слабу пробу, ретки су симпозијуми о темама из опште теорије, нема ни институције ни удружења који их окупљају.

Институт за упоредно право као да је све ово имао у виду. У првој етапи реализације свог мултидисциплинарног програма „Држава и право у самоуправном социјалистичком друштву“, приликом обрађивања теме „Извори права у самоуправном социјалистичком друштву“ он је окупио већину лица која се у нашој земљи баве општом теоријом државе и права. Пошто је реч о мултидисциплинарном пројекту, било је представника разних грана права (уставног, управног, привредног), као и председника социологије. Али, тон расправљању ове теме дали су представници опште теорије. С обзиром на тему мултидисциплинарног пројекта Института, може очекивати да ће и будуће, приликом расправљања других тема које је замислио, Институт водити рачуна о томе да окупи што већи број представника опште теорије. Тиме би овај изузетно способан и вредан колектив наставио да чини оно што чини од свог оснивања: да несебично, пожртвовано и научно своди компетентно подстицање развитака правне науке у нас и доприноси том развиту. Тај допринос траје већ две деценије, што се са великим задовољством може констатовати. Ове године Институт за упоредно право навршио је 20 година свог живота и рада. И мада је основан по протеклу нешто више од десет година од осни-

вање нове Југославије, мислимо да ћемо изразити недељено мишљење научних радника у области права у нас ако кажемо да је сав послератни развитак правне науке у новој Југославији, добрим делом, оличен управо у Институту за упоредно право. За проверу овако крупне тврдње довољно је бацити само површан поглед на едипије овог Института. Но, допринос Института нашој правној науци не исцрпљује се само у томе. Он је био и остао је расадник извршних правних кадрова. Био је у стању да из свог састава опскрби и новоформиране правне факултете, а да и даље настави да несметано обавља своје задатке. То чини и данас, без траума и без преговарања. Може се слободно рећи да је дух алтруизма, заједништва и прегалаштва за општекорисну ствар стил рада ове куће. Институт се није либио да свој изузетно богат научни потенцијал ангажује у чисто научно-документаторске и сервисне (с гледишта науке) сврхе; и у друшцијим условима финансирања научног рада од данашњих, он никада није био интрвертиран у свом нарцисизму и самодопадању, иако је и те како то могао бити; остајао је увек отворен за сваки облик сарадње, пружања шансе, помагао је многим, данас неоспораваним вредностима, да се из стадијума „научног бауљања“ уздигну до сигурног „научног ходања“, а да је при том увек био подстицац професионалним ентузијазмом и професионалном етиком. И још нешто, не мање важно. У свим могућим искушењима у вези са схватањем ове наше, југословенске заједнице, Институт је био и остао увек и непомућено југословенска правна кућа. Ретко је то чинио по основу „кључа“ (што никада није био дужан, независно од основа, да чини) и „играња на све карте“, што, сигурни смо, никада није чинио, већ је његов избор спољних сарадника коинцидирао са чињеницом да су научне вредности распоређене на разубеним географским и етничким просторима, као и да се никада не могу мерити у сразмери с овим просторима. Но, све ово ће регистровати и коментарисати педантни бележници јубилеја, а нама, као приказивачу једне публикације Института остаје да пређемо на саму ствар.

Публикација о којој је реч садржи реферате и дискусију о теми мултидисциплинарног програма „Држава и право у самоуправном социјалистичком друштву“. Основу за расправљање ове теме чинили су реферати проф. Р. Лукића, проф. С. Врачара и доц. Б. Кошутића. На основу тематског оквира постављеног у овим рефератима, развила се садржајна и жива дискусија, која је у публикацији остала стенографски забележена. Треба поменути и то да је чланак доц. Н. Висковића о изворима права, штампан у „Архиву за правне и друштвене науке“ (бр. 3—4, стр. 358—384) служио, бар у делу учесника дискусије с подручја опште теорије права, као основ за расправу о основној теми.

При том су се референти у изношењу питања на расправу мудро поделили. Проф. Лукић је у свом реферату, на себи својствен начин, одстранио сваку врсту „заблуде о термину“ и усмерио спорове с термилошког на стварно подручје. Из таквог обрачуна уследио је закључак да термилошки неподесан, сувише „инспиративан“ и „асоцијативан“ термин „извори права“, треба заменити језички подеснијом терминологијом за саставне компоненте значења овог термина: уместо да се каже „извор права у материјалном смислу“, може се рећи „узрок права (непосредан или крајњи)“, а уместо да се каже „извор права у формалном смислу“ може се рећи „општеобразован правни акт“, „општи правни акт“, „делатност стварања права“ итд. Потом је прешао на излагање разних схватања термина „извор права“ у свету и у нас. Од представника светске науке изложена су мишљења Борћа дел Векија. (*Giorgio Del Vecchio*): Ханса Келзена (*Hans Kelsen*) и председника совјетске правне науке (Имре Сабо, *Imre Szabo*) као Маџар, служи само као документација униформности схватања о истом питању међу писцима из социјалистичких земаља, а од представника наше науке Теодор Тарановски (Рус покрелом), Борће Тасић, Олег Мандић и Берислав Перић. Аутор је дао

критички осврт и на сопствену терминологију из којег је закључио да термин „извори права” не треба више употребљавати. Из ових критичких и самокритичких прегледа, уследио је закључак да „расправу у науци не треба у првом реду (а можда ни уопште) усмерити на питање погодности и употребљивости овог израза (извори права, Р. М.) него на питања која се њиме означавају”. У завршном делу свог реферата, аутор се осврнуо на питање формалних извора права и с тим у вези поставио проблем самоуправног права, судске праксе као извора права и у вези са стањем нашег законодавства, попуњавања правних празнина. Закључци садржани у овом делу реферата могли су се дедуковати из ауторских општепознатих (међу правницима) схватањима, која је он био изразио у својим радовима уџбеничког карактера.

Проф. Врачар је, одбацивши термин и појам „извори права”, предложио у свом реферату нове појмове и термине и дао њихова детаљна објашњења. Тако је предложио да термин и појам „извори права” „буде, отприлике, оно што се јавља у другој терминологији” под термином и појмом нормативних аката. Под термином нормативни акти, аутор подразумева „специфично друштво-духовне творевине помоћу којих се, као завршни израз, потврда и производ једног мање или више уобичајеног процеса одлучивања успостављају одговарајући свежњевни правних норми, али је још важније да су то творевине у којима правне норме егзистирају”. Модел и узор оваквих аката јесу закони и подзаконски акти. Поред оваквих извора права, постоји читав низ извора права које је аутор назвао нормативним фактима, а за које је, у случају терминолошке одиозности, предложио и алтернативни термин: „супсидијарни извори права”. Под термином нормативни факти, аутор подразумева „све облике чињеничног, најчешће дифузног али недовољно проверљивог и уверљивог успостављања и егзистирања једне правне норме (или мањег броја)”. Модел и узор оваквих аката јесу правни обичаји. Пошто је реч о творевинама које, поред својих специфичности, имају за право исти значај и ранг, аутор истиче да се оне морају узимати јединствено, као „нормативни (ф) акти”. При том су нормативни (ф) акти елементи државноправног поретка. Аутор нарочито истиче да нормативни факти не само да улазе у састав права већ да чине интегрални део државноправног поретка. Из овог схватања државноправног поретка произлази да се „прописи” не могу третирати уобичајеним методом дескрипције, позитивистичко-догматске анализе. Да би се појаве у државноправном поретку разумеле и научно обрадиле, неопходно је кренути и правцем социолошког и историјског истраживања и имати политиколошки и филозофски приступ. Једино у таквом комплетном истраживачком обухвату предмета теоријска уопштавања могу бити на одговарајућем научном нивоу. Рад је даље тематски усмерен на „изворе права” у социјалистичким државноправним порецима, што је очигледно и из његовог наслова („Нормативни (ф) акти социјалистичког државноправног поретка”).

Доц. Кошутих у свом реферату расправља о секундарним изворима југословенског позитивног права. Под секундарним изворима права, аутор подразумева све правне акте „којима се стварају опште правне норме, изричито или прећутно, директно или индиректно, посредно или непосредно.” Овако одређени, секундарни извори права рачвају се у две категорије извора: секундарне изворе права с формалноправном обавезном снагом и секундарне изворе права с фактичком обавезном снагом. Потом, аутор расправља о друштвено-политичким чиниоцима и о специфичностима правног система СФРЈ, који утичу на плуралитет извора права у нас. Мада сматра да је југословенски правни систем јединствен, аутор прво расправља о извору државног права у нас (уставу, закону, подзаконским општим актима, међународним уговорима и судској пракси), затим о изворима самоуправног права — о самоуправним општим актима. Он даје осврт на правну природу ових аката и расправља

о њиховој специфичности у поређењу с изворима државног права. Сматра да је ова специфичност „последица (...) друштвених детерминанти њиховог настанка — друштвена својина на средствима за производњу, самоуправљања и самоуправне интеграције друштва на свим нивоима.” Нарочито је интересантно поглавље овог реферата у коме аутор разматра питање хијерархије самоуправних опшних аката. Његов закључни став је да „специфичност међусобних односа самоуправних опшних аката није у сваком одсуству хијерархије, већ у специфичним условима и претпоставкама њене егзистенције”. На крају, аутор расправља о обичајима (као колективним психичким актима), који, мада не представљају „важан извор нашег позитивног права”, ипак представљају тзв. супсидијарни правни извор.

Два су питања била у центру дискусије о овој теми (премда су у дискусији била поменута и друга питања, али се на основу њих није развио дијалог, већ су остала у оквиру монолога појединог учесника у дискусији, тј. нису била „дискутована”): питање теоријске оправданости задржавања или одбацивања појма „извор права”, као и питање тзв. самоуправног права као извора права. Штета је што се ова чињеница на наслову ове публикације није истакла, јер је то управо права садржина њена. И у рефератима и у дискусији на оба питања готово да су подједнако биле потрошене снаге. Штавише, на основу познавања проблематике самоуправног права, можемо истаћи своје убеђење: да ће ова публикација свакоме оном који буде обрађивао проблеме самоуправног права бити неминовна консултација и богат извор инспирације. То је некако требало видно истаћи, како би људи то знали, јер се у условима слабе научне информисаности каква постоји у нас, о садржини појединих радова суди на основу наслова тих радова.

И као што су референти (сем „јанусовског” става Б. Кошутића) били јединствени у томе да појам и термин „извори права” треба напустити, због његове многозначности, тако су учесници у дискусији били јединствени (сем А. Перенича) у томе да исти појам и термин треба задржати, због његове погодности да пружи одговоре на битна питања правног система појединих земаља, па и правног система социјалистичког самоуправног друштва (Б. Јојић, М. Пелеш, Б. Пупић, С. Габер, А. Велић, Е. Димитров и С. Благојевић). Штета је што је расправа о овом питању била на нивоу *pro et contra*, јер су се снаге црпили и време трошило на формалне ствари, упркос указаном упозорењу референта Р. Лукића да таквим током не треба ићи, при чему су се запостављала суштинска питања, материјални вид њихов. то је критички добро уочио В. Јовановић, коју је оцену у својој завршној речи прихватио и један од референата (Р. Лукић).

Супротно овако мршавом резултату дискусије о првом питању (јер се остало на површинском слоју овог питања), у дискусији о другом питању отишло се, релки бисмо, до саме суштине ствари. Штавише, поједини учесници у дискусији дали су заокружену малу расправу о овом питању (таква је, на пример, реч Н Висковића, стр. 81—91). Неки су, опет, дали потпун осврт на један проблем из области самоуправног права (Р. Лукић, А. Пернич, М. Петровић, М. Ковачевић, Г. Вукадиновић, Б. Пупић, Е. Димитров, В. Васовић, Р. Павићевић, Ј. Станковић, С. Благојевић и В. Јовановић). С њиховим прилозима можемо се слагати или не слагати, али се мора признати да су сви они допринели (у мањој или већој мери) продубљивању питања самоуправног права. Штета је само што су они саопштени у облику монолога, а не дијалога премда је било и тога), што се расправа у питањима из домена самоуправног права није концентрисала на ужи круг питања о којима би расправљали сви они који су били вољни да о самоуправном праву говоре.

На крају, треба дати оцену ове публикације, премда је у њој самој садржана за нас веома прихватљива оцена. Вредност реферата и саме дискусије је неоспорна, већ и због тога што су њихови носиоци били готово најкомпетентнији научни људи у нас, о чему је било речи на почетку приказа. Но, и по својој садржини, публикација заслужује такву оцену, што ће показати радови који настају у истим оним питањима која су публикацијом захваћена. Ипак овој публикацији, поред комплимената, могу се упутити и извени приговори. Пре свега, дискусија о изворима права као што је већ било речено, није била довољно продубљена. Није се довољно расправљало питање шта су у нашем (социјалистичком самоуправном) друштву извори права, кога обавезују и докле га обавезују (В. Јовановић је добро приметио да је дискусија „ишла (...) више на природу самих аката, на теоријску расправу извора, али је мало запостављено питање дејства тих аката у пракси и у којој мери различито поимање има различите правне последице на примену ових аката“). Сву могућу оштрину ове примедбе ублажила је њена реалистичка процена, коју је дао проф. Б. Благојевић рекавши: „Можда је то највећа примедба да бисмо у потпуности могли бити задовољни, што не значи да не можемо уопште бити задовољни, али је питање колико смо могли и шта смо могли обухватити за ово време, имајући у виду која су питања приказана, инцидирала, указана, указано на њихов значај и, евентуално, њихово постављање као проблема, као задатка за сваког од нас и пред свима нама.“ Друга примедба упућује се с гледишта карактера пројекта Института. Иако је састав учесника у дискусији (не и референата, што је слабост) био мултидисциплинаран, ипак су се, сем ретких изузетака (Г. Мијановић, М. Шуковић и В. Јовановић), учесници у дискусији понашали унидисциплинирано, тј. сви су настојали да питање размотре као општи теоретичари државе и права, а не с гледишта своје „матичне“ научне оријентације у праву. „Научни патриотизам“ је, ако бисмо тако могли рећи, овог пута отказао — специјалистима за поједине гране права чинило се да ће бити инфериорнији ако с гледишта своје гране права размотре питање, већ су се упињали да и они буду теоретичари права (опште правне теорије) или теоретичари државе. Разуме се што онда и њихов допринос дискусији није могао бити већи од аматерског.

Ипак, једно се мора признати и истаћи као највећа вредност ове публикације. Чини се да је на њу довољно пластично указано у завршној речи проф. Б. Благојевића, тако да би је, због аутентичности њеног саопштења, требало текстуелно преузети. Наиме, у публикацији су покретнута „изванредно актуелна, значајна и спорна питања, тако да, поред свега тога што сви ми читамо туђе и своје било књиге било часописе, оно што се постигне, што се уради, што се укаже, прикаже речју на оваквим састанцима, чини ми се да се у књигама тешко налази. И ако ништа друго, осим оних људских односа који се овде остварују, чини ми се да је и то ствар са којом можемо бити изванредно задовољни.“

др Ратко Марковић

Др Ружица Гузина, ОПШТИНА У СРБИЈИ 1839 — 1918 — Изд. „Рад“, Београд, 1976

У првој половини XIX века одвијао се у Србији, из одређених економских и друштвених разлога, процес формирања и јачања централистички организованог, бирократског, управног апарата одн. централистичке управе, па је Србија седамдесетих година имала карактер једне бирократске централизоване државе. — Почетком 70-тих година XIX века с бржим јачањем капиталистичких односа долази до појачаног имовинског и класног диференцирања, заоштравања класних и политичких борби и јачања напредних друштвених снага. Ове напредне друштвене снаге покрећу борбу за демократизацију земље, укидање бирократије и увођење локалне самоуправе. Светозар Марковић у низу својих радова тражи „уништење постојећег бирократског управног система као кочнице развоја и напретка српског друштва“ и захтева успостављање потпуне народне самоуправе. Као последица делатности С. Марковића и његове критике постојећег система локалне управе појављују се и у Народној скупштини и у штампи захтеви за реформу локалне управе на самоуправној основи. — Захтев за органичењем бирократије „као непродуктивног друштвеног слоја“ и успостављање среске самоуправе истицао је и Адам Богосављевић. — Први програм Радикалне странке из 1881. као и нацрт устава који је ова странка израдила предвиђају поделу земље на општине и срезове и њихово организовање на начелу самоуправе. — Устав од 1888. године предвиђао је постојање самоуправних органа у локалним јединицама. Међутим, доношењем Закона о уређењу округа и срезова 1890. године уведена је у Србији типична буржоаска самоуправа. — Државним ударом извршеним 9. V 1894. Александар Обреновић је укинуо Устав од 1888. и систем локалне самоуправе введен тим Уставом и законима донетим за време његовог важења (Законом о општинама из 1889. и Законом о уређењу округа и срезова из 1890.) а вратио на снагу Устав од 1869. и Закон о устројству општина и општинских власти из 1866. године. Одмах затим Александар Обреновић је вратио на снагу уставобранитељски Закон о устројству окружних начелстава и главним дужностима среских начелника из 1839. г. па локалну управу у периоду од 1894. до 1903. карактеришу: одсуство самоуправних органа у округу и срезу, одсуство самосталности општина и спровођење система бирократског централизма. — По доношењу Устава од 1903. враћен је на снагу Закон о општинама из 1902. а 18. III 1905. донет је нови Закон о уређењу округа и срезова који је више пута мењан и допуњаван. — Иако су ови закони предвиђали постојање самоуправних органа у локалним јединицама, ипак је за период 1903 — 1914. (до избијања I светског рата) карактеристично одсуство стварне самоуправе округа и среза и одсуство стварне самосталности општина. — Борбу за увођење и доследно спровођење потпуне народне самоуправе одн. успостављање самоуправе народа у држави, округу, срезу и општини води у овом периоду само Српска социјал-демократска партија основана 1903. године.

Локална самоуправа у Србији крајем XIX и почетком XX века представља потврду Лењинових теза о немогућности постојања праве народне самоуправе у буржоаском друштву.

Питање организације локалне управе и самоуправе није представљало само питање односа централних и локалних органа власти. Борба за локалну самоуправу представљала је борбу народа против апсолутизма кнежева и крајева у Србији, борбу против бирократије и централистичке управе а за демократизацију земље. Ова борба испуњавала је у највећој мери политички живот Србије крајем XIX и почетком XX века.

Проблемом локалне самоуправе у Србији у XIX и почетком XX века а посебно организацијом и положајем општине нису се, до скоро, ни правници ни историчари бавили у оној мери који тај проблем по нашем

мишљењу заслужује. — Постојећу литературу о локалној управи и самоуправи у Србији у XIX и почетком XX века могли бисмо, из одређених разлога, поделити на литературу објављену пре првог светског рата, литературу између два рата и радове објављене после другог светског рата. — Поред дела која се делимично баве питањима локалне управе и самоуправе у Србији, објављен је, до I светског рата, и известан број радова који се, углавном, баве практичним питањима одн. проблемима локалне управе и самоуправе. О организацији и положају општине у Србији — и поред актуелности тога питања — није у овом периоду објављено ни једно обимније дело. — Између два светска рата, осим извесног броја радова који се делимично баве неким питањима локалне управе и самоуправе у Србији објављено је (1927. године) обимније дело др Феодора Никића под насловом „Локална управа Србије у XIX и XX веку Област-округ-срез” али као што се из самог наслова види оно не обухвата организацију и положај општине. У часопису „Савремена општина” објављено је неколико чланака који у целини говоре о општини. Међутим, они се, углавном, односе на општину у Србији до средине XIX века. — Послератни радови, такође, третирају претежно питања локалне управе у Србији у првој половини XIX века.

Питањима друштвено-економског, политичког и државноправног развоја Србије а посебно проучавањем развоја локалне управе и самоуправе у Србији, бави се проф. др Ружица Гузина већ низ година. — После два већа и — у стручним круговима — позитивно оцењена и примљена рада, „Кнежевина и постанак српске буржоаске државе” (Београд, 1955) и „Општина у Кнежевини и Краљевини Србији — I део 1804—1839” (Београд, 1966) проф. др Р. Гузина објавила је сада и обимно дело под насловом „Општина у Србији 1839 — 1918” (Београд, 1976). Ово обимно дело представља, у ствари, други део рада „Општина у Кнежевини и Краљевини Србији”.

Полазећи од економске и друштвене стварности као основе на којој су се одвајали политички догађаји и државноправни развој Србије др Р. Гузина нам у овом свом делу излаже организацију, надлежност и положај општине почев од првог Закона о општинама из 1839. закључујући своје излагање управном у Србији за време I светског рата 1914—1918. године.

Рад је подељен на два дела. У првом делу говори се о општини у аутономној Србији (1839 — 1878) а у другом о општини у независној Србији (1878 — 1914). — У уводу др Р. Гузина је, између осталог, указала на неке карактеристике прве две фазе у развоју локалне управе које претходе доношењу Закона о општинама из 1839. а затим је анализирала одн. приказала постојећу литературу о општини у Србији у XIX и почетком XX века и указала на стање архивске грађе и тешкоће у вези с њеним коришћењем. — Први део рада подељен је на четири главе. У првој — под насловом „Стварање материјалне основе за развитак српске буржоаске државе” — говори се о конструисању слободног поседа у Србији. Закон у општини од 13. VII 1839. и његовој неусклађености с друштвено-економским и политичким потребама Србије тога времена и о „уставобранитељском режиму и држању општинских и других локалних органа према народу (1842 — 1858).” — У другој глави посвећеној општини по Закону од 24. III 1866. о устројству општине и општинских власти приказане су, пре свега, друштвено-економске промене у Србији на почетку друге владе Михаила Обреновића, изнети су разлози доношења закона којима су извршене промене државног уређења а посебно разлози доношења Закона о општинама а затим је изложено уређење општине по томе Закону и указано на захтеве либерала да се Закон измени и допуни. — Пошто је истакла да је Изменама и допунама Закона о општинама „допринела и политичка активност Светозара Марковића и његови предлози о уређењу општине”, да су његове идеје имале „одјека код млађих интелектуалаца,

те су, једним делом, утицале и на сељачке посланике у Скупштини", др Р. Гузина констатује да „из тих разлога, концепције Светозара Марковића о локалној самоуправи заслужују посебно место и у овом праћењу општинског развоја, а у складу општег државног уређења тада **Аутономне Кнежевине Србије**". Имајући у виду ове разлоге у трећој глави, под насловом „Општинска самоуправа у програму Светозара Марковића о државном уређењу“, изложене су „политичке оријентације“ Св. Марковића, његова критика режима у Србији и тадашњег општинског уређења, његови предлози за „промене у општинском и државном уређењу“ и „реаговања влада и либерала на самоуправни програм и политичку активност“ Светозара Марковића. На крају је дата и оцена његових социјалистичких идеја и самоуправног програма. — У последњој, четвртој глави првог дела, говори се о разлозима доношења (8. X 1975) Измена и допуна Закона о општинама (од 24. III 1866), садржају и значају извршених промена и њиховој примени у пракси.

У другом делу рада (глава V и VI) говори се о развоју општине у Србији од 1878. — када је Србији позната независност — па до 1914. године с тим што је на крају изложена и управа у Србији у току I светског рата. — У петој глави размотрана су прво нека питања везана за положај општина у окрузима ослобођеним у ратовима с Турском (1876—1878) а затим се говори о општинама у програмима политичких странака, радикалском Закону о општинама донетом 1889, државним ударима Александра Обреновића и променама које су после тога настале у општинском уређењу. — Последња глава рада посвећена је општини у Србији у периоду од 1903. до 1914. године. Пошто су приказане друштвено-економске и политичке прилике после 1903. године и промене у државном уређењу и уређењу општина изложен је комунални програм Српске социјал-демократске партије и однос влада према томе програму и активности ССДП. На крају аутор нас упознаје с управом „у областима које су припојене Србији у балканским ратовима (1912—1913)".

Друштвено-економске и политичке промене као и промене у организацији власти а посебно у организацији и положају општина у периоду од 1839. до 1918. — обухваћене најновијим радом др Р. Гузине — указују с своје стране, на изузетан научно-истраживачки напор који је аутор морао да учини одговарајући на питања која су била предмет истраживања.

Имајући у виду незнатну литературу о питањима о којима се у делу расправља аутор се у своме раду морао скоро искључиво ослонити на изворе и то, пре свега, на текстове устава и закона (и текстове уредаба и разних решења) објављене у Зборнику закона и уредаба издатих у Кнежевини одн. Краљевини Србији, затим на протоколе и стенографске белешке са заседања Народне скупштине (и Сената), на штампу која је излазила у томе периоду као и на постојећу архивску грађу. — Приказујући општинско уређење, делокруг њених органа као и врсту и обим надзора над општинама, аутор се није ограничавао само на основне законске текстове већ је том приликом анализирао и користио и све друге позитивне законе, уредабе и решења која су на одређени начин та питања регулисала. — Иако је у уводу указала на несрећеност постојеће архивске грађе као и на извесне резерве које се морају имати приликом употребе те грађе, др Р. Гузина је у приличној мери користила ту грађу. То се може посебно закључити на основу оних делова рада у којима је приказано спровођење одн. неспровођење појединих закона у пракси.

Проблематика је систематично изложена и излагање је прегледано.

Економска и друштвена стварност као и политички догађаји и политички развој приказани су у тексту паралелно с променама у надлежности, правима и положају општина, што доприноси бољем сагледавању како разлога који су утицали на доношење појединих законских прописа и њихових измена тако и чинилаца који су утицали на спровођење или неспровођење тих прописа у живот.

Аутор је правилно поступио када је приказујући развој општине увек имао у виду њен положај у систему одн. организацији власти Србије у појединим периодима њеног државно-правног развоја. Међутим, мишљења смо да су се на погодном месту могла дати и нека теоријска објашњења, на пример о врстама и обиму надзора над самоуправама уопште. Тиме би се бацио још више светлости на стварни положај општине у организацији власти у појединим периодима одн. на одсуство самоуправе или њен домаћај. Ова као и неке друге мање опаске (нпр. у погледу обима приказа друштвено-економског развоја и утицаја тога развоја на регулисање организације општине, њених задатака и положаја) ниуколико не утичу одн. не умањују вредност рада.

Закључци до којих је др Р. Гузина дошла проучавајући развој општине у Србији од 1839. до 1914. заслужују посебну пажњу. Они би се састојали, укратко, у следећем. — У Србији су се, од доношења првог Закона о општинама 1839, стално одигравали сукоби око организације, положаја и улоге општина „у склопу целокупне унутрашње управе“. После захтева истакнутих на Скупштини 1848. да се уведе општинска самоуправа, у Народној скупштини су се почев од 1858. стално водиле жучне расправе у току којих су, нарочито посланици са села указивали на неопходност доношења новог Закона о општинама којим би се, поред осталог, „општина ослободила притиска полиције“. Међутим, и поред свих критика апсолутистичког начина управе и захтева за успостављањем општинске самоуправе и демократизацијом земље донет је 1866. године Закон о устројству општина и општинских власти којима је општина, потпуно подређена полицијском надзору“. Овим Законом је завршен процес концентрације власти у кнежевим рукама одн. до краја спроведен систем крутог бирократског централизма. То је био један од разлога што су „грађанске политичке странке, у другој половини XIX века, давале у својим програмима значајно место и општинама.“ И док Светозар Марковић, полазећи од општине, захтева коренити преображај Србије „на самоуправним основама“, измене и допуне закона о општинама као и касније донети нови закони „претстављали су краткотрајна решења у интересу само једног дела владајуће класе, или тренутне компромисе између снага које су се сукобљавале у борби за власт и на питању уређења општине. Због тих компромиса и полемике и политички сукоби „око општине“ непрекидно су се обнављали и трајали све до првог светског рата. Зато је, с времена на време, — истиче у закључку др Р. Гузина — изгледало да је положај општине у Србији и најважније питање које треба решавати. Односно, да од „правилног“ решавања „општинског питања“ зависи и опстанак „поретка“ . . . ” — Пошто је указала на то да је општинска организација „била . . . за све време инструмент класне владавине буржоазије, без обзира на промене у њеној организацији и дometу власти општинских органа“ она констатује да се „у проучавању историје општине у Србији XIX и XX века показало . . да је њен значај за општи развитак србијанског друштва био много мањи него што се претпостављало на основу изјава политичара и других“ одн. да „она (општина) чак ни као најужа административно-управна јединица није била довољно формирана.“ Имајући све то у виду она поставља питање: „откуда, онда, одомаћено мишљење — у неких правника и политичара XIX и XX века — да је буржоаска Србија била „земља локалне самоуправе, у првом реду општинске?“ — Одговарајући на постављено питање она износи мишљење да је то или последица схватања да је за постојање самоуправе довољно да постоји изборност локалних органа, која је „повремено“ била у Србији утврђена законским прописима, или су пак, при томе играле улогу и извесне традиције „које имају својих корена и у самосталности села и кнежина под турском влашћу, кад је народ сам бирао и смењивао своје кнезове. Те традиције не само што су нашле своје место и у политичким програмима у XIX и XX веку већ су утицале и на то да су у свим превратима и бунима и у отпору . . . против бирократског управљања и полицијског терора“ истицани захтеви за увођењем самоуправе уз покушаје

да се она и реализује. У прилог оваквом тумачењу говоре не само историјски догађаји који су се у Србији одиграли већ и то „да идеје о самоуправном уређењу државе и друштва нису прихватили само социјалисти, који су у својој активности од њих и полазили већ и грађанске политичке странке“, иако су оне истицањем самоуправног програма ишле само за тим да у остваривању својих циљева вежу за себе и сељаштво. И док се народ у Србији постепено уверавао у немогућност постојања праве народне самоуправе у буржоаском друштву дотле се буржоазија, у страху за своје позиције, супростављала свим захтевима за демократизацијом земље и успостављањем пуне самоуправе, образлажући свој став тиме да би унутрашња нестабилност могла да доведе у питање постигнуту аутономију одн. касније независност. — „Радничка класа је — закључује своје излагање др Р. Гузина — из ових збивања извукла једну поуку: да само кроз „доследно спровођење народног устанка“, на челу са сопственом партијом — кад за то буде довољно политички ојачала и уз одговарајуће унутрашње и спољнополитичке околности — може да реализује самоуправни програм, који је народ Србије — поред других народа — и као сопствени идеал пренео у наслеђе“.

Рад др Р. Гузине представља значајан допринос сагледавању како развоја и стварног положаја општине у Србији у XIX и XX веку тако и борби за успостављање општинске самоуправе. Тиме је наша литература о државноправном развоју Србије а посебно о локалној управи и самоуправи у Србији у XIX и XX веку обогачена једним делом које ће бити од изванредне користи не само правним историчарима и историчарима уопште већ ће бити од интереса и за шири круг читалаца.

др Драгош Јевтић

Група аутора, САМОУПРАВНИ СОЦИЈАЛИЗАМ, издање Савремене администрације, Београд 1976, стр. 232.

Уџбеник „Самоуправни социјализам“ чији су аутори група наставника новосадског универзитета (С. Мезеи, Т. Шуваков, А. Раич, М. Наумовић, М. Поповић и Ј. Миљуш) равен је и презентиран јавности с циљем да се удовољни оправданом захтеву о ширем распрострању марксистичке мисли и идеологије самоуправног друштва. Конципиран је нов наставни предмет, намењен првенствено студентима техничких факултета, који треба да се позабави развојем и применом марксистичког учења као идеологије и науке југословенског модела развоја, да постане интегрални део процеса изградње самоуправног социјализма.

Приликом утврђивања програмских садржаја морала се поштовати сва ширина и дубина самоуправљања, чињеница да је то историјски нови систем односа у производњи и расподели, нови концепт социјалне организације и систем продукционих односа, па су, следствено томе, обрађене следеће области: економска, социолошко-политиколошка и политичког система.

Први део рада, који је уводног карактера, обрађује питање теоријских основа и генезе самоуправљања. Како истиче др Миливоје Наумовић „теорија самоуправног социјализма настала на вредносном систему и научним достигнућима марксизма, на самосталним и специфичним димензијама револуционарне праксе и на критичком превазилажењу примарних искустава социјалистичке изградње у једној аграрно заосталој и многонационалној земљи — а развијана у оштрој борби против стаљинистичког хегемонизма — политичка теорија самоуправног социјалистичког друштва одиграла је прворазредно важну улогу у историјском обрачуњу са етатистичким концептом социјалистичке трансформације не само у нашим већ и у међународним размерама, а исто тако и у непосредном оријентисању друштвеног развоја наше земље у правцу самоуправљања као политичког облика и садржаја социјалистичког преображаја самоуправљања као концепта социјалне организације и система односа“.

(стр. 3).

У овом контексту посебна пажња је посвећена критици тзв. примитивног комунизма и, на бази тога, Марксовој теорији о настанку бескласног друштва.

Други део рада обрађује основна питања друштвено-политичког система наше земље. Највише простора дато је, сасвим природно, самоуправљању у организацијама удруженог рада, месним заједницама као и месту и улози општине у политичком систему.

У даљим излагањима разрађени су основни извори самоуправног (аутономног) права — самоуправни споразуми и друштвени договори. Посебно је интересантна извршена класификација самоуправних споразума. Ови акти се деле на статусне (којима се регулишу питања удруживања основних организација удруженог рада), колективне (којима се регулишу питања у вези са лохотком, расподелом дохотка и личних доходака, ко и питања међусобних односа у удруженом раду) и пословне (којима се регулише пословање организација удруженог рада — размена производа и услуга и друга питања).

Трећи, најопширнији део књиге, обрађује карактеристике материјалне основе и друштвено-економских односа југословенског друштва. После уобичајених излагања која се односе на привредни потенцијал наше земље и на могућности и правце развоја, знатно више простора дато је објашњењу места и улоге привредних комора у самоуправно организованом привреди. Писац овог поглавља др Јован Миљуш, сасвим ис-

правно, подвлачи „да привредне коморе треба да представљају одређени институционални облик за повезивање, самоуправно договарање и споразумевање привредних субјеката, за усаглашавање њихових посебних интереса са заједничким интересима привреде, а затим са општедруштвеним интересима” (стр. 110). Привредне коморе треба да представљају место организоване активности организација удруженог рада у привреди, ради самоуправног решавања економских питања и смањења стихијности у привредном развоју и привређивању. На тај начин преко комора самоуправно удружени рад у привреди треба једним делом да реализује свој уставни положај и улогу у решавању друштвено-економских питања. Аутор посебно наглашава да је поступак трансформисања коморског механизма на начелима новог устава углавном завршен, тако да сада предстоји несумњиво тежа фаза у остварењу уставне концепције комора у пракси. Реч је о потреби да коморе преко своје континуиране активности омогуће и обезбеде удруженом раду да остварује своје интересе у делу где је неопходно заједничко договарање и усклађивање са циљем обезбеђења најбржег укупног развоја који истовремено значи и појединачни развој свих субјеката.

Даља излагања посвећена су територијалној подели рада у Југославији и утицају на степен развијености региона. Полазећи од премисе да је степен развијености поједине регионалне јединице последица одређеног стања и односа који постоје у процесу друштвене репродукције која се на датом подручју одвија, аутор овог поглавља др Тихомир Шуватов се опредељује за анализу следећих параметара нивоа развијености: друштвену стопу запослености, доходак по запосленом у ОУР-има у области привреде, општа стопа акумулативности, укупно ангажована средства по запосленом и промет на мало по становнику. Добијени резултати истраживања указују да у редоследу развијености региона није дошло до промена. У појединим случајевима разлике се, у последње време, чак и продубљују. Због тога политика регионалног развоја остаје и даље веома актуелна.

И у следећим политекономским и економско-политичким излагањима аутори остају на тлу најсавременијих решења која даје економска теорија и пракса, без икаквих ретроспекција или опширних теоријских излагања. Илустрације ради, разрађене су одредбе Основа заједничке политике дугорочног развоја СФР Југославије до 1985. године, дат је приказ новог система друштвеног планирања према Нацрту закона о основама система друштвеног планирања и о друштвеном плану Југославије који претходи коначном тексту закона чије се усвајање ускоро очекује.

Овај рад, превасходно намењен потребама наставе, тек треба да доживи оцену јавности, стручне и оне шире. Неке слабости у композицији текста као и у значају који је појединим партијама дат уочљиве су. Оне су неизбежне у колективним радовима а нарочито у радовима интердисциплинарног карактера. Због тога не треба бити сувише строг у оцени пионирског подухвата на конципирању новог наставног предмета чије име уџбеник носи.

др Миодраг Панић

Милан Миладиновић, МОРАЛНЕ ВРЕДНОСТИ У УДРУЖЕНОМ РАДУ,
издање „Привредни преглед“, Београд 1976, стр. 191

Књига „Моралне вредности у удруженом раду“ је, у ствари, пригодна студија, чији је аутор у Нацрту закона о удруженом раду видео одговарајући повод да комплексније анализира једну од битних компонената нових социјалистичких самоуправних односа-моралне вредности у удруженом раду. Образлажући, заправо, разлоге који су га навели да овом аспекту удруженог рада посвети књигу, аутор у уводном делу напомиње да се „Нацртом закона о удруженом раду покрећу и многи морално хумани проблеми социјалистичке револуције у Југославији. Сам Закон, истиче писац, није само правно-економски документ о удруженом раду, него и повеља моралних вредности удруженог рада и самоуправљања. У њему су садржане све основне компоненте вредности социјализма: човек, рад, друштвена својина, самоуправљање, слобода, једнакост, равноправност, узајамност солидарност, афирмација човекових способности и вредности, превазилажење противуречности између умног и физичког рада, остваривање међусобне одговорности и усклађивање личних, заједничких и општих интереса . . .

У ствари, моралне вредности су кључ помоћу кога удружени рад превазилази унутрашње противуречности на најбољи начин. Оне се, упозорава аутор, не могу негирати, јер објективно делују унутар и ван удруженог рада, али се могу сагледати и убрзати процеси који воде успешном решавању тих противуречности.

Моралне вредности удруженог рада, које „раднички Устав“ нарочито афирмише, имају одговарајуће основе на којима почивају и развијају се. То су, подсећа аутор, најпре друштвена својина, која чини материјалну и социјалну основу удруженог рада и самоуправљања, затим вредности рада (као, на пример, слобода рада, слободна размена рада, целовитост рада, подизање продуктивности и владање вишком рада) и ослобођење рада. На таквим основама израстају кључне моралне вредности удруженог рада: човек, као највиша вредност удруженог рада, слобода човека и рада, једнакост и равноправност у удруженом раду, братство и јединство, патриотизам народа и народности Југославије и социјалистичка солидарност у удруженом раду.

Човек, напомиње писац, стављен је духом Закона о удруженом раду у објективне услове да буде највиша вредност, јер добија и материјалне и социјалне предиспозиције да се потврђује и да остварује и развија сопствене и друштвене вредности социјалистичког самоуправљања. Дужношћу и обавезом активног односа према раду, друштвеној заједници, самоуправљању и друштвеној својини човек добија социјалне и моралне моћи да мења своју средину радом, самоуправљањем и моралним понашањем. Ослобађа се и схватања немоћи да мења и унапређује друштвене односе, које је у њега развила буржоазија, технократија, бирократија и малограђанштина, а то му даје снаге да обезбеди услове да буде највиша вредност.

Нацрт закона о удруженом раду, каже аутор, истакао је моралну вредност слобода човека и рада, јер без ње нема ни стварне слободе у сфери политике, економских односа, културе, идеологије и морала. Таква слобода се, пак, испољава у слободном раду и размени рада, владању вишком рада, самосталном одлучивању и организовању друштвених снага и односа као сопствених.

Веома истакнуто место у скали моралних вредности у Нацрту закона, наглашава писац, заузимају једнакост и равноправност у удруженом раду. Једнакост је комплексна категорија и обухвата једнакост ра-

дова и, на основу тога, једнакост у расподели дохотка, једнакост према средствима за производњу, у коришћењу самоуправних права у одлучивању, у условима запошљавања и једнакост у доступности свих функција у удруженом раду . . . Равноправност се манифестује у стицању и расподели дохотка и могућности коришћења свих самоуправних права. Када се имају у виду ти принципи, јасно је што се Нацртом закона о удруженом раду умањује могућност постојања разних привилегија, а посебно привилегија над вишком рада, које условљавају било какве облике неједнакости и неравноправности. Чак се ограничавају и привилегије оних грана привреде или делатности чији су резултати рада проистекли из посебних природних или тржишних погодности.

„Раднички Устав” јасно кодификује и националну равноправност, стављајући братство и јединство у ред основних моралних вредности у удруженом раду. Наиме, се успоставља њиме нови однос према социјалистичкој заједници-републици удруженог рада. Тај нови однос репродукује и нову социјалистичку патриотску свест о заједништву интереса без којег нема ни остваривања националних интереса сваког народа и народности. Управо због тога је и патриотизам народа и народности једна од основних моралних вредности удруженог рада.

Логичан резултат свих поменутих основних моралних вредности у удруженом раду је социјалистичка солидарност у удруженом раду. Она, додуше, проистиче из осталих вредности, али их у повратном дејству и учвршћује, и на основу тога, опет, добија све шире димензије и значај.

Јачање основних моралних вредности у удруженом раду је претпоставка за усклађивање личних, заједничких и друштвених интереса у удруженом раду. Јер, личност може да афирмише своје вредности само ако истовремено развија, унапређује и богати вредности своје друштвене заједнице, и обрнуто. Друштвена својина, наиме, омогућује превазилажење противуречности интереса тако што све раднике ставља у исти положај и пружа им могућност да на основама самоуправљања остварују резултате рада и преко њих усклађују своје интересе на равноправној основи: путем делегатског система, кроз заједничко стварање и расподелу дохотка, у току самоуправног споразумевања и договарања и преко тржишта. Наравно, интереси се усклађују и на бази добровољности и на начелима социјалистичког морала.

Нацрт Закона о удруженом раду отворио је и процес бржег превазилажења противуречности између интелектуалног и мануелног рада. Самоуправљање је основна претпоставка за решавање ове противуречности јер се у њему радни човек испољава и као мануелни и као интелектуални радник. Сама чињеница да се Нацртом закона предвиђа директно повезивање производног и интелектуалног рада представља значајан корак у даљој интелектуализацији физичког рада. Осим тога, одлучивање о вишку рада је несумњиво интелектуални процес, као и подела вишка рада за задовољавање ванпроизводних потреба.

Нацртом закона о удруженом раду видно место било је посвећено личној и колективној одговорности, као личним вредностима самоуправљања и заједничким вредностима удруженог рада. У Нацрту закона, напомиње аутор, лична и колективна одговорност се налазе у јединству, као што се јединствено испољава и самоуправљач. А одговорност је у сталном дијалектичком односу са правима, дужностима и слободом радника у удруженом раду. Само примера ради — Нацртом је истанута слободна размена рада, а то, истовремено, подразумева одговорност да размена буде на начелима морала социјалистичког самоуправног друштва и у складу са друштвено-економским односима у удруженом раду. Посебно је значајно то, вели писац, што се указује на материјалну одговорност оних који доносе лоше одлуке; тиме је решено питање одговорно-

сти, а на раднике и њихове самоуправне органе пренета је одговорност да одлучују о стварној одговорности сваког учесника у доношењу одлуке.

У својој књизи аутор образлаже и морално-хумани карактер дисциплине. Јер, често се мисли, напомиње он, да је дисциплина само извршавање постављених задатака, поштовање и владање по важећим прописима. Заборавља се да је она битно својство моралне личности социјалистичког друштва. Реч је о дисциплини под којом се подразумева однос човека и према позитивним законима друштвене заједнице; затим о технолошкој, радној, самоуправној дисциплини и дисциплини одмора, учења, усавршавања, понашања итд.

Разматрање моралних вредности у удруженом раду није, разумљиво, могло да мимоиђе ни кратку анализу моралних вредности у раду самоуправне радничке контроле и морално-хуману суштину чувања човекове средине. Јер, рад самоуправне радничке контроле не заснива се само на писаној речи и њеним одредбама, него и на начелима социјалистичког морала и хуманизма. А без ослањања на та начела самоуправна радничка контрола не би била у стању да испуњава основну функцију да штити класно политичке и морално-хумане вредности социјалистичког самоуправног друштва.

Веома је значајно, такође, што се Нацртом закона о удруженом раду ставља у дужност и право удруженом раду да нарушени склад у једном делу природе мора и може поново успоставити. Заправо, однос према човековој средини првенствено је хумани и морални задатак радника у удруженом раду и као такав неодвојив је од осталих моралних вредности у удруженом раду.

Морално-хумане вредности добиле су Нацртом закона — каже, на крају, писац — шире димензије тиме што истичу и морална својства радника: радиност, поштење, одговорност, дисциплинованост. Иако друга морална својства нису посебно истакнута, она се подразумевају: на пример, правичност, принципијелност, човечност, искреност, самоиницијативност, самосталност, истинољубивост, самопожртвовање, несебичност ... Удружени рад, наиме, сва та и друга морална својства још више потенцира и отвара просторе за њихов развој. На тај начин они постају ативни чиниоци јачања социјалне кохезије ООУР, радних и сложених организација удруженог рада и ужих и ширих друштвено-политичких заједница.

Мада пригодна студија уз Нацрт закона о удруженом раду, књига „Моралне вредности у удруженом раду“ по теми којој посвећује пажњу има, у ствари, много шире димензије, поготову што анализира један аспект односа у удруженом раду који у домаћој стручној литератури није до сада, на тај начин, био разматран. Јер, моралне вредности представљају неодвојиву компоненту удруженог рада који је Уставом добио основне параметре, а Законом о удруженом раду још конкретније облике и одлике. Зато ова књига остаје и даље актуелно штиво, за чије је основне поставке коначан текст Закона о удруженом раду само још једна потврда и потпора.

Младен Бачлић

ЛЕТЊИ КУРС ХАШКЕ АКАДЕМИЈЕ ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У 1976. ГОДИНИ

Угледна Хашка Академија за међународно право је и 1976. организовала већ традиционални летњи курс у периоду од 5. јула до 13. аугуста. Први период (5—23. јули) био је првенствено посвећен међународном приватном праву, док је други период (26. јули — 13 аугуст) био испуњен предавањима из области међународног јавног права.

Курс је био одлично посећен. Илустрације ради наводимо да је само предавања из међународног јавног права похађало 267 слушаца из 71 земље.

I

Г. Елиан, директор Правног одељења и одељења за међународне организације у Министарству иностраних послова Румуније, је држао предавања на тему — „Принцип суверенитета над националним ресурсима и његове импликације у међународној трговини.”

У првом делу предавања Елиан је изложио савремене аспекте суверенитета над националним ресурсима у светлости улоге државе у коришћењу националних ресурса, принципа суверенитета, корелације између суверенитета и природних ресурса и квантитативног елемента ресурса.

Економска и политичка независност као суштински елемент суверенитета над националним ресурсима налази, по мишљењу Елиана, свој почетак у декларацији Уједињених нација о давању независности колонијалним народима. Правни и комерцијални режим тзв. нове размене, обележене посебно наглим порастом трговине сировинама и енергетским изворима, одређен је Општим споразумом о тарифама и трговини (ГАТТ) и клаузулом највећег повлашћења. Други део предавања посвећен је проблемима начина интеграције и утицаја појединих међудржавних организација, посебно организације земаља-извозница петролеја (ОПЕС) и организација за извоз сировина, у материји вршења перманентног суверенитета над природним изворима.

Изалажући однос између пуног суверенитета над природним изворима и развоја међународне економске размене, Елиан је истакао да је немогуће одржати класичне односе са страним инвеститорима, поглавито због њиховог привременог карактера.

О савременим проблемима који се тичу односа између Уставног и приватног права говорио је В. Милер-Фрајенфелс (*U. Müller-Freienfels*) са Универзитета у Фрајбургју. Истакавши да је реч о проблему који има велики практичан и теоријски значај у појединим земљама, Милер-Фрајенфелс се ограничио на три аспекта проблема:

1) да ли су традиционални критеријуми сукоба закона изабрани од стране националних законодавстава или развијени праксом још увек сагласни са савременим базичним уставним принципима различитих земаља?

2) какво је правно обележје ситуације која настаје онда кад судија дође до закључка да унутрашња правила о сукобу закона захтевају примену страног материјалног права? Тешкоће, по мишљењу Милера, могу произаћи из околности да страно право евентуално суштински вреба више правило сопственог правног система.

3) питање могуће неспојивости појединачног страног правила са одредбама домаћег устава, Милер-Фрајенфелс је обрадио анализом става Уставног суда СР Немачке у „*Spaniard Decision*”.

Ф. Дуранте, професор са Катаниа Универзитета (Рим), држао је предавања о савременим проблемима развода у међународном праву.

Посматрајући правила у материји развода у међународном приватном праву у светлу италијанске доктрине и праксе, Дуранте се ограничио на следеће аспекте: а) околности које искључују, било делимично или у потпуности, примену правила међународног приватног права а које се тичу јавног поретка (*public policy*); б) критеријуми прихваћени у главним системима међународног приватног права у циљу одређивања права које се има применити у случају развода као и проблеми који произилазе из посматрања међународног приватног права као унификованог односно подељног (*divided*) система; в) последице које настају кад су примењива правила страног права супротна јавном поретку; г) међународни уговори који се тичу развода у матрији међународног приватног права; д) извесни процедурални проблеми који имају директан утицај приликом развода; и ђ) питање, признавања и примене страних судских одлука.

С. Сучариткул (*S. Sucharitkul*), амбасадор Тајланда у Јапану, је, у оквиру предавања Имунитети страних држава пред националним властима изложио питање историјских и рационалних основа имунитета, класификацију типова имунитета, суштинским ограничењима проширеног делокруга имунитета у извршењу и правним теоријама и пракси држава у материји имунитета.

Општи курс из међународног приватног права држао је В. Риз (*W. Reese*) са Колумбија Универзитета из Њујорка. Суштинске проблеме међународног приватног права, почев од судске надлежности и избора закона (*choice of law*), преко домаћила, поступка, уговора, брака итд., он је разматрао углавном са становишта решења усвојених у америчкој пракси.

Посебан комплекс предавања био је посвећен проблему који у појачаној мери заокупља пажњу научне и остале јавности проблему тзв. мултинационалних или транснационалних компанија.

A. A. Aramburu Menchaga, професор Универзитета у Лими, је пошавши од појмовног одређивања (различитих дефиниција „мултинационалних“ компанија) транснационалне компаније, међународне компаније (*international corporations*), супранационалне компаније (*supranational corporations*), говорио о проблематици мултинационалних компанија (правна природа, националност ових правних лица и начинима њиховог признавања, подвргавање законима и судовима домаће земље, трансферу технологије итд.), месту „мултинационалних“ компанија у оквиру кретања ка регионалним економским интеграцијама и потреби установљења једног међународног режима за ове савремене економске агломерације.

Предавања о проблему примене унутрашњег права на мултинационалне компаније држао је А. Копелманс, професор Универзитета у Женеви и експерт Уједињених нација.

Предавања су подељена на делове који су се бавили питањима примене права државе порекла на мултинационалне компаније, примени права државе ситуса на исте, тешкобама примене различитих унутрашњих права на мултинационалне компаније и могућим лековима у односу на тешкоће које резултирају из проблема примене различитих унутрашњих права на мултинационалне компаније.

У оквиру теме — Екстратериторијална примена антитрустовског права и прописа о сигурности — М Јазава (*M. Yazava*), професор Универзитета у Токију, је изложио своје погледе на проблеме екстратериторијалне примене економских прописа и њихов однос према међународном праву и сукобу закона, екстратериторијалне примене антитрустовског права и законодавне надлежности, екстратериторијалне примене антитрустовског права и процедуралне и извршне надлежности, међународног усаглашавања и сарадње у односу на екстратериторијалну примену антитрустовског права и екстратериторијална примена прописа о сигурности.

II.

М. Беџауи (*M. Bedjaoui*), амбасадор Алжира у Француској и члан Комисије УН за међународно право је говорио о односу политике несврстаности и међународног права.

У првом делу обрађени су проблеми независности и суверенитета са становишта тзв. Алжирског програма одн. четири основна приступа Алжирске конференције несврстаних.

Разматрању формалних извора међународног права Беџауи је пришао са критичког становишта указујући на потребу преиспитивања места и квалитета избора побројаних у члану 38. Статута Међународног суда правде, посебно обичаја у смислу универзализације.

Појавом земаља трећег света инаугурисано је право партиципације које изражава интересе међународне заједнице као целине. По мишљењу Беџауиа, функција новог међународног права је двојака развијање права у интересу целог света и исправљање неједнакости у развоју.

Указујући на нужност изградње новог економског поретка истакнуто је посебна улога УН чијим резолуцијама 606/1952, 1415/1960, 1803/1962. је започета разградња концепта политичког или формалног суверенитета.

Анализирајући кризу размене нафте и осталих сировина, пласман знања и технологије као разлоге који захтевају измену постојећег позитивног права, Бебауи се на крају својих предавања осврнуо на питање правне природе захтева за компензацијом — у случају национализације.

О специјалним обележјима уговорног права у европским конвенцијама говорио је Х. Голсонг; директор Правног одељења европског савета у Страсбуру. Основне одредбе европских конвенција Голсонг је анализирао кроз призму сличности и разлика са Бечком конвенцијом о уговорном праву.

Е. Лаутерпхт (*E. Lauterpacht*), правни саветник министарства иностраних послова Аустралије, је говорио о развоју права међународних организација одлукама међународних судова.

Полазећи од места које право има у раду међународних организација, у првом делу су обрађена питања природе међународних организација, интерпретације међународних устава (*international constitutions*) и правце контроле рада и понашања организација.

У другом делу предавања који је носио назив—међународне организације као међународне личности — обрађена су питања признања, сукцесије, надлежности и администрације, одговорности и уговорном капацитету међународних организација.

У трећем делу о тзв. интерном праву међународних организација расправљано је питање чланства (настанак, престанак, представљање и обавезе — испуњење и изузеци, органа и процедура) утицај правила природне правде (*natural justice*), органа и осталих односа ових субјеката међународног права.

О историјату и актуелним правним проблемима који се тичу тумачења и примене међународних уговора у пракси Сталног суда међународне правде и Међународног суда правде говорио је Л. Зон (*L. Sohn*), професор међународног права са Харвардског Универзитета.

Истичући велики значај установљења јединствених начина решавања спорова који проистичу из примене уговора као и потребу достизања униформности путем извесне централизације интерпретативне функције, Зон се ограничио на анализу специјалних компромисних клаузула о начинима решавања спорова у вези са уговорима у којима су садржане. Тзв. опште компромисне клаузуле су разматране само изузетно.

На крају, анализиран је предвиђени поступак решавања спорова у уговору о праву мора.

Принц *Sadrudin Aga Khan*, високи комесар УН за избеглице, имао је за предмет предавања правне проблеме који се односе на избеглице и премештене (*displaced*) особе.

Након прегледа историјског развоја проблема избеглица и премештених особа од оснивања Високог комесаријата УН за избеглице, *Khan* је прешао на разматрање права о избеглицима и његовог садржаја.

Садржај права избеглица анализиран је кроз питање порекла, еволуције и садржаја установе азила и компоненте личног статуса избеглице, приступа запослењу, слободе кретања унутар и ван државе боравка, путних докумената, натурализације и сл.

На крају изложена су питања функције Високог комесаријата УН за избеглице и еволуције његове конституционалне основе, посебно проширење надлежности *ratione personae*.

У функционалном погледу Високи комесар је нагласио екстензивну употребу установе добрих услуга и његову интеграцију у сферу компетенције Високог комесаријата.

— Примирје и остали облици суспензије непријатељства — била је тема следећег предавања Р. Бакстера (*R. Baxter-a*), професора са Харвардског факултета. Изложивши базичну типологију облика суспензије непријатељства (примирје престанак ватре, капитулације), Бакстер је прешао на разматрање странака, процеса закључења, анализе садржаја различитих облика споразума, контроле и администрације, ефекта непријатељства, повреде споразума и перспектива у овој материји.

А. Клафковски (*A. Klafkovski*), професор Универзитета у Познању, је говорио о начинима престанка рата у међународном праву.

Предавање А. Клафковског подељено је у 4 дела. У првом су обухваћени проблеми појма рата као појма различитог од непријатељства, будући да учи да стање рата може постојати без непријатељства одн. да се непријатељства могу вршити без формалне објаве рата.

У другом делу-Класификација облика престанка ратног стања — извршена је основна подела на класичне и не класичне облике. Подела је извршена на основу *communis opinio* у односу на признање и оцену тих облика као и њихову научну обраду.

Илагање о класичним облицима престанка стања рата обухватило је разматрање три основна облика: мировни уговор, *de facto* престанак непријатељства и *debellatio*.

У оквиру дела — Некласични облици престанка стања рата — обрађени су мировно решење Потсдамским споразумом од 1945. и једнострани акти унутрашњег права који се односе на престанак стања рата. Ови облици се скоро искључиво односе на период после II светског рата.

„Мирно решење” наведено на неколико места у Потсданском споразуму, по мишљењу Клафковског, се користи у циљу изражавања концепције која је различита од мировног уговора. Употреба овог термина, по њему, подразумева превагу екстраправних елемената, одн. одраз специфичних политичких околности насталих након окончања другог светског рата.

У току овогодишње сесије настављена су предавања о утицају религија на развој међународног права започета излагањима о Исламу и хиндуизму (*Recueil des Cours*, 1966, вол. 117) и будизму и конфучијанизму (*Recueil des Cours*, 1967, вол. 120).

Р. П. де Ритматен (*R. P. de Riedmatten*) секретар *Pontificium Concilium „Cor Unum“* Ватикан, говорио је о утицају католицизма на развој међународног права.

Приступ је, у методолошком погледу, обележен анализом енциклике папе Јована XXIII *Pacem in Terris*, енцикликом Павла VI *Populorum progressio*, пасторалног устава *Gaudium et spes* и учења Магистеријума као највишег доктринарног ауторитета католичке цркве.

О утицају протестантизма Р. Н. Коопманс, државни секретар у министарству иностраних послова Холандије, је говорио кроз анализу разлика протестантског учења, посебно у периоду реформације, у односу на учење римске католичке цркве.

Р. Weill, професор факултета правних, економских и социјалних наука из Париза/II; изложио је своја гледишта на тему утицаја јудаизма на развој међународних права.

Општи курс из међународног јавног права држао је С. А. Colliard, хонорарни декан правног факултета у Греноблу и директор *UER de droit international Sorbonne-Universite paris (I)*, који је у својим излагањима обухватио фундаменталне проблеме међународног јавног права.

Мр Миленко Крећа

САВРЕМЕНИ ПРАВНО-ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ

— белешке са Саветовања у Загребу октобра 1975.

У оквиру IX југословенског симпозијума „Аутоматизација обраде података“, Савез удружења правника Југославије, Савезни секретаријат за правосуђе и организацију савезне управе, Удружења правника СР Хрватске и Републички секретаријат за правосуђе и опћу управу СР Хрватске у сарадњи са издавачком кућом „Информатор“ из Загреба, организовали су 24. октобра 1975. саветовање о савременом правно-информационом систему уз истовремени приказ рада информационог система путем електронског рачунара и терминала. Поред осталих, овом су саветовању присуствовали: Лука Бајакић председник Одобра за правосуђе друштвено-политичког већа Сабора, Иван Франко, савезни секретар за правосуђе и организацију Савезне управе, др Душко Цотић помоћник савезног секретара, Мухамед Мирица, потпредседник Савеза удружења правника Југославије и др Живојин Алексић, генерални секретар Савеза; и представници свих републичких и покрајинских секретаријата за правосуђе, као и шири круг судија и стручних сарадника загребачких и осталих судова у СР Хрватској, представника Републичког савета за информатику СР Хрватске и др.

Поднета су 4 реферата и то: др Драгољуб Каврана, професора Правног факултета из Београда о теми „Савремени правни — информациони ситсеми“, Бранимира Рачког, судца Врховног суда Хрватске о теми „Изградња информационог-документационог-комуникативног система (ИНДОК) за потребе правосуђа“, др М. Борусо (*M. Borusso-a*), судца Врховног касационог суда Италије о теми „Изградња и употреба правно-информационог система у Италији“ и Маријана Сушња, савјетника у Републичком секретаријату за правосуђе и опћу управу о теми „Савремена организација рада и техничка помагала о раду правосудних органа“. Учешће др М. Борусо-а судца Врховног касационог суда у Риму било је мотивирано чињеницом, што је код тог суда, а за подручје цијеле Италије организиран електронски центар који у свом конкретном раду има вишегодишње искуство.

Савјетовање је пригодним излагањем и након што је поздравио присутне, отворио Младен Гајер, подсекретар Републичког секретаријата за правосуђе и опћу управу СР Хрватске.

Уводни реферат поднео је др Драгољуб Кавран, ванредни професор Правног факултета у Београду на тему „Савремени правно — информациони системи”. Након што је упозорио да све већи број људи ступа у правне односе на све већем простору и све сложенијим правним ситуацијама и да услијед тога и рад судова, органа управе и др. постаје све сложенији изјавио је отворио дилему о питању: како ријешити проблеме који одатле настају и налази да се они могу ријешити било увећањем броја људи који учествују у рјешавању тих проблема, било увођењем нових метода. Међутим, не само повећање сложености, него и немогућност да се прате они правни инструменти, чијом се применом рјешавају конфликтне ситуације, доводи до спознаје да се настали проблеми могу успјешно решити само оснивањем и коришћењем аутоматских система обраде података, чија је поред осталог — предност и у томе, што се жељени подаци могу добити на тренутни захтјев корисника, што само по себи има посебан друштвени значај. За разлику од информационих система на другим подручјима, карактеристика је правног информационог система у непрекидном мијењању прописа, што ставља посебне захтјеве у односу на потребу да тај систем буде стално ажуран. Проф. др Кавран изводи одавде закључак о потреби постепеног развијања система, који у сваком тренутку мора располагати поузданим подацима о важећим правним нормама, јудикатури и литератури. У процесу развоја тог система, изјавио је да се од стабилнијих, ка оним подручјима права гдје су промјене брже и учесталије.

Након што је истакнуо да се савремени правно-информациони системи састоје од правних норми, судских пресуда и правне литературе, при чему треба размотрити и могућност и потребу обраде иностране лигислативе, јудикатуре и литературе, референт је упозорио да се у том систему могу наћи и систематизирани информације из подручја економије, политике, технике и др. путем којих се прво споменуће информације потање и потпуније објашњавају. Одатле се изводи закључак да у креирању правно-информационих система, новитет није у врсти и опсегу информација, него у методи њихова коришћења. Осећајући све предности правно-информационих система, а након што је неким конкретним подацима упозорио на сталну тенденцију ширења права, референт упозорава и на опасност од „информационог загушења”, што може довести до негирања правног система и на одлучивање „на основи здравог разума”.

Поред користи која се коришћењем система постиже на плану рјешавања конкретних случајева, систем омогућава и систематизацију правних текстова и њихову већу прегледност, што само по себи омогућује откривање незаконитих одн. неуставних опћих правних аката, протурјечности и правних празнина. Ако се к томе још дода, да конкретна примјена тог система омогућава креативно размишљање и рад, онда су предности тог система очигледне.

Упозоравајући да је увођење тог система увјетовано рјешавањем низа организационих и др. проблема, проф. др Кавран упозорава да основну систему представља рачунар као објективни фактор и оспособљавање од-

говарајућих кадрова као субјективни фактор, које се дели у три групе активности: оспособљавање оних који ће радити на припремању и увођењу у меморију рачунара појединих елемената као саставних дијелова система (правних норми, пресуда, литературе и др), надаље, оних који ће радити на самом систему (аналитичара, програмера и др.) и, коначно, припремање правника — практичара на кориштењу система. Што се ове последње групације тиче, аутор упозорава на потребу реалног сагледавања стварног стања водећи рачуна и о извјесном њиховом отпору, како у фази увођења, тако и конкретног кориштења система, а који резултира из годинама стечених навика.

Остајући на идеји о потреби постепене изградње правно-информационог система, што ће омогућити и стицање искустава те осигурања повраћаја уложених средстава, при чем треба претпоставити и потребу закључења међурепубличког договора о изградњи система, проф. др Кавран упозорава и на потребу вођења рачуна о цијени коштања у изградњи тог система, која се иначе може подијелити на три фазе и то: идејно пројектирање система, израда главног пројекта и имплементација (постављање) система. Један од претходних радова, који треба извршити, састоји се и у оснивању Центра за правне информације, установе која би поред организационих његовала и изучавање проблема реорганизације правосуђа и управе увјетоване процесом аутоматизације. Оснивање оваквог Центра дјеловало би или у повезивању научно-истраживачког са радом на модернизацији правосуђа и управе или у његову самосталном развијању, у оквиру кога би се развијала сарадња са одговарајућим институтима (за јавну управу, упоредно право и др.).

Што се пак, тиче садржаја рада Центра, референт је упозорио на различита мишљења која о томе постоје у свијету. Према једном (ужем) овамо улази легислатива, јудикатура и литература, а према другима још и правна статистика, информације о иностраној легислативи, јудикатури и литератури и др. Након што је изнио своје мишљење о подсистемима правно-информационог система, предавач сматра да је потребно утврдити оптимални садржај Правно-информационог система и то по критеријима учесталости употребе, цијени коштања, релевантности за органе управе, правосуђа, радних организација, друштвено-политичких заједница и др., могућности оспособљавања кадрова, утјецаја на убрзавање поступка и развој утјецаја самоуправног права. Посебни значај у формирању Центра референт види и могућности да се њиме користе и грађани и то путем тзв. конзултанске службе.

Након што је изложио низ елемената у фази идејног пројектирања система — и то по редослиједу њихове вриједности — проф. др Кавран упозорио је да се тренутно налазимо у развојној фази у којој треба да се определимо за модел који желимо, а одлука о томе треба да буде донијета руководећи се опрезношћу, скромношћу и кориштењу искустава других земаља, уз наглашено старање око оспособљавања одговарајућих кадрова. Што се, пак, тиче дилеме о питању да ли би требало ићи на *full-текст*(⁴) — систем или систем дескриптора, аутор се опредељује за

мјешовити систем, а у дилеми о питању креирања конзултантског центра или директног саобраћаја, референт се оријентирао на систему конзултација, али је упозорио и на потребу кориштења у том правцу искустава других земаља.

Након што је упозорио и на питање језика који ће се употребљавати при изградњи Центра, проф. др Кавран упозорио је на крају свог (од аудиторија запаженог и научно фундираног) излагања на сложеност проблема који се јављају, што намеће потребу усклађеног дјеловања свих чинилаца и ангажирања свих стручњака који располажу одговарајућим знањем и способностима, сматрајући да се Савезни секретаријат за правосуђе и организацију савезне управе треба да испоји као носилац акције у организацији и изградњи Центра, након што се претходно уз свестрану сарадњу и измјену искустава, те кориштењем иностране праксе изради пројект као фаза која претходи имплементацији система.

Слиједеће предавање одржао је Бранимир Рачки, судија Врховног суда Хрватске на тему „Изградња информационог-документационог-комуникативног система (ИНДОК) за потребе правосуђа”.

Након што је констатирао колико је саветовања досад одржао у вези са оснивањем Центра за правну информатику, а посебно на савјетовање одржано у Загребу у времену од 30. марта до 2. априла 1971. у организацији тадањег Савезног савјета за правосуђе, коме је претходно озбиљан студијски рад о питањима модернизације управне и правосудне дјелатности, референт је истакао да идеја о потреби изградње ИНДОКА није још стекла право грађанства у широким слојевима правника свих категорија што може да буде и одраз њихове преоптерећености у обављању свакодневних задатака, али вјеројатно и укоријењених навика. Полазећи од „информације” одн. „података” као фактора који објективно постоји и чију циркулацију треба осигурати, изјавио је упозорио на енормни напредак технологије, који се — у конкретном случају — изражава у уређају званом рачунар (компјутер), а који омогућује „ускладиштење” великог броја података, а до ових је након што су „ускладиштени” могуће доћи у врло кратком времену. Кориштењем те технологије омогућава се превладавање појаве нарастања сложености и многобројности података с једне, а, с друге стране, кориштење те технологије утјече и на елиминирање појава уско специјалистичких знања, која представљају губитак представе о цјелини ствари и немогућност пројектовања властитих закључака на подлози резултата истраживања других научних дисциплина. Након што је утврдио да су ове негативне појаве могуће и кад је у питању функционирање правног система, референт је упозорио да би — ради задовољења практичних потреба правничких кадрова — требало осигурати електронску обраду како нормативне функције, тако и јудикатуре те литературе, али је упозорио и на опасности које таквим кориштењем података могу настати на плану развоја догматизма, као иначе присутне појаве у конкретном остваривању правосудне функције. Након што је изнио тезу о раскораку динамике друштвених кретања, с једне, а статичности правне норме, с друге стране, и

потребе да се тај раскорак одговарајућом телеолошком интерпретацијом актуелне правне норме превлада, референт је упозорио и на опасност да се кориштењем електронским путем обрађених података овај — иначе позитиван и креативан процес доведе у питање. Након што је изнио ставове што их о тим питањима има правна пракса, правна наука и политичко-правна мисао, а које су недвосмислено на становишту борбе против правног позитивизма, изјестилац је упозорио на класичке начине прикупљања информативног материјала дисперзираног на разним странама, што отежава могућност да се он комплексно сагледа, оцијени и искористи, али је — с друге стране — упозорио и на то, да електронским путем систематизиран и потенцијалном кориснику понуђен материјал елиминира додуше тешкоће које су у прикупљању дисперзивног материјала, али, с друге стране, може овај начин да потхрани догматске тенденције у конкретном кориштењу тог материјала, јер начин на који се он нуди, сам по себи, дјелује импресионантно. Ове опасности не доводе, међутим, у питање електронску обраду правних информација, јер не само што је на тај начин прикупљени материјал поуздан, свестранији и лако приступачан сваком потенцијалном кориснику, па већ самим тим има предности пред класичним начином прикупљања и коришћења материјала него се споменуте опасности могу елиминирати улагањем одговарајуће пажње у селекцији оног материјала који треба да буде намијењен електронској обради. Ако је, наиме, тај материјал селекциониран на начин који отвара дилеме и који потиче на размишљање, неће бити негативних опасности о којима је ријеч или ће се оне свести на најмању могућу мјеру.

Изјестилац је, међутим, отворио и дилему о питању да ли су споменуте опасности једнако актуелне без обзира на одговарајућа подручја правног регулирања. Полазећи од аналогije као једне од метода правног интерпретирања, изјестилац упозорава да се због начела „*nullum crimen, nulla pena sine lege*” — што је и уставна категорија — не може на подручју примјене кривичног законодавства допустити аналогна примјена прописа, па је утолико за то подручје права ограничена и могућност електронском обрадом прикупљених података, али — дакако — само оних који би резултирали из аналогije као метода интерпретације, а не и осталог материјала (правних прописа, јудикатуре, правне доктрине и сл.).

Поред овог, судица Бранимир Рачки пледира и за дискусију о неким посве конкретним питањима изградње споменутог система.

У првом реду ту је питање динамике у којој ће се тај систем развијати, а то изазива дилему о питању да ли треба ићи на изградњу јединственог (за цијелу земљу) ИНДОКА или би свака република (покрајина) креирала властити систем. Опредјељујући се за потребу јединственог система, изјестилац је упозорио да у Загребу већ постоји у савременој технологији изграђен свеучилишни рачунски центар (СРЦЕ), а изградња таквог система претпоставља мрежно повезивање судова и других институција правосудног система са централним рачунарима ситуираним у републикама одн. покрајинама. Пошто је упозорио да се до сада

није далеко одмакло у правцу конкретне изградње споменутог система референт је изнио мишљење да не би више смјело бити одуговлачења у изградњи тог система, напосе, ако се пође са становишта да од почетних радова на изградњи тог система па до његовог кориштења пролази — у правилу пет — шест година. Што се, пак, тиче одговара на питање којим подручјима правног регулирања треба дати приоритет, изјавио је сматрати да би у овом тренутку требало водити рачуна о динамици изградње нашег правног система, па се зато залаже да се упоредо са усклађивањем важећих закона на ново донијетим уставима ради и на електронској обради те врсте информација.

Дотакнуто је надаље и питања која се односе на правну терминологију одн. лингвистику јошће. Упозорио је да ће тешкоћу представљати неједначена правна терминологија у којој има синонима, хомонима, дифузних израза итд. што отежава посао на креирању ИНДОК-а. С те стране упозорио је да овдје има недоследности и на страни оних државних органа, који — доносећи пресуде, рјешења, закључке, одлуке и тсл. нису досљедни у кориштењу израза који представљају саставни дио правне терминологије и као да аутори тих докумената сматрају да је употреба овог или оног израза ствар њихова нахођења.

Упозорио је на крају и на потребу школовања кадрова који би требало да „носе“ изградњу система, којој се изградњи може (и мора) одмах прићи како би се након завршеног технолошког дијела посла, могло приступити конкретном кориштењу система.

Разумљиво је интересирање изазвало трећег дискусанта, судца Врховног Касационог суда у Риму др М. Борусоа с обзиром на чињеницу што је систем електронске обраде и кориштења података у Италији у практичној употреби неколико година.

Упозоривши да је услијед константног технолошког развитка и правосудје у непрекидној еволуцији, коју прати енормно повећање не само правних прописа него и одлука Уставног суда, стално се повећава и опасност сусрета са законским прописима који се више не могу примјенити. Услијед тога при Врховном Касационом суду у Риму, а у сарадњи са фирмом УНИВАЦ формиран је електронски центар, са којим су путем терминала расутих по цијелој Италији повезани сви потенцијални корисници. До формирања овог Центра дошло је у резултату спознаје да уобичајена средства за упознавање права (као што су службени листови и сл.) нису више довољна за ажурно информирање не само оних који се тиме професионално баве него ни самих грађана. Ово омогућује да се у врло кратком времену потражи докуменат помоћу било којег податка о њему, надаље, могућност да се такав докуменат тражи и на темељу непотпуних података, надаље, могућност проналажења докумената са слабо познатим подацима уз могућност покретања поступка тражења на основу једног и јединог податка или помоћу комбинације података који су било хомогени, било хетерогени, те могућност да корисник путем терминала успостави такву везу са „обрађивачем података“ да у неколико секунди може добити одговор на било коју врсту питања.

Што се, пак, тиче докумената који су предмет аутоматске обраде референт је изнео да су они похрањени у Центру у осам одвојених архива: прва архива односи се на информације о уставности закона (7.019 докумената) друга архива—која се односи на грађанско право—садржи 83.011 докумената, трећа архива која се односи на кривично право има 30.965 докумената, четврта архива садржи библиографске податке, пета која садржи збирку цјеловитих текстова државних и регионалних закона (49.975 докумената), шеста архива у којој је депонирано 2.085 докумената суда Европске економске заједнице, седма у којој се налазе називи правних новина (22.415 докумената) и осма архива која садржи 6.868 докумената која се односе на „право рачунског суда“. У перспективи је формирање и девете архиве која би садржавала правну документацију у вези са пореским обвезама.

Референт је надаље подвукао и једну особитост електронског центра у Италији која га разликује од других сличних центара у Европи а који се састоји из тзв. „thesaurus“-а који садржи око 50.000 назива и кориснику омогућава да на основу сваке ријечи коју он одреди као податак за тражење добива не само све документе коју садрже ту ријеч већ и оне који умјесто те ријечи садрже све њене морфолошке варијанте, све синониме и све термине специфичног значења. И он је упозорио на тешкоће које настају услијед коришћења у законима недовољно константних термина што омогућује двојаку интерпретацију (тзв. плуралитет) и др.

Опћенито се може рећи да је електронски центар, иако дјелује двије године, показао у просјеку задовољавајуће резултате, а напосе охрабрујуће за будућност, иако се непрекидно ради на уклањању његових недостатака и његову усавршавању. Закључујући своје изванредно интересантно излагање др М. Борусо је закључио да коришћење на тај начин обрађених података претпоставља корисника са одређеним предзнањем, али не толико математике или електронике, колико поседовање основног познавања правне терминологије те „посједовање“ маште и смисла за логику.

Закључно предавање изнио је Маријан Суншањ, савјетник у Републичком секретаријату и опћу управу на тему „Савремена организација рада и техничка помагала у раду правосудних органа у СР Хрватској“. Након што је констатирао да правосуђе као институција која разрјешава конфликтне односе у друштву треба и сама да буде одраз развијености тог друштва, утврдио је постојање протуријечности која је — поред осталог у помањкању утјецаја савремене технологије на рад правосудних органа. Протуријечност је надаље и у томе што правосудни органи, иако утјечу на збивања у друштву, једним својим дијелом, и то оним техничким, остају по страни од утјецаја друштвеног развоја, одакле појава да су правосудне институције биле у технолошком погледу једне од најзаосталијих у нашем друштву до прије неколико година, а у неким срединама су то и данас. Након што је нагласио да основну карактеристику рада правосудних органа чини „велика потреба за писањем“ која се одражава у исписивању велике количине разног матери-

жала, до недавно се оваква дјелатност у великој мјери изражавала кроз ручни рад са само најнужнијом механизацијом уредског пословања. То се рефлектирало на недовољном радном учинку услјед чега је стална појава гомилања заостатака који непрестано расту. До сада се овај проблем рјешавао повећањем броја радника и то како основних носилаца правосудних функција, тако и осталих сарадника. Међутим — констатира извјестилац — овај начин рјешавања проблема врло је скуп и ако се то можда површним проматрањем и не запажа. Штетност овакве ситуације он посебно види у томе што велики број конфликтних ситуација чека рјешавање, што само по себи ствара нове конфликтне односе, увијек сложеније од претходних, што само по себи захтијева већи радни ангажман. Упозоравајући на ограниченост кадровске основице као и материјалних средстава, извјестилац пледира за уношење нове технологије, а у вези с тим и нових достигнућа у области савремене биротехнике. У наслону на ове констатације извјестилац је информирао аудиториј, да су након одржаног првог савјетовања у 1971. г. акције на плану усавршавања рада у правосудним органима усмјерене у два правца: један у изградњу савременог правног информационог система, а други у проучавању могућности унапређења организације и метода рада, а с тим у вези и примјене савремених биротехничких средстава рада. Ова је модернизација обухваћена планом инвестиција за раздобље од 1971. до 1975. године, који ће се реализирати у сарадњи са издавачким биротехничко-графичким заводом „Информатор“ у Загребу као најподеснијим сарадником за обављање овог посла, с обзиром на укоријењене навике у лицу радних људи у правосудним институцијама. Као први корак у остваривању тог циља израђен је „пројект идејног рјешења модернизације канцеларијског пословања у судовима СР Хрватске“ који је већ показао позитивне резултате. Посебно је упозорио на послове регистрације ООУР-а у регистрима привредних суда, која је експериментално провјерена код Окружног суда у Ријеци, након чега је Савезни секретаријат израдио Упутство о регистрацији организација удруженог рада. На тај се начин дошло до креирања врло прегледног савременог регистра са једноставним радним операцијама што је омогућило да се у року од шест мјесеци изврше одговарајући уписи. На исти се начин приступило и организацији рада за регистрацију самоуправних интересних заједница.

Референт је надаље упозорио и на измијењену организацију рада у новчаном и материјалном пословању са странкама, те наплати новчаних казни и трошкова кривичног поступка, који је показао низ предности према старим методама, а осигурава и већу сигурност и контролу у новчаном пословању. Закључујући овај дио својих излагања референт је обавијестио аудиториј да се управо припрема нова технологија и организација рада у земљишнокњижним службама опћинских суда.

Упозоривши на крају својих излагања на већ постигнуте резултате у технологији рада, извјестилац је нагласио да су већ постигнути позитивни резултати, иако су они мањи од резултата који су постигнути

на плану усклађивања правосудног система са тековинама самоуправног социјалистичког друштва.

У току трајања састанка узео је ријеч и Савезни секретар за правосуђе и организацију савезне управе Франко Иван, који се позитивно изразио о поднијетим рефератима и напорима организатора да отвореним третирањем проблема уношења савремене технологије у друштвене процесе уопће, а онда и у рад правосудних институција, допринесу да њихов рад буде бржи, бољи и ефикаснији. Наглашавајући да нема више потребе да се увјеравамо о потреби оснивања Центра за електронску обраду података, нагласио је да ову акцију треба сагледати у ширем контексту развоја информатике.

Након што је учесницима савјетовања са терминала везаног уз СРЦЕ демонстрирана електронска обрада података из неких односа радника у удруженом раду закључено је ово успело савјетовање.

Бранимир Рачки

На предлог Збора радника Наставно научне јединице удруженог рада Правног факултета у Београду, а на основу одлуке Универзитетске комисије, поводом прославе Дана Републике 1976. године, додељене су награде студентима за најбоље урађене темате и показани успех у студијама у школској 1975/76 години.

I. За најбоље израђене темате награђени су:

A. — Првом наградом у износу од по 2.500 динара: *Никола Демоња*, за рад: „Тенденција проширења надлежности обалне државе. *Јадранка Миленковић*, за рад: „Концепција самоуправе у радовима Светозара Марковића и крагујевачки „Црвени барјак” 1876”, *Весна Да бетић*, за рад: „Спор пуне јурисдикције”.

Б. Другом наградом у износу од 2.000 динара: *Јован Рума*, за рад: „Хуманизација односа међу половима”.

В. Трећом наградом у износу од 1.500 динара: *Бранко Лубарда*, за рад: „Диспозиције које дају дискрециону власт”.

Г. Похваљује се: *Катарина Манојловић*, за рад: „Спор пуне јурисдикције”.

II. За показани успех у студијама

За показани успех у студијама као најбоље дипломирани студент са највишом општом просечном оценом, наградом у износу 1.600 динара награђена је: *Васић М. Марија* (просечна оцена 9,96).

За показани успех по годинама — наградом у износу од по 700 динара награђени су:

За показани успех у првој години студија:

1. Нељдихин Г. Ирина	10,00
2. Матаида И. Гордана	10,00
3. Рајковић Д. Бланка	10,00
4. Поповић В. Зоран	10,00
5. Вилдовић А. Јелена	10,00
6. Сатарић М. Јелица	9,83
7. Стефановић Б. Биљана	9,83
8. Дилпарић С. Милан	9,83
9. Буровић М. Душанка	9,83

10. Давидовић М. Нада	9,66
11. Јовановић Д. Александра	9,50
12. Цукавац М. Мирјана	9,50
13. Икић Ј. Весна	9,50
14. Јончић С. Гордана	9,50
15. Гледић Г. Гордана	9,50
16. Максић Р. Душан	9,33
17. Павловски Б. Вера	9,33
18. Савић М. Споменка	9,33
19. Десница С. Нада	9,33
20. Њикић Д. Биљана	9,33
21. Марковић Т. Ангелина	9,33
22. Пашић Н. Радомир	9,33
23. Ротер З. Драгана	9,33
24. Радаковић С. Љиљана	9,33
25. Дубљевић В. Радоња	9,33
26. Комненић Н. Милован	9,33
27. Лазаров Б. Гојко	9,33
28. Митровић И. Бранкица	9,16
29. Штрбац Н. Љиљана	9,16
30. Јанићијевић Б. Нада	9,16
31. Смиљанић Д. Дејан	9,16
32. Цакула Ц. Гордана	9,16
33. Папајлић Р. Данило	9,16
34. Колаковић М. Зора	9,16
35. Зарић Б. Ружица	9,16
36. Лопандић Ж. Душко	9,16
37. Стојановић Р. Радмила	9,16
38. Петковић Б. Зоран	9,16
39. Митровић Л. Бранислава	9,16
40. Богдановић Ј. Никола	9,16
41. Парадиновић В. Иванчица	9,16
42. Малушевић Г. Снежана	9,16
43. Секуловић Д. Светлана	9,00
44. Достанић Р. Бранка	9,00
45. Драшковић П. Драгана	9,00
46. Танасијевић Н. Александар	9,00
47. Борђевић Н. Данијела	9,00
48. Буриш Р. Меланија	9,00
49. Ераковић В. Тања	9,00
50. Попадић В. Зорица	9,00
51. Јовановић М. Александар	9,00
52. Симић В. Миломирка	9,00
53. Петровић Д. Александар	9,00

За показани успех у другој години студија:

1. Томић Р. Зоран	10,00
2. Николић Ж. Весна	10,00
3. Слијепчевић Б. Драгиша	10,00
4. Хасанбеговић Г. Јасмина	9,85
5. Кутлешић М. Владан	9,85
6. Ристић М. Светлана	9,85
7. Шопаловић В. Владе	9,71
8. Братић М. Весна	9,71
9. Пауновић Б. Милан	9,71
10. Станић Д. Нада	9,57
11. Бијелић П. Драгослав	9,57

12. Стакић М. Звездана	9,57
13. Миленковић Д. Гордана	9,57
14. Вејновић П. Невенка	9,42
15. Милиновић Р. Јулијана	9,28
16. Јелић Р. Рајко	9,28
17. Лубарда А. Бранко	9,14
18. Борбевећ Љ. Снежана	9,14
19. Бајазит В. Иван	9,00
20. Мандић М. Миодраг	9,00
21. Николић Т. Влада	9,00

За показни успех у трећој години:

1. Глодић Ј. Бранислав	9,87
2. Латифић М. Селма	9,75
3. Субашић С. Драган	9,62
4. Недовић Б. Слободанка	9,50
5. Калаба У. Драган	9,50
6. Ивановић С. Милана	9,12
7. Суботин Р. Љиљана	9,00

За показани успех у четвртој години студија:

1. Ненадић М. Боса	10,00
2. Васић М. Марија	10,00
3. Марковић Б. Драган	9,62
4. Мрваљевић Ш. Снежана	9,50
5. Протић Ј. Весна	9,37
6. Егић С. Оливера	9,37
7. Васић П. Драгана	9,37
8. Потежица В. Оливер	9,25
9. Митровић М. Драган	9,25
10. Бурбић Д. Вељко	9,25
11. Кнежевић Д. Гашо	9,12
12. Палија М. Радмила	9,12
13. Лазић М. Љиљана	9,12
14. Петровић Љ. Весна	9,12

Одбрањени магистарски радови

- ВЛАДИМИР КРИВОКАПИЋ: „Алкохолизам као криминогени фактор у породици” — одбрањен 30. VI 1975.
- СРБАН ШАРКИЋ: „Римски сенат” — одбрањен 8. VII 1975.
- ЉИЉАНА ПАНТИЋ — ПЕТКОВИЋ: „Међународно регулисање социјалног осигурања” — одбрањен 12. VII 1975.
- СЛОБОДАН БУРЕТИЋ: „Правна природа уговора о заједничком улагању страних средстава у домаћу организацију удруженог рада” — одбрањен 19. IX 1975.
- РАЈКО СУЏУМ: „Уговори између супруга” — одбрањен 15. X 1975.
- ОЛГА ЦВЕЈИЋ: „Ефикасност система законског издржавања у нашем праву са упоредноправним прегледом” — одбрањен 22. X 1975.
- ПЕРО РАТКОВИЋ: „Правна природа колективног уговора и однос према појединачном уговору о раду” — одбрањен 27. X 1975.
- ЉУБОДРАГ СИМОНОВИЋ: „Право као кибернетски систем” — одбрањен 6. XI 1975.
- ЉУБИЦА ЈЕРЕМИЋ — РАДОВИЋ: „Уговор о уступању Know-How-a” — одбрањен 18. XI 1975.
- СИМЕОН ГЕЛЕВСКИ: „Карактер и дејство судских пресуда у нашем управном праву” — одбрањен 15. XII 1975.
- МИЛАН ЈОВАНЧЕВИЋ: „Природа и функција доприноса за коришћење градског земљишта у СФРЈ” — одбрањен 19. XII 1975.
- ДРАГАН СТАНИМИРОВИЋ: „Самоуправно одлучивање радника — промена историјског типа друштвене моћи” — одбрањен 22. XII 1975.
- СВЕТОМИР ТОМИЋ: „Равномеран регионални привредни развој са посебним освртом на финансирање” — одбрањен 29. XII 1975.
- ЈОВАН ГОРЧИЋ: „Унутрашњи јавни зајмови као инструмент мобилизације слободних новчаних средстава у земљама у развоју” — одбрањен 30. XII 1975.
- ГОЈКО ШУРБАТОВИЋ: „Самоуправна радничка контрола као функција у систему одлучивања у удруженом раду и као део и функција система друштвене самозаштите у организацијама удруженог рада” — одбрањен 6. I 1976.
- МИЛАДИН ПАПИЋ: „Имовинскоправна одговорност војних лица” — одбрањен 13. I 1976.
- ГОРДАНА ЛУКОВИЋ: „Правно уређење економске пропаганде” — одбрањен 9. II 1976.
- СТЕВАН ЈОВАНОВИЋ: „Положај радне заједнице заједничких служби у организацијама удруженог рада и организацијама пословног удруживања” — одбрањен 11. II 1976.
- МИЛИВОЈЕ КАРАНОВИЋ: „Тероризам” — одбрањен 2. III 1976.
- МИОДРАГ ПАНИЋ: „Теоријске основе и битне компоненте размештаја савремене индустрије” — одбрањен 3. III 1976.
- ХИРОШИ ЈАМАСАКИ — ВУКЕЛИЋ: „Карактеристике и проблеми система привредног планирања у Југославији” — одбрањен 10. III 1976.

- ЉУБАН ДАЦИЈАР: „Социјално осигурање војних осигураника” — одбрањен 15. III 1976.
- СЛОБОДАН ВУЧИЧЕВИЋ: „Уговор о поморском чарту” — одбрањен 18. III 1976.
- МИЛОВАН МИЛИЋ: „Радно-правни статус радника у друштвено политичким организацијама” — одбрањен 22. III 1976.
- СНЕЖАНА ПАНГЕЛИЋ: „Социолошки аспект одговорности у самоуправном социјализму” — одбрањен 9. IV 1976.
- МИЛАН ПЕТРОВИЋ: „Новчане облигације” — одбрањен 26. V 1976.
- ЈОЖЕФ САМА: „Прекомерно оштећење у облигационоправним уговорима” — одбрањен 27. V 1976.
- МИЛАН ДОКИЋ: „Расправљање имовинских односа из ванбрачне заједнице” — одбрањен 31. V 1976.
- ПАВЛЕ ЈОВАНОВИЋ: „Анархизам Михајла Бакуњина и његов сукоб с Марксом” — одбрањен 1. VI 1976.
- ЗОРАН ИВОШЕВИЋ: „Накида штете по захтеву радника повређеног на послу” — одбрањен 3. VI 1976.
- ЗОРАН СЛАВУЈЕВИЋ: „Сорелово схватање социјализма” — одбрањен 9. VI 1976.
- МИРОСЛАВ ЈОВАНОВИЋ: „Транснационалне компаније” — одбрањен 15. VI 1976.
- ДЕЈАН ПОПОВ: „Водопривредне и самоуправне интересне заједнице у СР Србији” — одбрањен 16. VI 1976.
- МИРОСЛАВ ИГЊАТОВИЋ: „Правни односи између железнице и пошљаоца код уговора о превозу робе железницом” — одбрањен 16. VI 1976.
- БРАНКО СПАХИЋ: „Уговор о отпремништву и одговорности отпремника” — одбрањен 17. VI 1976.
- МИРКО ВАСИЉЕВИЋ: „Утицај промењених околности на уговор о грађењу” — одбрањен 17. VI 1976.
- СЛОБОДАН МИЈАТОВИЋ: „Европска економска заједница и Југославија” — одбрањен 21. VI 1976.
- ТОМИСЛАВ ДАНИЛОВИЋ: „Уговорна казна због задоцњења” — одбрањен 22. VI 1976.
- ТРИВО ИНБИЋ: „Схватање масе у делима Гастона Моске и Хозе Ортеге и Гасета: једна паралела из социологије маса” — одбрањен 26. VI 1976.
- ЧЕДОМИР ВУЧКОВИЋ: „Несврстаност у мисли и делу председника СФРЈ Јосипа Броза Тита” — одбрањен 2. VII 1976.
- ДРАГОСЛАВ ЖИВКОВИЋ: „Радноправни положај радника у државним органима” — одбрањен 30. VI 1976.
- ДУШАН ЦРНОГОРЧЕВИЋ: „Нелојална реклама у теорији и пракси федералне трговинске комисије САД” — одбрањен 2. VII 1976.
- НИКОЛА МИШЉЕНОВИЋ: „Дефиниција агресије” — одбрањен 30. IX 1976.
- МИЛУТИН СРДИЋ: „Одлуке уставних судова и њихово дејство у СФРЈ” — одбрањен 13. XI 1976.
- ДЕЈАН ПОПОВИЋ: „Критика теорије и инфлације трошкова” — одбрањен 25. XI 1976.
- ЉУБИЦА ВУКОБРАДОВИЋ: „Карактер и фактори инфлационих кретања у југословенској привреди” — одбрањен 3. XII 1976.
- МИЛУТИН ВУКОЈЕ: „Самоодбрана у међународном праву и концепција општенародне одбране” — 30. XII 1976.

Одбрањене докторске дисертације

- СЛАВКО МРКИЋ: „Војнополитичка схватања су персила (САД и СССР-а) о рату као средству општења у међународним односима” — одобрена 30. VI 1975.

- МИЛАН ОБРЕНОВИЋ: „Рат и мир у Вијетнаму у светлости савременог међународног права” — 14. VII 1975.
- ВЕЛИМИР ТОМАНОВИЋ: „Социјално-економски положај, социјална свест и понашање омладине” — одбрањена 27. XI 1975.
- МИЈАТ ДАМЈАНОВИЋ: „Систем и процес кандидовања при извору централног представничког тела (упоредни оглед)” — одбрањена 17. XII 1975.
- ШЕФИК ЧОВИЋ: „Саобразност испоруке робе са уговором о међународној купопродаји” — одбрањена 10. II 1976.
- АРПАД ХОРВАТ: „Законити суд у Југословенском кривичном поступку” — одбрањена 17. II 1976.
- ЈОВАН ПАВЛИЦА: „Објекат кривичноправне заштите и заштита друштвених односа у војној делатности” — одбрањена 23. II 1976.
- СЛОБОДАН ЈАКШИЋ: „Положај породице у систему вредности Југославије” — одбрањена 6. III 1976.
- МИЛОСАВ МИЛОСАВЉЕВИЋ: „Друштвени положај бораца НОР-а у СФРЈ и социјална политика” — одбрањена 10. III 1976.
- ЈОСИП БИШКУП: „Политичке идеје и средства информирања у самоуправном друштву” — одбрањена 22. IV 1976.
- БУРО КОВАЧЕВИЋ: „Политичка елита и савремено грађанско друштво” — одбрањена 2.. IV 1976.
- ДРАГАН КОСТИЋ: „Грађанскоправна одговорност спортиста и спортских организација” — одбрањена 10. V 1976.
- АНТОН ПЕРЕНИЋ: „Релативна самостојност права (В Лучи марсистичне наука о друштвени структури)” — одбрањена 13. V 1976.
- ЗДРАВКО ГРЕБО: „Критичка анализа Келсенове критике основаности марксовог схватања друштва, државе и права” — одбрањена 14. V 1976.
- ПРВОСЛАВ ДАВИНИЋ: „Вишестрани уговори о спречавању нуклеарне опасности у светлу међународног права” — одбрањена 4. VI 1976.
- РАТКО МАРКОВИЋ: „Извршна власт” — одбрањена 11. VI 1976.
- ВЕСНА БЕСАРОВИЋ: „Правни аспект преноса технолошког знања у земље у развоју” — одбрањена 17. VI 1976.
- ТАДИЈА ИВАНОВИЋ: „Концентрације и конкретизација економских истраживања (епистемолошки приступ)” — одбрањена 18. VI 1976.
- ВЈЕКОСЛАВ ШМИД: „Путничка агенција и њени уговори с путницима и даваоцима услуга” — одбрањена 18. VI 1976.
- АЛАЈДИН АЛИШАНИ: „Раскид уговора због неизвршења” — одбрањена 23. VI 1976.
- СТАНОЈЕ ДОГАНЦИЋ: „Опште тенденције развоја сировинске основе и њен утицај на будуће структурне промене у индустрији СР Србије” — одбрањена 30. VI 1976.
- СВЕТОЗАР БУЛИБРК: „Цвијићева социологија Балкана” — одобрањена 2. VII 1976.
- БОЖИДАР РАИЧЕВИЋ: „Особеност основа и развоја фискалног система у условима федеративног уређења СФРЈ” — одбрањена 5. XI 1976.
- ДАВОР САВИН: „Теоријске основе инфлаторног система” — одбрањена 24. XI 1976.
- РАИФА ЗАМЗИЋ: „Босна и Херцеговина у концентрацијама политичких странака и групација краљевине Југославије—одбрањена 25. XI 1976.
- ЈОВАН МИЛЕНКОВИЋ: „Професионална рехабилитација и запошљавање инвалида рада и организација удруженог рада” — одбрањена 8. XII 1976.
- ЈОВАН МУНЂАН: „Настанак и развитак аутономног права у Југославији” — одбрана 30. XII 1976.
- ЗАГОРКА ЈЕКИЋ: „Одвојено мишљење судије код задоцњења судских одлука у кривичном поступку” — одбрањена 30. XII 1976.
- ЖАРКО ЈАШОВИЋ: „Основни проблеми малолетничке деликвенције” — одбрањена 31. XII 1976.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Љубица Кандић: Законик цара Стефана Душана</i>	— — — —	625
<i>Др Адам Лазаревић: Улога друштвеног правобраниоца самоуправљања у правосуђу</i>	— — — — — — — — — —	633
<i>Др Обрен Станковић: Објекти грађанских права</i>	— — — — —	647
<i>Др Радослав Стојановић: Нација као чинилац у међународним односима и спољној политици</i>	— — — — — — — — — —	661
<i>Др Загорка Симић-Лекић: Одвојено мишљење у међународном суду правде</i>	— — — — — — — — — —	675

НОВО ПРАВО

<i>Др Војислав Бакић: Ново породично право СР Словеније</i>	— —	699
---	-----	-----

ПРИЛОЗИ

<i>Др Борислав Т. Благојевић: Нека општа питања у вези са постдипломским студијама</i>	— — — — — — — — — —	721
--	---------------------	-----

ДИСКУСИЈА

<i>Др Момчило Курдулија: Наследно право и савремена породица</i>		733
--	--	-----

ПРИКАЗИ

<i>Др Ратко Марковић: Извори права у самоуправном социјалистичком друштву</i>	— — — — — — — — — —	749
<i>Мр Драгош Јефтић: Др Ружица Гузина, Општина у Србији 1839—1918</i>		754
<i>Мр Миодраг Панић: Група аутора, Самоуправни социјализам</i>		759
<i>Младен Бачлић: Милан Младеновић, Моралне вредности у удруженом раду</i>	— — — — — — — — — —	761

БЕЛЕШКЕ

<i>Мр Миленко Крећа: Летњи курс Хашке академије за међународно право у 1976. год.</i>	— — — — — — — — — —	765
<i>Бранимир Рачки: Савремени правно-информациони систем</i>	— —	771

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

<i>Припремили: Гордана Мрђеновић и Владимир Зечевић</i>	— — —	780
---	-------	-----

СОДОРЖЕНИЕ

СТАТЬИ

Др Љубица Кандић: О Законике царя Стефана Душана	— — —	625
Др Адам Лазаревић: Роль общественного защитника прав и интересов самоуправления в правосудии	— — — — —	633
Др Обрен Станковић: Объекты гражданского права	— — — —	647
Др Радослав Стојановић: Нация — фактор в междоународных отношениях и во внешней политике	— — — — —	661
Др Загорка Симић — Јекић: Особое мнение в Междоународном суде		

НОВОЕ ПРАВО

Др Војислав Бакић: Новое семейное право СР Словении	— — —	699
---	-------	-----

СООБЩЕНИЯ

Др Борислав Благојевић: Некоторые общие вопросы в связи с аспирантурой	— — — — —	721
--	-----------	-----

В ПОРЯДКЕ ОБСУЖДЕНИЯ

Др Момчило Курдулија: Наследственное право и современная семья		733
--	--	-----

РЕЦЕНЗИИ

Др Ратко Марковић: Источники права в самоуправляющемся социалистическом обществе	— — — — —	749
Мр Драгош Јефтић: Др Ружица Гузина, Община в Сербии в 1839 — 1918 гг.	— — — — —	754
Мр Миодраг Панић: Группа авторов, Самоуправляющийся социализм		759
Младен Бачлић: Милан Маденович, Моральные ценности в объединенном труде	— — — — —	761

ЗАМЕТКИ

Мр Миленко Креча: Летние Курсы Гаагской академии международного права в 1976. году	— — — — —	765
Бранимир Рачки: Современная правовая информационная система		771

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

Подготовили: Гордана Мрдженович и Владимир Зечевич	— — —	780
--	-------	-----

CONTENTS

ARTICLES

<i>Dr Ljubica Kandić: On the Legal Code of Emperor Stephen Dushan</i>		625
<i>Dr Adam Lazarević: The role of the Public Legal Attorney of Self-Government in the Judiciary</i>	— — — — —	633
<i>Dr Obren Stanković: The Objects of Civil Laws</i>	— — — —	647
<i>Dr Radoslav Stojanović: The Nation as a factor in international affairs and foreign policy</i>	— — — — —	661
<i>Dr Zagorka Simić — Jekić: Separate Opinion in the International Court of Justice</i>	— — — — —	675

NEW LAW

<i>Dr Vojislav Bakić: The New Law on Domestic relations of S. R. Slovenija</i>	— — — — —	699
--	-----------	-----

CONTRIBUTIONS

<i>Dr Borislav T. Blagojević: Some general questions concerning third level studies</i>	— — — — —	721
---	-----------	-----

DISCUSSIONS

<i>Dr Momčilo Kurdulija: Heritage law and the modern family</i>	— —	733
---	-----	-----

REVIEWS

<i>Dr Ratko Marković: Sources of law in a society of socialist self-government</i>	— — — — —	749
<i>Mr Dragoš Jeftić: Local community in Serbia 1839 — 1918</i>	— — —	754
<i>Mr Miodrag Panić: Self-government socialism</i>	— — — — —	759
<i>Mladen Bačić: Milan Mladenović, Moral values in associated labour</i>		761

NOTES

<i>Mr B. Milenko Kreča: Summer course of the Hague Academy for International Law — 1976</i>	— — — — —	761
<i>Branimir Rački: The contemporary legal information system</i>	— —	771

THE FACULTY CHRONICLE

<i>Gordana Mrđenović and Vladimir Zečević</i>	— — — — —	780
---	-----------	-----

SOMMAIRE

ARTICLES

<i>Dr Ljubica Kandić: Le Code de l'empereur Douchan</i>	— — — —	625
<i>Dr Adam Lazarević: Le rôle de l'avocat social de l'autogestion dans l'administration de la justice</i>	— — — — —	633
<i>Dr Obren Stanković: Les objets des droits civils</i>	— — — — —	647
<i>Dr Radoslav Stojanović: La nation en tant que facteur dans les rapports internationaux et dans la politique étrangère</i>	— — —	661
<i>Dr Zagorka Simić — Jekić: L'avis divergent dans la Cour de justice internationale</i>	— — — — —	675

NOUVEAU DROIT

<i>Dr Vojislav Bakić: Le nouveau droit familial da la République Socialiste de Slovénie</i>	— — — — —	699
---	-----------	-----

VARIÉTÉS

<i>Dr Borislav T. Blagojević: Quelques questions générales en relation avec les études postuniversitaires</i>	— — — — —	721
---	-----------	-----

DISCUSSION

<i>Dr Momčilo Kurdulija: Le droit de succession et la famille contemporaine</i>	— — — — —	733
---	-----------	-----

COMPTES RENDUS DES LIVRES

<i>Dr Ratko Marković: Les sources du droit dans la société socialiste autogestionnaire</i>	— — — — —	749
<i>Mr Dragoš Jeftić: Dr Ružica Guzina, La commune en Serbie 1839—1918</i>		754
<i>Mr Miodrag Panić: Groupe d'auteurs, Le socialisme autogestionnaire</i>		759
<i>Mladen Bačić: Milan Mladenović, Les valeurs morales dans le travail associé</i>	— — — — —	761

NOTES

<i>Mr Milenko Kreča: Le cours d'été de l'Académie de droit international de La Haye en 1976</i>	— — — — —	765
<i>Branimir Rački: Le système juridique d'information contemporain</i>		771
CHRONIQUE DE LA FACULTÉ		
Préparée par Gordana Mrđenović et Vladimir Zečević	— — — —	780

- Aleksander Seniuta, Obywatelstwo i jego regulacja prawna w PRL, Wrocław, 1974 (Acta universitatis Wratislaviensis, № 210)
- Studia nad fascyzmem i zbrodniami hitlerowskimi, I (Acta universitatis wratislaviensis, № 222), Wrocław, 1974.
- Мере на тлу Србије кроз векове, Издање Српске академије наука и уметности, Београд, 1974, стр. 366.
- Милан Влајинац, Речник наших старих мера — у току векова, IV светска, Посебна издања САНУ, књ. CDLXXII, Одељење друштвених наука, књ. 74, Београд, 1974.
- Др Стеван Мијучић, Инспекцијски надзор, Институт за упоредно право, Монографије 87, 1976, стр. 140.
- Jan Jonczyk, walerian Sanetra, Herbert Szugacz, Problemy stosowania prawa pracy w przedsiębiorstwie przemysłowym, (Acta universitatis wratislaviensis, № 320), Wrocław, 1974.
- Мр Владислав М. Благојевић, Уговор и посао консигнације, Институт за упоредно право, Монографије 88, Београд, 1976.
- Др Војислав Сокал, Осигурање у корист трећег, Институт за упоредно право, Монографије, 89, Београд, 1976.
- Специфичности републичких и покрајинских устава од 1974, збирка студија, Институт за упоредно право, Београд, 1976.
- Швајцарски закон о облигацијама, с предговором проф. др Михаила Константиновића, Институт за упоредно право, Београд, 1976.
- Невенка Петрић, Право човека да слободно одлучује о рабању у СФРЈ, Београд, 1976.
- Др Марко Младеновић, Породица између усамљености и друштвености, Савремена администрација, Београд, 1976.

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупане на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1976. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин. 90.—
2. За појединце	„ „ 60.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 20.—
4. За један примерак	„ „ 15.—

Претплата за иностранство износи н. д. 140.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-032-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501